

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI**

**TOPLUMUN ORGANİK TEORİSİ
VE İBN HALDUN'UN ORGANİK YAKLAŞIMI**

Yüksek Lisans Tezi

ABDULKADİR KEPÇE

İZMİR – 2024

**T.C.
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI**

**TOPLUMUN ORGANİK TEORİSİ
VE İBN HALDUN'UN ORGANİK YAKLAŞIMI**

Yüksek Lisans Tezi

ABDULKADİR KEPÇE

DANIŞMAN: PROF. DR. NESLİHAN DEMİRTAŞ MİLZ

İZMİR – 2024

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Toplumun Organik Teorisi ve İbn Haldun'un Organik Yaklaşımı" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

01/07/2024

Abdulkadir KEPÇE

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

TOPLUMUN ORGANİK TEORİSİ VE İBN HALDUN'UN ORGANİK YAKLAŞIMI

Abdulkadir KEPÇE

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Toplumun Organik Teorisi toplumun başlı başına bir sistem olduğunu kabul eden ve toplumla canlı organizma arasında analogi (benzerlik) kurarak, tabiat yasaları yardımıyla bu benzerliği açıklamaya çalışan toplumsal bir teori tipidir. Tarih boyunca pek çok düşünür tarafından organik bir yaklaşımla topluma açıklama getirilmiş olsa da Toplumun Organik Teorisi 18. yüzyılın sonlarında başlayıp 19. yüzyılda kuramsallaşma sürecini tamamlamış ve klasik sosyoloji teorileri arasındaki yerini almıştır. Aydınlanma düşüncesini benimsemiş klasik dönem sosyologlarının dönemin getirdiği büyük dönüşüme ve toplumsal meselelere karşı gösterdikleri kuramsal tepkinin temelinde toplumsal düzen (social order) olgusu yatmaktadır. Bu tez, İbn Haldun'un organik yaklaşım ile toplumu anlama ve anlatma çabası ile Toplumun Organik Teorisi arasındaki benzerlik ve farklılıkları incelemektedir.

Tez dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Toplumun Organik Teorisinin hipotezleri, metotları ve tipleri açıklanmıştır. İkinci bölümde Graham Charles Kinloch'un yaptığı tasnife bağlı kalarak teorinin Tabiatçı Tipinin temsilcisi Auguste Comte ile Herbert Spencer, Sosyal Tipinin temsilcisi Emile Durkheim ile Ferdinand Tönnies'in toplumun organik teorisine olan katkıları kendi kavram ve anlatıları üzerinden açıklanmıştır. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise 14. yüzyıl İslam düşünürü olan İbn Haldun'un 'Kitabü'l İber' yapıtına takdim amacıyla kaleme aldığı ünlü Mukaddime eserindeki anlatısına bağlı kalarak, O'nun bilim dünyasına kattığı 'Bedavet', 'Hadaret', 'İlm-i Umran' ve 'Asabiye' kavramları ile devletlerin doğum ve ölümünü konu edinen devlet tasavvuru üzerinden benimsediği organik yaklaşım

anlatılmıştır. Çalışmamızın son bölümü olan dördüncü bölümünde ise; aynı zamanda sosyolojinin öncüleri olan A. Comte, H. Spencer, E. Durkheim ve F. Tönnies'in Toplumun Organik Teorisine ilişkin görüşleriyle İbn Haldun'un organizmacı yaklaşımı arasındaki örtüşen ve farklılaşan düşünceleri karşılaştırılmış, akabinde İbn Haldun'un benimsediği organik yaklaşımın Toplumun Organik Teorisi ile örtüşen noktaları tartışılmıştır.

İbn Haldun'un benimsediği organik yaklaşımın, Toplumun Organik Teorisinin Natüralistik (Mekanikçi) Tipinin temsilcilerinden Auguste Comte'un Üç Hal Yasası ve Toplumsal Dinamik Kuramıyla ve Herbert Spencer'in Sosyal Evrim ve Askeri Toplum, Endüstriyel Toplum Kuramıyla örtüşen ve farklılaşan yönleri bulunmakla birlikte, Teorinin Sistemci (Sosyal Psikolojik) Tipinin temsilcileri olan Emile Durkheim'in Mekanik Dayanışma Kuramı ile Ferdinand Tönnies'in geliştirdiği Gemeinschaft (Topluluk) Kuramına daha yakın bir düşünceye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki sistemci tip arasında ise Durkheim'in ilkel ya da az gelişmiş topluluklarda görülen benzer şekilde homojen bir yapıya, bu sebeple benzerliğe dayalı bir dayanışma modeline işaret eden Mekanik Dayanışma Kuramıyla daha fazla benzerlik taşıdığı kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumun Organik Teorisi, Organik Yaklaşım, İbn Haldun, Bedavet, Hadaret, İlm-i Umran, Asabiye.

ABSTRACT

Master's Thesis

The Organic Theory of Society and Ibn Khaldun's Organic Approach

Abdulkadir KEPÇE

İzmir Kâtip Çelebi University

Graduate School of Social Sciences

Department of Political Science and Public Administration

The Organic Theory of Society is a type of social theory that attempts to explain society by establishing an analogy (similarity) between society and living organism. The Organic Theory of Society was originated in the late 18th century and was fully developed in the 19th century. The thinkers educated in accordance with the Enlightenment ideas sought to address the key challenges of their era through the lens of the Organic Theory of Society. This thesis attempts to point out the similarities and differences between Ibn Khaldun's organic approach to society and the Organic Theory of Society.

The thesis is comprised of four chapters. The first chapter presents the hypotheses, methods, and types of the Organic Theory of Society. The second part examines the contributions of Auguste Comte and Herbert Spencer as representatives of the Naturalistic Type of the theory, and Emile Durkheim, and Ferdinand Tönnies, as representatives of the Social Type, to the organic theory of society through their own concepts and narratives, adhering to the classification made by Graham Charles Kinloch. In the third part of our study, we examine the concepts of 'Bedavet', 'Hadaret', 'İlm-i Umran' and 'Asabiye', which Ibn Khaldun, the 14th-century Islamic thinker, introduced to the world of science. Furthermore, the organic approach he adopted through his conception of the state, which deals with the birth and death of states, was explained by adhering to the narrative in his famous Muqaddime, which he wrote to introduce his work Kitabü'l Iber. In the fourth and final section of this study, the similarities, and differences between the perspectives of A. Comte, H. Spencer, E.

Durkheim, and F. Tönnies, who are also regarded as the pioneers of sociology, on the organic theory of society and Ibn Khaldun's organismic approach are compared. Subsequently, the points of convergence between the organic approach adopted by Ibn Khaldun and the organic theory of society are discussed.

Keywords: Organic Theory of Society, Organic Paradigm, Ibn Khaldun, Hadari Societies, Bedouin Societies, Umran, Asabiyya.

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	İİ
ÖZET.....	İİİ
ABSTRACT.....	V
TABLO LİSTESİ.....	İX
ÖNSÖZ.....	Xİ
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMUN ORGANİK TEORİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI, ESASLARI, HİPOTEZLERİ VE METOTLARI

1.1. TOPLUMUN ORGANİK TEORİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞINI HAZIRLAYAN UNSURLAR.....	7
1.1.1. Siyasi, Ekonomik ve Toplumsal Gelişmeler.....	7
1.1.2. Entelektüel Çevrenin Felsefi Yönelimi	9
1.2. TOPLUMUN ORGANİK TEORİSİNİN ESASLARI	14
1.3. TOPLUMUN ORGANİK TEORİSİNİN HİPOTEZLERİ.....	19
1.4. TOPLUMUN ORGANİK TEORİSİNİN YÖNTEMLERİ	26
1.4.1. Ampirik Yaklaşım/Pozitivizm	28
1.4.2. Karşılaştırma Yöntemi	29
1.4.3. Tarihî Tümevarımcılığın Kullanımı.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMUN ORGANİK TEORİSİNİN TİPLERİ

2.1. NATÜRALİSTİK (MEKANİKÇİ) TİP	34
2.1.1. Auguste Comte (1798-1857).....	36
2.1.1.1. Pozitivizm	37

2.1.1.2. Üç Hal Yasası.....	39
2.1.1.3. Sosyal Statik, Sosyal Dinamik	43
2.1.2. Herbert Spencer (1820–1903)	45
2.1.2.1. Sosyal Evrim	47
2.1.2.2. Askerî Toplum ve Endüstri Toplumu	52
2.1.3. Auguste Comte ve Herbert Spencer’ın Toplumun Organik Teorisi Bağlamında Benzerlikleri ve Farkları	56
2.2. SİSTEMCİ (SOSYAL PSİKOLOJİK) TİP	59
2.2.1. Emile Durkheim (1858–1917)	59
2.2.1.1. Mekanik Dayanışma	62
2.2.1.2. Organik Dayanışma.....	65
2.2.2. Ferdinand Tönnies (1855-1936).....	68
2.2.3. Emile Durkheim ve Ferdinand Tönnies’in Toplumun Organik Teorisi Bağlamında Benzerlikleri ve Farkları	71

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN HALDUN (1332-1406) VE ORGANİZMACI YAKLAŞIM

3.1. HAYATI, ENTELEKTÜEL BİRİKİMİ VE ESERLERİ	73
3.2. DÜŞÜNCE SİSTEMİ VE BİLİME KAZANDIRDIĞI KAVRAMLARIN ORGANİZMACI YAKLAŞIM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	76
3.2.1. Bedavet ve Hadaret	77
3.2.2. İlm-i Umran.....	83
3.2.3. Asabiye.....	87
3.2.4. Devletlerin Doğumu ve Ölümü	92

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMUN ORGANİK TEORİSİ BAĞLAMINDA

İBN HALDUN VE KLASİK SOSYOLOGLAR

SONUÇ.....	117
KAYNAKÇA	123
EKLER.....	130

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Organik Teorinin Ortaya Çıkışındaki Önemli Faktörler	131
Tablo 2: Pozitivist ve Yorumlayıcı Paradigmanın Temel Sayıltıları	132
Tablo 3: Organik Sosyoloji Teorisinin Yapısı	134
Tablo 4: Sosyoloji Teorilerinin Belli Başlı Tipleri	135
Tablo 5: A. Comte'un Tipolojisi	136
Tablo 6: H. Spencer'in Tipolojisi	137
Tablo 7: E. Durkheim'in Sınıflaması	138
Tablo 8: F. Tönnies'in Sınıflaması	139
Tablo 9: Sistemci Organik Teorinin Yapısı	140

KISALTMALAR

a.g.e. : adı geçen eser

ev. : Çeviren

p. : page

pp. : paper page

s. : sayfa

V. : volume

vb. : ve benzeri

vd. : ve diğeri

ÖNSÖZ

Alan dışı yapmış olduğum bu kuramsal çalışmanın amacı akademik çalışma yapma ve literatüre katkı koyabilmektir.

Bu çalışma sayesinde sosyoloji kuramlarını ve 19. yüzyılın önde gelen düşünür ve aynı zamanda sosyolojinin kurucularından olan Auguste Comte, Herbert Spencer, Emile Durkheim ve Ferdinand Tönnies'in hayatı, düşünceleri ve kuramlarını sistematik olarak inceleme ve çalışma fırsatı buldum. Bununla da kalmayıp tarih biliminin, tarih felsefesinin, evrim teorisinin ve aynı zamanda toplumbiliminin (sosyoloji) de kurucusu, öncüsü, habercisi olarak benimsenen ve son İslam Filozofu olarak da anılan büyük mütefekkir İbn Haldun'u tanıma, hayatını, biyografisini, kuramlarını, neşrettiği eserlerini okuma ve inceleme fırsatını bulmuş oldum.

Bu tezi yazmamda üç akademisyenin engin tecrübe ve deneyimleri ile akademik dokunuşları etkili olmuştur.

Bunlardan ilki; toplumun organik teorisinin ve İbn Haldun'un bir tez çatısı altında çalışılıp aynı zamanda klasik sosyologların kuramlarıyla karşılaştırmasının yapılabileceğini söyleyerek, tez konusunu öneren Ege Üniversitesi İ.İ.B.F. Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı Dr. Öğr. Üyesi Onur KINLI hocama teşekkürü bir borç bilirim.

İkincisi gerek ders gerekse tez çalışmamda emek ve yardımını esirgemeyen, yaptığı yönlendirmelerle ufkumu açmamda yardımcı olan, evrensel bilim kadını Doç. Dr. İrem Özgören KINLI hocama şükranlarımı arz ediyorum.

Üçüncüsü tez danışmanım Prof. Dr. Neslihan Demirtaş MİLZ. Tezin okuma, araştırma, inceleme ve yazma aşamasında sürekli takip ve yönlendirmede bulunup, mesaisini hiçbir zaman esirgemeyen, eleştirel bakış açısını sürekli üzerimde hissettiğim tez danışmanım evrensel bilim kadını Prof. Dr. Neslihan Demirtaş MİLZ'e şükranlarımı arz ediyorum. Yakın zamanda kıymetli annesi Dilek DEMİRTAŞ hanımefendinin vefatı nedeniyle acısını tekrar paylaşıyor, kendilerine sağlıklı uzun ömürler diliyorum.

Bununla birlikte;

Tez jüri üyesi Prof. Dr. Bayram Ali SONER (Polis Akademisi Başkan Yrd.) ve Doç. Dr. Dilek Memişoğlu GÖKBİNAR (İKÇÜ) hocama katkılarından dolayı sonsuz şükranlarımı arz ediyorum.

Eserlerinden fazlaca faydalandığım, henüz 20’li yaşlarında sosyoloji kuramları ve sosyoloji tarihi hakkında sayısız eserleri neşreden Prof. Dr. Sezgin KIZILÇELİK’e teşekkürü bir borç bilirim.

İbn Haldun’un *Kitabü’l İber* yapıtına takdim amacıyla kaleme aldığı ünlü Mukaddime eserini 1949 yılında, Arapça aslından Türkçeye çeviren ve diğer çeviriler arasında derlemesini yapan merhum Zakir Kadiri UĞAN’a,

Mukaddime çevirisi başta olmak üzere İbn Haldun çalışmalarıyla ünlü Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ’a,

Mukaddime’nin Vincent MONTEİL tarafından yapılmış olan Fransızca çevirisini, Türkçeye kazandıran Sevim BELLİ’ye teşekkürü bir borç bilirim.

Üzerimde her türlü emek ve hakka sahip babam Bahri KEPÇE’ye, annem Süheyla hanıma sağlık, afiyet dolu uzun ömürler dilerim.

Bir teşekkür de göstermiş oldukları fedakârlık ve sabırları için eşim Yasemin hanıma, bilim insanı olmalarını arzu ettiğim kızım Defne Zeynep, oğlum Cemal’e en içten duygularımı sunarım.

Ve tabi ki her türlü minnet ve şükran;

“Dünyada her şey için; uygarlık için, hayat için, başarı için en hakiki mürşit ilimdir; fendir.” diyerek, akli en üstün değer görüp, pozitivist düşüncenin ulusumuzda kalıcı olarak yerleşmesini sağlayan, cesaretimizin ve özgüvenimizin yegâne kaynağı, içine düştüğümüz her yanlış, zorluk ve açmazın çözüm ışığı, tek lider, eşsiz kahraman, ölümsüz önderimiz, muzeffer, muharip Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK’ün zat-ı şahanesine, şahsı manevisinedir...

Büyükbabam Mehmet KEPÇE,

Babannem Kandef Hanımın aziz hatırasına...

Abdulkadir KEPÇE

İZMİR 2024

GİRİŞ

Toplumun Organik Teorisi, devlet/toplumu, insan, hayvan gibi canlı bir organizmaya olan benzeşimi sayesinde açıklamaya çalışan bir teorik yaklaşımdır. Toplumsal değişim teorilerinden biri olan Toplumun Organik Teorisi, erken dönem klasik sosyoloji teorileri arasında sayılmaktadır.

Toplumsal Uzviyetçilik, İctimaiyatta Uzviyet veya Uzvi Cemiyet Nazariyesi¹ olarak da adlandırılan Toplumun Organik Teorisinin kuramsal gelişimi her ne kadar sosyolojinin ayrı bir bilim olarak ortaya çıktığı 19. yüzyıla dayansa da insanlık tarihi boyunca organik analojiyi benimsemiş ve bu yönde felsefî ve toplumsal açıklama getirmiş pek çok düşünürden bahsetmek mümkündür. Örneğin Aristoteles, M.F.X. Bichat, A. N. Whitehead, P. Lilienfeld, Albert Schaffle, J. Novicow, R. Worms, I. Kant, L. de Bonald, C. H. Cooley, J. de Maistre, E. Burke, A. Müller, J. G. Herder, G. E. Lessing, J. G. Fichte, F. Shelling, G. W. F. Hegel gibi birçok filozofun organik yaklaşıma sahip oldukları bilinmektedir.²

Toplumun Organik Teorisinin gelişip yükseldiği dönem ile sosyolojinin bir bilim olarak temellerinin atıldığı dönem aynı döneme rastlamaktadır. Henri Saint-Simon, Auguste Comte ve hemen ardından gelen Herbert Spencer gibi pozitivist felsefeye inanan sosyologlar, tıpkı diğer doğa bilimlerinde olduğu gibi toplum bilimi olan sosyolojinin de deney, gözlem ve karşılaştırma yöntemiyle sınanabileceğini, bu yönüyle sosyolojinin de pozitif bir bilim olduğunu savunmuşlardır. Malthus'un 1798'de *Nüfus Prensibi Üzerine Bir Deneme* (An Essay on The Principle of Population) başlığıyla yayınladığı eseri ve bilim dünyasına kazandırdığı *Nüfus Teorisi*, A. Comte, J. S. Mill, H. Spencer, A. R. Wallace ve C. Darwin başta olmak üzere 19.

¹ Süleyman Uludağ, *Mukaddime*, İstanbul: Dergâh, 2022, s. 91.

² Nurettin Öztürk, *Organizmacı Görüş Açısından: Namık Kemal'in Hasta Adam Makalesi ve Tanzimat*, *Bilge Dergisi*, Cilt 11, Sayı 40, (2004), s. 42-49.
Nurettin Şazi Kösemihal, *'Sosyoloji Tarihi'*, Ankara: Remzi, 1969, s. 56-60.

yüzyıl sosyologlarının biyolojik ve evrim teması üzerine çalışma yapmalarında ve düşüncelerini bu temel üzerinde açıklamalarında başlıca esin kaynağı olmuştur.³

Tezimizin konusunu teşkil eden İbn Haldun'un organizmacı yaklaşımı Toplumun Organik Teorisinin neredeyse 400 yıllık öncülü olarak modern organik teori ile birçok benzerlik ve kaçınılmaz olarak birçok farklılık barındırmaktadır. Bağlamları çok farklı olsa da Toplumun Organik Teorisinin belli başlı nüvelerini, İbn Haldun'un organizmacı yaklaşımında görmek mümkündür. Bu ilgi çekici karşılaştırmaların, hem İbn Haldun çalışmalarına katkı koyacağını, hem de Toplumun Organik Teorisinin belli yaklaşımlarının modern öncesi bir teorik yaklaşım içinde nasıl irdelendiğini görme imkânı sağlayacağını düşünüyoruz.

Toplumun Organik Teorisinin yaygın etkisi, modernite teorilerini kapsayan şemsiye anlayış olması, kapsamlı uygulama örneklerine sahip olması, dönemin sosyolog ve düşünürlerinin şahit oldukları kaotik dönüşümlere ve bunun yarattığı toplumsal ve siyasal problemlere bu yaklaşım ile çözüm bulma çabaları, bu anlayışı, her dönem sosyolojik ve siyasal kuramın ilgi çeken konuları arasında ilk sıralara koymuştur.⁴ İbn Haldun'un organizmacı yaklaşımı da muhakkak öncül ve etkin bir sosyolojik ve tarihi kuram olarak, Toplumun Organik Teorisinin birçok önemli bileşenini ilk ve kapsamlı ele alan kuram olarak kalıcı etkiler bırakmıştır. Zira sosyolojik bir kuramın kalıcılığı, üzerine yapılan derinlemesine tartışmalara, entelektüel çevrelerce bir akım olarak genel kabul görüp görmediğine, önermelerinin belirli bir süje üzerine değil, toplumun geneline dönük olup olmadığına, uygulama alanı bakımından yaygınlığının bulunup bulunmadığına, herhangi bir dönemle sınırlı olup olmadığına veya en nihayetinde bilimle çelişmemesine dayanmaktadır.⁵ Her ne kadar, İbn Haldun'un organizmacı yaklaşımı ile Toplumun Organik Teorisinin arasındaki bilimsel bağı ve düşünce silsilesini takip etmek çok kapsamlı bir çalışma gerektirse ve bu tezin kapsamını ve boyutunu aşsa da en azından İbn Haldun'un organizmacı yaklaşımı ile modern organik teori arasındaki örtüşen ve farklılaşan yanları ortaya koymak bu tezin temel amacını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, aynı

³ Derek Freeman, *Current Anthropology*, *The University of Chicago Press on behalf of Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research*, V. 15, No. 3, (1974), pp. 211-237.

⁴ George Ritzer, *Klasik Sosyoloji Kuramları*, (çev. Himmet Hülür), Ankara: De Ki, 2014, s. 4.

⁵ Bünyamin Ayhan, *İletişimsel Bağlamda Nitel Araştırma: Desenler ve Veri Analizi*, Konya: Palet, 2023, s. 87-89.

zamanda bir *Çöküş Teorisyeni*⁶ olarak da kabul gören ve sosyoloji biliminin erken dönem kurucuları arasında sayılan İbn Haldun'un düşünce dünyasındaki organik yaklaşıma dair görüşlerini, klasik dönem sosyologlarının bu konudaki belli başlı düşünceleriyle mukayese etmek amaçlanmıştır. O'nun bilime kazandırdığı kavramların organik yaklaşıma dönük yanlarını açıklamak tezimizin temel ereğini oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde Toplumun Organik Teorisinin ne olduğu, hipotezleri, ele alınan organik teorisyenlerin kullandıkları metotları ve teorinin tipleri açıklanacak, ikinci bölümünde Graham Charles Kinloch'un yaptığı tasnife bağlı kalarak Teorinin Tabiatçı Tipinin temsilcisi Auguste Comte ile Herbert Spencer'in, Sosyal Tipinin temsilcisi Emile Durkheim ile Ferdinand Tönnies'in Toplumun Organik Teorisine olan katkıları kendi kavram ve anlatıları üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır. Tezin üçüncü bölümünde de 14. yüzyıl İslam düşünürlerinden İbn Haldun'un *Kitabü'l İber* yapıtına takdim amacıyla kaleme aldığı ünlü Mukaddime eserindeki anlatısına bağlı kalarak, O'nun bilim dünyasına kattığı *Bedavet*, *Hadaret*, *İlm-i Umran* ve *Asabiye* kavramları ile devletlerin doğum ve ölümünü konu edinen devlet tasavvuru üzerinden benimsediği organik yaklaşımı ortaya konulacaktır. Tezin son bölümü olan dördüncü bölümünde ise aynı zamanda sosyolojinin öncüleri olan Comte, Spencer, Durkheim ve Tönnies'in Toplumun Organik Teorisine ilişkin görüşleriyle İbn Haldun'un organizmacı yaklaşımı arasındaki farklılıklara ve örtüşen yanlara işaret edilecek, organizmacı bir düşünür olarak İbn Haldun'un Toplumun Organik Teorisi ile örtüşen yaklaşımları ortaya konulacaktır.

⁶ Ahmet Arslan, İbn Haldun, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2014, s. 116.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPLUMUN ORGANİK TEORİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞI, ESASLARI, HİPOTEZLERİ VE METOTLARI

Toplumun Organik Teorisi, toplumu işlevsel yapılardan oluşan ve bu yapıların bütüncül anlamda bir sistem oluşturduğu varsayımını canlı organizmalara analogik gönderme yapmak suretiyle kavramsallaştırarak açıklayan bir teoridir. Toplumun tıpkı canlı bir organizma gibi ele alınması gerektiğini vurgulayan *Sosyal Organizma* (The Social Organism)⁷ ve *Süper-Organizmacılık* (Super-organic, toplumsal)⁸ kavramı ilk kez Herbert Spencer tarafından *İlk Prensipler* (First Principles) adlı eserinde (1862) kavramsallaştırılmıştır.

Toplumu organik analogi yardımıyla açıklama düşüncesinin tarihsel kökeni, modern bilimin ortaya çıkışından daha eski çağlara, hatta siyaset felsefesinin geçmişine kadar uzanmaktadır. Örneğin Aristoteles, *Politika* adlı eserinin dördüncü kitabında, organizmacı görüşlerini büyük bir açıklıkla ortaya koymuştur. Aynı şekilde Cicero, Livy, Seneca ve St. Paul'un neşrettikleri yazılardan da Aristoteles gibi organizmacı bir düşünceye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Orta çağ döneminde ise Salisbury'li John ve Cues Nicholas ayrıntılı bir antropomorfik⁹ analogi ortaya koymuşlardır. Bu antropomorfik benzeşim sayesinde toplumu, insanbiçimli tasvir ederek organik bir varlık gibi ele almaya çalışmışlardır.¹⁰

Modern erken dönemde de T. Hobbes ve J. J. Rousseau, yapay bir yaratık olarak gördükleri devleti, doğanın bir ürünü olan insan ile benzeştirerek, mukayeseli bir açıklama getirmişlerdir. 18. ve 19 yüzyıl başlarında ise Hegel, Schelling, Krause,

⁷ Herbert Spencer, *First Principles*, New York: D. Appleton and Company, 1898, s. 227.

⁸ Herbert Spencer, *First Principles*, New York: D. Appleton and Company, 1898, s. 326.

⁹ Antropomorfizm, insana ait özelliklerin insan dışındaki varlıklara yüklenmesi, insanbiçimcilik olarak tanımlanabilir. İnsan dışındaki varlıkların insanbiçimli (antropomorfik) olarak tasvir edilmesi ve yine insani özelliklere benzerlik kurularak açıklanmasıdır.

¹⁰ Harry E. Barnes, *Sociology Before Comte: A Summary of Doctrines and an Introduction to the Literature*, *American Journal of Sociology*, V. 23, No. 2, (1917), pp. 174–247.

Ahrens, Schmitthenner ve Waitz gibi düşünürler sosyal ve politik organizmanın metafizik nosyonlarını ortaya çıkarmışlardır. Evrim teorisinin ortaya atılmasından hemen önce, Zacharia, Volgraff, C. Frantz ve J. C. Bluntschli'nin başını çektiği diğer bir organik bilim okulu ise devlet/toplum ile organizma arasında yapılan karşılaştırmayı desteklemek için doğa bilimlerine yönelmişlerdir. Bunlar arasında en çarpıcı ve etkili olanı Johann Caspar Bluntschli'nin organizma tasavvurudur. Kendisinden önceki düşünürler tarafından ortaya atılan toplum ve organizma arasındaki benzeşimi daha ileri bir noktaya taşıyan Bluntschli, insan vücudunun on altı bölümünü seçmiş ve bunların yapı ve işlevleriyle vücudun genel işleyişini karşılaştırmıştır. Bluntschli yaptığı bu karşılaştırma ile sosyal organizmanın cinsiyetini belirlemeye çalışmış; devletlerin erkeksi, kilisenin ise kadınsı özelliğe sahip olduğu sonucunu kendi bilimsel yöntemiyle kanıtlamaya çalışmıştır.¹¹

Sosyolojinin ilk yaklaşımlarından olan Toplumun Organik Teorisinin bilimsel anlamda bir kuram olarak ortaya çıkışı ile sosyolojinin başlı başına bir disiplin olarak ortaya çıkışı aynı döneme rastlamıştır.¹² Geleneksel yapının mevcudiyetini koruduğu, toplumsal hayatın olağan akış içerisinde gerçekleştiği dönemlerde alışılmış veya kanıksanmış bir siyasal ve toplumsal düzen devam ettiğinden, toplumun bütün katmanlarını etkileyen köklü değişim ve dönüşüm süreci genellikle kendiliğinden ortaya çıkmamaktadır. Toplumsal dinamiklerin dönüşümü, nedensellik (sebeup-sonuç ilişkisi) bağına dayalı olarak toplumsal düzenin bozulduğu, belli bir toplumsal çalkantı ve kaotik gelişmenin yaşandığı düzensizliklere çözüm bulma kaygısıyla gerçekleşmektedir.

Tarih boyunca toplumsal meselelerle ilgili söylem, araştırma ve gözlemler genellikle geleneksel düşüncenin değiştiği veya yetersiz kaldığı (rönesans, reform, sanayi devrimi gibi) buhran ve bunalım dönemlerine denk gelmiştir. Bununla birlikte

¹¹ Harry E. Barnes, Representative Biological Theories of Society, *The Sociological Review*, V. 18, No. 3, (1926), pp. 231-243.

¹² Toplumun Organik Teorisinin sosyoloji biliminin kuruluşuyla aynı döneme (19. yüzyıl) denk gelmesi nedeniyle, sosyolojinin kurucusunun kim olduğu tartışmalarını burada hatırlamakta fayda görüyoruz. Bu tartışmalar çalışmamızın kapsamı dışında olsa da sosyoloji biliminin ilk kurucuları arasında sayılan İbn Haldun, Henri de Saint-Simon, Auguste Comte, Herbert Spencer gibi düşünürlerin hemen hepsinin organik analogiye yönelik düşünce beyan ettikleri veya teorilerini organik analogiye dayandırarak açıkladıkları bilinmektedir. Adı geçen düşünürlerin organik teoriye ilişkin görüşleri tezin ikinci ve üçüncü bölümlerinde detaylandırılacaktır.

sosyolojik düşünme için yalnızca kaotik bir buhran döneminin varlığı yetmemekte, aynı zamanda bu kaotik yapının ve toplumsal meselelerin çözümüne dair uğraş veren entelektüel bir birikimin de varlığı gerekmektedir. Bu yönüyle hem sosyoloji biliminin hem de erken dönem sosyoloji kuramlarından biri olan Toplumun Organik Teorisinin aynı dönemin toplumsal sorunlarına çözüm arama çabasının bir ürünü olarak ortaya çıktığını görmekteyiz.

Organizmacı geleneği sürdüren düşünürler yaşadıkları topluma dair kendi analogilerini geliştirirken toplumla canlı organizma arasında asgari şu beş temel benzerliğin varlığını sorgulamışlardır. Bunlar;

- 1- Toplumun tıpkı canlı bir organizma gibi büyüdüğü savı.
- 2- Organizmanın büyürken farklılaşması gibi toplumun da büyürken yapısal farklılaşma yaşaması.
- 3- Canlı organizmayı oluşturan organlarda olduğu gibi topluma içkin kültürel, siyasi, endüstriyel vb. işlevlerin birbirleriyle karşılıklı bağımlı ve ilişkili olması.
- 4- Organların bir araya gelerek organizmayı oluşturmaları gibi toplumsal olguların da (bireyler, kurumlar, iş bölümü vb.) bütünsellik göstererek toplumu oluşturmaları.
- 5- Toplumsal parçaların varlıklarını devam ettirdiği müddetçe toplumun da varlığını sürdüreceği savı.¹³

Bu benzeşimler sayesinde organizmacı düşünürler toplum ve toplumsal olayları canlı bir organizmanın anatomik yapısı, organları, işlevsel sistemi, organların zamana dayalı gelişimi, farklılaşması ve organizmanın bütününe atıfta bulunarak açıklamaya çalışmışlardır.

Bu nedenle Toplumun Organik Teorisinin ne olduğunu, hipotezlerini, metodlarını ve tiplerini detaylı incelemeden önce sosyolojinin müstakil bir bilim olarak ortaya çıktığı dönemin toplumsal gelişmelerini ve organik teorinin ortaya çıkışını tetikleyen siyasi, ekonomik, kültürel vb. toplumsal meseleleri irdelemek hem teorinin gelişip beslendiği entelektüel çevreyi hem de onların sosyal meselelere verdikleri akademik tepkiyi analiz etme adına aydınlatıcı bir unsur olacaktır.

¹³ Glenn A. Goodwin, Joseph A. Scimecca, *Klasik Sosyolojik Teori*, (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Say, 2015, s. 131.

1.1. TOPLUMUN ORGANİK TEORİSİNİN ORTAYA ÇIKIŞINI HAZIRLAYAN UNSURLAR

Robert Nispet ‘*The Sociological Tradition*’ adlı eserinde, organik teorinin de içinde olduğu klasik dönem sosyoloji teorilerinin ortaya çıkmasında Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali ile yaşanan gelişmelerin temel belirleyici etmenler olduğunu söylemiştir.¹⁴ Bu konuyla ilgili Graham Charles Kinloch da aynı yönde kanaat belirtmiş ve diğer klasik sosyoloji teorileri gibi Toplumun Organik Teorisinin de toplumsal yapıyı etkileyen siyasal ve ekonomik gelişmelere karşılık olarak doğduğunu belirtmiştir. Toplumun Organik Teorisini oluşturan koşullardan sonuncusunu Aydınlanma Felsefesi ürünü olan rasyonalizm ve tabiatçılık geleneğinden gelen entelektüel birikimin varlığına bağlamıştır.¹⁵

1.1.1. Siyasi, Ekonomik ve Toplumsal Gelişmeler

Toplumun Organik Teorisinin ortaya çıkışı sırasında entelektüel çevrenin etkisi altında kaldığı ilk süreç, akıl çağı olarak da nitelendirilen, Aydınlanma Çağı¹⁶ ve bu dönemin din, toplum ve devlet bağlamında getirdiği değişiklik ve yenilikler olmuştur. Antik Yunandan sonra felsefi tartışmaların ve teorik varsayımların belki de en fazla yoğunlaştığı dönem, Aydınlanma ile başlayan süreç içinde gerçekleşmiştir. Din ve kilisenin yerine, akıl ve bilimin geçtiği ve skolastik düşüncenin hâkimiyetini yitirdiği Aydınlanma Çağı klasik dönem sosyologlarının düşüncelerini en fazla etkileyen unsur olmuştur. (Tablo-1)¹⁷

Entelektüel çevrenin etkisi altında kaldığı ikinci süreç, Fransız İhtilalinin yol açtığı gelişmelerdir. Klasik dönem sosyolojisini ve Organik Teorinin ortaya çıkışını hazırlayan üçüncü ve son süreç ise Sanayi Devrimi olmuştur. Nasıl ki, savaş dönemlerinde her zamankinden daha fazla diploması bilgisine ya da büyük buhran gibi ekonomik kriz dönemlerinde istikrarsızlığı sonlandıracak iktisadi kuramlara ihtiyaç

¹⁴ Sezgin Kızılcıkelik, *Sosyoloji Teorileri*, 2, Konya: Emre, 1994, s. 2.

¹⁵ Graham C. Kinloch, *Sosyolojik Teori Gelişmesi ve Belli Başlı Paradigmalar*, (çev. Tülin Günşen İçli, Dursun Ayan), Ankara: Birleşik, 2014, s. 42.

¹⁶ Ahmet Cevizci, *Aydınlanma Felsefesi Tarihi*, Bursa: Ezgi, 2002, s. 25-37.

¹⁷ Kinloch tarafından hazırlanan ‘Organik Teorinin Ortaya Çıkışındaki Önemli Faktörler’ tablosu ‘EKLER’ Bölümünde Tablo-1’de bulunmaktadır.

duyuluyorsa, Bouthold'un da ifade ettiği üzere, sosyoloji teorileri de toplumsal düzensizliklerin baş gösterdiği, toplumsal sorunların arttığı dönemlerde ortaya çıkmış ve gelişmiştir.¹⁸

Yukarıda bahsedilen veriler ışığında Toplumun Organik Teorisinin toplumsal zemininin *Fransız İhtilali* ve *Sanayi Devrimi*yle oluştuğunu söyleyebiliriz. Fransız İhtilali ile Sanayi Devriminin yarattığı kaos, buhran, belirsizlikler ve bozulmuş toplumsal düzeni, Organik Teorinin ortaya çıkışını hazırlayan ve dönemin entelektüel çevresini etkileyen temel gelişmeler olarak sıralayabiliriz. Bu üç önemli gelişmeyle birlikte Avrupa toplumları trajik ve radikal bir değişim süreci yaşamışlardır. Bu çalkantılı dönemin müşahidi olan entelektüel çevre, kaos ve kargaşa ortamının dağılması ve istikrarlı bir siyasi, ekonomik düzene tekrar geçilebilmesi adına toplumsal meselelere karşı çözüm bulma gayesiyle, teorik çalışmalarda bulunmuşlardır.

Modern Dönem Amerikan Sosyolojisinin temelinde de Organik Teorinin yattığını görmekteyiz. İdealizm, ampirik yaklaşım, doğa yasaları, gelişimci sosyoloji, sosyal reformizm ve organik analogi gibi kavramlar üzerine inşa edilen çağdaş Amerikan sosyolojisinin ilk ve baskın kuramı Yapısal İşlevselcilik Teorisi olmuştur. En önemli temsilcileri Talcott Parsons ve Robert K. Merton olan Amerikalı sosyologlar, toplumsal olguların tamamının işlevselcilik¹⁹ bağlamında organik yöntemle açıklanabileceğini savunmuşlardır.²⁰ Aralarında pek çok farklılık olmakla birlikte, Avrupa sosyolojisinin doğuşunda olduğu gibi Amerikan sosyoloji de pragmatist ve bireysel faydanın maksimizasyonuna odaklanan, liberal bir anlayış

¹⁸ İbrahim Arslanoğlu, *Genel Sosyoloji Ders Notları*, Ankara: Gazi, 2015, s. 2.

¹⁹ Robert Nispet, Kingsley Davis ve Alvin Gouldner gibi sosyologlar işlevselciliğin en önemli sosyolojik teori olduğunu savunurlar. Hatta sosyoloji ile işlevselciliğin birbirinin eşanlamlısı olduğunu söyleyerek, 20. yüzyıl sosyolojinin işlevselcilik üzerine kurulu olduğunu iddia etmişlerdir. Diğer sosyoloji teorilerini ortaya atan veya savunan teorisyenler dahi, kendi teori ve görüşlerini, işlevselcilik üzerinden veya ona tezat bir fikir geliştirmek suretiyle açıklamaya çalışmışlardır. Bu nedenle organik yaklaşım yapısal işlevsel teori gibi pek çok teorinin temelinde yer almış, pek çok sosyolog için de esin kaynağı olmuştur. (Sezgin Kızılcıkel, *Sosyoloji Teorileri*, 2, Konya: Emre, 1994, s. 39.)

²⁰ Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'nin etkisiyle 19. yüzyılda Avrupa'da inkişaf eden sosyoloji biliminin akademik kutbu, 20. yüzyılda Amerika'ya geçmiştir. Durkheim'in entelektüel çevrelerdeki ağırlığını elde eden Parsons ve ondan sonra gelen Merton ile Amerikan sosyolojisi, toplumsal değişimi holistik bir yaklaşımla açıklamaya çalışan İşlevselcilik Teorisiyle, küresel sosyoloji alanının zirvesine oturmuştur. (Yıldız Akbolat, *Sosyoloji Tarihi 2*, Kayseri: Fenomen, 2015, s. 9.)

üzerine inşa edilmiştir. Amerikalı sosyologlar, özellikle Comte, Spencer, Darwin gibi düşünürlerin ortaya koyduğu, toplumsal düzen, ilerlemeye dayalı toplumsal değişim ve bireyselci toplum ilkeleri üzerinden, evvela Amerikan iç savaşının getirdiği sorunlara, akabinde 1929 büyük buhranının yarattığı ekonomik ve toplumsal çöküntüyü giderme ve tekrar istikrarlı bir toplum düzenine geçebilmenin yollarını aramaya çalışmışlardır.²¹

Klasik dönem Rus entelektüelleri ise Amerikalı düşünürlerin tam aksine, Toplumun Organik Teorisine karşı eleştirel bir bakış sergilemişlerdir. Onlar, bireyin topluma entegrasyonunun ampirik ve işlevselci bir bakış açısıyla gerçekleştirilemeyeceğini, bireyin ancak toplumsal bir bütünlük içinde dönüşüm sağlayabileceğini savunmuşlardır. Ayrıca ampirik yaklaşımı, organik yapısal işlevselci bakış açısını ve pozitivist düşüncüyü bürokratik yöntemler olarak görmüşler; buna karşın kendi toplumlarının sorunlarının çözümünde daha etkin olacağını düşündükleri Marx'ın diyalektik felsefesinin takipçisi olmuşlardır.²²

1.1.2. Entelektüel Çevrenin Felsefi Yönelimi

Kinloch, Toplumun Organik Teorisinin gelişim sürecindeki entelektüel koşulları oluşturan felsefi bakış açısını; Tabiatçılık, Rasyonalizm, Sosyal Evrimcilik, Sosyal Reform, Toplumun Genel İradesine Uyum ve Pozitivizminden oluşan altı temel başlık altında toplamıştır.²³

Toplumsal yaşamda olanı değil, olması gereken idealar tasavvurunu benimseyen Platon ile birlikte, 'insan toplumsal bir hayvandır' diyerek insanı toplumun dışında bir yere koyamayan ve toplumu doğan, çoğalan ve belli bir süre sonra ölen canlı organizmalara benzeten Aristo başta olmak üzere Antik Yunan filozofları, toplumsal sorunlar ve ideal toplum üzerine, kendi dönemlerine özgü paradigmlarla²⁴ felsefi

²¹ Kinloch, a.g.e., s. 178.

²² Doğan Ergun, *100 Soruda Sosyoloji El Kitabı*, Ankara: İmge, 2015, s. 210.

²³ Kinloch, a.g.e., s. 69.

²⁴ Paradigma kavramı Latince örnek, kalıp, model anlamına gelen 'pattern' kelimesinden türetilmiş, bilim insanlarının teorik ortak bilimsel anlayışlarıdır. Bu bilimsel anlayış herhangi bir müktesiplik/aidiyet durumu değil bilimsel anlamda ulaşılan yetkinlik seviyesini nitelemektedir. (Mehmet Cüneyt Birkök, *Sosyolojik Düşünme ve Metodolojisi*, İstanbul: Elektronik Sürüm 1.6, 1998, s. 22.).

önerme ve çıkarımlarda bulunarak yüzyıllar boyu düşünce yaşamı üzerinde ve toplumsal meselelerin çözümlenmesinde öncü olmuşlardır. Bu yönüyle siyasal ve toplumsal konuların organik yaklaşımla açıklanmasının temelleri antik Yunan dönemine kadar götürülebilmek mümkündür. Ancak kuramsal temeli 18. yüzyılın ikinci yarısında başlayıp, 19. yüzyılda gelişimini tamamlayan Toplumun Organik Teorisi A. Comte, H. Spencer, E. Durkheim, F. Tönnies gibi Aydınlanma düşüncesinde eğitim alan, üst-sınıfa ait düşünürlerin yaşadıkları dönemin sanayileşme, toplumsal çöküş, siyasal devrim gibi toplumsal olaylara gösterdikleri tepki sonucunda gelişmiştir.

Toplumun Organik Teorisinin doğacı/tabiattı (natüralist) tipinin felsefi bakış açısı, doğanın nedensel olduğu, olgular arasındaki ilişkilerin neden sonuç ilişkisi içerisinde gerçekleştiği varsayımına dayanmaktadır. Tabiatçı düşünce, bilgi ve her türlü değerin kaynağının tabiata özgü olduğunu esas almaktadır.

A. Comte ve H. Spencer gibi tabiatçılar gerek fizik gerekse metafizik alanındaki bütün olgu ve kavramları tabiat ve tabiat ilkelerine dayandırarak açıklamaya çalışmışlardır. Metafizik olguları ya tam anlamıyla inkâr etmişler yahut onlara tabiata özgü bir cismaniyet atfederek varlıklarını kabul etmişlerdir.²⁵ Bu durum, organik yaklaşımı benimseyen düşünürlerin, biyoloji bilimi yardımıyla toplumu tıpkı canlı bir varlık gibi ele alıp, organizmanın uzuvlarına analogik gönderme yaparak açıklamalarıyla ilişkilendirilebilir.

Pozitivist/Natüralist paradigmaya göre (Tablo-2)²⁶, gerçekliğin doğası duyular ile algılanabilen objektif özelliğe sahiptir ve olgular arasında neden-sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Natüralist yapıda insan doğası rasyonel, dışsal kanunlara itaat eden, hür iradeye sahip olmayan bir niteliğe sahiptir. Toplumun doğası ise bireyin iradesinden ayrı ve onun üzerinde bir genel işleyiş yapısına sahiptir. Natüralist sistemde birey-toplum ilişkisinde toplumun mutlak belirleyiciliği (kesin determinizm) söz konusudur. Bilim kesin kurallara dayanırken, bilgi de toplumsal yapıyı kontrol etmeyi amaçlamaktadır. Bilginin kaynağının madde olduğu, evrensel kanunların tamamının da bilimsel olarak bilinebilir özelliğe sahip olduğu kabul edilmektedir.

²⁵ Margaret M. Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (çev. Hayriye Erbaş), Ankara: Palme, 2017, s. 33-34.

²⁶ Niyazi Akyüz, Şahin Gürsoy vd. tarafından hazırlanan 'Pozitivist ve Yorumlayıcı Paradigmanın Temel Sayıtları' tablosu 'EKLER' Bölümünde Tablo-2'de bulunmaktadır.

Organik teorideki rasyonalizm²⁷ (akılcılık) anlayışı ise bireylerin rasyonel olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bilginin gerçek kaynağının akıl olduğunu kabul eden rasyonalizm, akla dayanmayan hiçbir şeyi kabul etmemekle birlikte, akli her türlü değerden üstün görmektedir. Beş duyu organlarınca deney ve gözleme dayalı elde edilen bilgiyi yani ampirizmi reddederek, parçaların mantıksal zorunlulukla bir arada olduğunu benimseyen rasyonalizm, yaşadığımız dünyayı bütüncül bir bakışla değerlendirerek, akla dayalı bir düzenin var olduğunu²⁸ savunmaktadır. Aydınlanma geleneğinden gelen sosyologların benimsediği rasyonalist bakış açısı, organik teorinin muhafazakâr karakterini oluşturan ve aynı zamanda toplumsal düzene duyulan özlemi ifade eden özelliğiyle ilişkilendirilebilir.

Ayrıca; insanlık tarihi boyunca var olan düşünme sistemleri *realist ve idealist* olmak üzere iki ayrı şekilde sınıflandırılabilir. Realist (seküler, dünyevi) düşünce doğayı, tabiatı ve yaşamın kendisini referans alan seküler bir düşünme sistemidir. Madde temelinde şekillenen dünyevi düşünme, belirli bir zaman skalasında başlangıç ve sonu olan, gelişim ve değişime tabi düşünme çeşididir. Gerçeklik zamanla hem doğrulamaya hem de yanlışlamaya matuf olmakla birlikte, görecelilik içerdiğinden izafi bir bakış açısına sahiptir. Bu nedenle realist düşünme maddeci, geçici ve izafiyetçi (göreceli) olmak üzere üç temel özelliği birlikte barındırmaktadır.

İdealist yani ilahi düşünme şekli ise seküler düşünmenin aksine ilahi, tanrısal, teolojik, spiritüel, mistik veya doğaüstü olgularla açıklanan düşünme çeşididir. İlahi düşünce, zaman tahdidi içermeyen, ebedi bir yaşam skalasını referans almaktadır. İlahi düşünme ruhçu, ebediyetçi ve mutlakçı olmak üzere üç temel özelliği barındırmaktadır.²⁹

İbn Haldun'a göre de olması gereken idealist form en az gerçekleşen kadar değerlidir, önemlidir. İbn Haldun *Kitabü'l İber* kitabına önsöz olarak yazdığı *Mukaddime* eserinde insan, toplum, hanedanlık ve devletlere ilişkin görüşlerini anlatırken yaşadığı çağın koşullarında mevcut insan, toplum ve devlet yapılarını

²⁷ Rasyonalizm bilginin kaynağını yegâne akla dayandıran düşünce tipidir.

²⁸ Hüseyin Gazi Topdemir, Felsefe Nedir? Bilgi Nedir?, *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt 23, Sayı 1, (2009), s. 119-133.

²⁹ Mehmet Cüneyt Birkök, *Sosyolojik Düşünme ve Metodolojisi*, İstanbul: Elektronik Sürüm 1.6, 1998, s. 10.

olduğu gibi ele alarak aktarımlarda bulunmuştur. İbn Haldun'un bu realist bakış açısı idealist bir bakış açısına sahip olmadığı anlamına da gelmemektedir.³⁰ Zira onun bakışı ve anlatısının temeli gerek insan ve toplumun (içtima-i hayat) gerekse devletlerin yaşadığı tüm olay ve olguların tamamı bir şekilde ilahi kudrete dayanmaktadır. İbn Haldun'un insan toplum ve devlete dair görüşleri tezin 3. bölümünde detaylı tartışılacaktır.

Organik teorideki sosyal evrimcilik anlayışı ise toplumda evrimci bir dürtünün var olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu konuyla alakalı ikinci bölümde daha detaylı açıklama getirileceğinden, burada kısa bir değerlendirmeye yetineceğiz. Toplumun Organik Teorisinin sosyal evrimsel boyutu Spencer'ın çalışmalarında daha belirgin görülmektedir. Spencer toplumu oluşturan bireylerin organik yapısıyla toplum arasında bir analogi kurmuş, insanların sürekli gelişip büyüdüğü gibi toplumlarında zamanla büyüüp geliştiğini ve toplumsal yapının da bu büyümeye dayalı farklılaşma yaşadığını savunmuştur. Başlangıçta birbirine benzeyen toplumsal yapıların, zamanla farklı yetiler elde ederek farklı işlevleri görmeye başlayacağı varsayımını ilke edinen Spencer, toplumsal yapılarda meydana gelen bu farklılaşma ve farklılaşmayla ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık ilişkisi sonucunda, parça bütün ilişkisinin oluşacağını savunmuştur. Farklılaşmaya dayanan bağımlılık ilişkisinin ve evrimsel gelişiminin zamanla hızlanacağını, böylelikle gelişim ve bütünleşme sürecinin devam edeceğini savunmuştur. Ayrıca Spencer liberal bir yaklaşım benimseyerek devlet vb. erkin herhangi bir müdahalede bulunmadığı bir toplumda, insan organizmasında olduğu gibi toplumsal düzen ve uyumun hâkim olacağını, uyum sağlayamayanların ise doğal seleksiyonla eleneceği varsayımını benimsemiştir.³¹

Organik teorideki sosyal reform anlayışı ise insanlığın sürekli ilerleme ve gelişme amacına sahip olduğu ve ekonomik olduğu kadar sosyal anlamda da gelişim ve ilerleme ülküsü taşıdığını ifade etmektedir. Başta Comte ve Spencer olmak üzere rönesans ve reform hareketlerinin düşünsel birikimine sahip mütefekkirler, teolojik ve tanrısal toplum anlayışı yerine, merkezine insanı oturttukları pozitivist toplumsal düşünceyi benimsemişlerdir. Onlar, aynı zamanda liberalizmin ve evrim yasasının

³⁰ Süleyman Uludağ, *Mukaddime*, İstanbul: Dergâh, 2022, s. 85.

³¹ A. Gökhan Yaşa, Herbert Spencer Sosyolojisinde Sosyal Evrimcilik ve Liberalizm Etkileri, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt 10, Sayı 19, (2018), s. 593-605.

temel varsayımlarıyla da örtüşen, ilerlemecilik, sosyal reform ve rasyonellik ilkeleri ile herhangi bir müdahale ve sınırlandırmaya ihtiyaç olmadan, bireylerin kendileri için en doğru kararları vereceğini ve seçimlerini bireysel refah güdüsüyle yapacaklarını varsaymışlardır. İnsanın bireysel refahını en üst seviyede karşılama ülküsünün doğal sonucu olarak toplumsal refahın da artacağını, böylelikle toplumda sürekli gelişim ve ilerleme sürecinin var olacağını, nihayetinde de toplumsal düzenin sağlanacağını savunmuşlardır.³²

Sosyolojik değişimi anlatan modellerden biri olan ‘Evrimci Değişim Modeli’, tıpkı canlı organizmaları oluşturan organların zamana dayalı gelişip, büyümesi ve bu gelişim ve büyümenin verdiği etkiyle farklılaşarak organizma içerisinde farklı işlevleri üstlenmeleri gibi işleyecektir. Zira tıpkı canlı organizmalardaki organların yapılarında meydana gelen gelişme, büyüme, değişme ve organizmada farklı işlevleri üstlenme sürecinde olduğu gibi benzer şekilde toplumsal değişimde de belirli safhalar ve doğrusal bir düzlem üzerinde gerçekleşmektedir. Comte’un üç hal yasasını, bu durumu açıklayan bir örnek olarak verebiliriz.

Comte, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi’nin getirdiği politik ve toplumsal kargaşanın Fransız toplumunun genelinde açtığı yarayı tespit ederek, tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen toplumsal değişimin mahiyetini analiz etmiş ve elde ettiği verileri çözümleyerek sonucunda toplumsal yapıdaki düzensizliğe bir cevap sunmaya çalışmıştır.³³ Ayrıca Comte toplumsal istikrarsızlığın ortak düşünce ve değerlerin kaybolması durumunda ortaya çıktığını savunmuştur. Toplumsal düzenin ve istikrarsızlığın kaynağının fikirler olduğunu saptayan Comte gerek toplumsal düzenin sağlanması gerekse toplumsal bütünün devamı için öncelikle ortak değer ve inanç birliğinin sağlanması gerektiğini³⁴ savunmuştur.³⁵

Tüm bu anlatılanlar ışığında; Comte ve Spencer’ın vurguladığı toplumun basitlik ve ilkelik düzeyinden, modern ve sanayileşmiş bir toplum (İbn Haldun bu durumu

³² İsa Kuyucuoğlu, Sosyolojinin Kuruluşunu etkileyen Düşünce Akımları ve Klasik Sosyolojide Yöntem Tartışmaları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 36, (2015), s. 674-687.

³³ Sait Doğan, Sosyal Değişme ve Din, *Sosyoloji Konferansları* 27, (2017), s. 41-48.

³⁴ Metin Erol, Sosyal Entropi’nin Verimlilik Üzerindeki Etkileri, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, (2001), s. 127-143.

³⁵ L. Levy Bruhl, *Auguste Comte Felsefesi ve Sosyolojisi*, (çev. Z. F. Fındıkoğlu), İstanbul: İ. Ü. İ. F. Yayınları, 1970, s. 30, 233.

bedevi ve hadari kavramlarıyla açıklamıştır.) düzeyine doğru gelişim sergilediği varsayımını temel aldığımızda, teorisyenlerin üzerinde durduğu toplumsal değişim, sosyal gelişme, sosyal reform ve kolektivist bakış açısının toplumsal düzenin sağlanmasına yönelik ilerlemeci bir arayış olduğunu söyleyebiliriz.

1.2. TOPLUMUN ORGANİK TEORİSİNİN ESASLARI

Modern bilimin gelişmesiyle birlikte, biyolojik canlı organizmalar ile sosyal organizma arasındaki benzeşime ilişkin daha köklü bir açıklama getirilmiştir. (Tablo-3)³⁶ Pozitif bilim anlayışından önce yapılan organik analogiler, metafiziğe dayalı, mistik, antropomorfik ve Bluntschli'nin analogisinde olduğu gibi sahte-bilimsel bir niteliğe sahipti. Organizmacı düşünce Comte ve Spencer gibi pozitivist düşünceye sahip teorisyenlerle birlikte, biyolojik yapı ve süreçlerin gerçek bilimsel niteliğine dayandırılarak temellendirildiği ve mevcut toplumsal kurum ve yapılara atıfta bulunularak örneklerle açıklandığı kuramsal bir yapıya ulaşmıştır.³⁷

Böyle bir anlayış içinde toplum, içinde barındırdığı insan sayısından ziyade, toplumu oluşturan bireylerin arasındaki etkileşim sistemini ifade etmektedir. Toplumu var eden aile, eğitim, din, siyaset, kültür, cemiyet, cemaat, grup, iş bölümü vb. kurumlar, bireyler arası ilişkilerin neticesinde ortaya çıkmaktadır.³⁸ Sosyolojik bakış, toplumu meydana getiren her bir bireyin biyolojik yapısıyla, içinde bulunduğu psikolojik ve ruhsal durumuyla ya da bireyin salt topluma olan etkisini gözlemleyerek bir çıkarımda bulunmamakta, aksine toplumu genel bir yapı olarak görerek, bu yapıyı oluşturan ana unsurların aralarındaki ilişkiyi, bu ilişkinin zaman içerisindeki değişim ve gelişimini, kültür yapılarını ve toplumun esaslı unsurunu oluşturan kurumları, karşılaştırma, tarihsel ve ampirik yöntemle inceleyip çıkarımlarda bulunmaktadır.³⁹

Toplumsal teori oluşturma süreci, genellikle teorisyenin yaşadığı çağa ait fiziki koşulları ve sosyal çevreyi analiz ederek, elde ettiği verileri belirli bir sistem dâhilinde

³⁶ Kinloch tarafından hazırlanan 'Organik Sosyolojik Teorinin Yapısı' tablosu 'EKLER' bölümünde Tablo-3'te bulunmaktadır.

³⁷ Harry E. Barnes, Representative Biological Theories of Society, *The Sociological Review*, V. 18, No. 3, (1926), pp. 231-243.

³⁸ Eyyüp Sanay, *Sosyoloji*, Ankara: Nobel Akademik, 2014, s. 2.

³⁹ Halil İbrahim Bahar, *Sosyoloji*, İstanbul: Hayat Kitaplar, 2015, s. 18, 23.

yorumlayıp, sonucunda bir çıkarımda bulunma süreci olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle teori oluşturma temellendirilmiş bir süreci kapsamaktadır. Teorisyenin üzerinde anlamaya ve açıklamaya çalıştığı fiziki veya sosyal çevre, hayali bir tasavvurdan ibaret olmayıp, içinde bulunduğu nesnel, gerçek yaşamın kendisinden oluşmaktadır. Sosyal paradigmalar, sosyal yapıyı ve bu yapının zamana dayalı değişim sürecini kavramsallaştırarak açıklamayı hedeflemektedir. Sosyal paradigma veya gerçeklik modelleri, inceleme konusu olgunun kavramsallaştırılması ve olgunun diğer olgularla ilişkisel olarak açıklanması yoluyla inşa edilmektedir.⁴⁰ Bu bağlamda organik yaklaşım, düşünce tarihi boyunca toplumu biyoloji biliminin çalışma konusunu oluşturan canlı organizmalar üzerinden kurulan benzeşim (analoji) sayesinde açıklamaya çalışan yaklaşımlardan biridir. Organik yaklaşımda toplumsal çözümleme, canlı insan veya hayvan organizmaları ile devlet veya toplum arasında doğal bir özdeşlik kurmak suretiyle yapılmaktadır.

Amerikan Sosyoloji Dergisinin, Mart 1901 sayısında, *Toplunun Organik Teorisi* başlığıyla yayınlanan bir makalede, organik toplum teorisinin ne olduğu, nasıl ortaya çıktığı, onu anlamak için hangi sorulara cevap aranması gerektiği dönemin entelektüel çevresinin sosyolojik bakış açıları üzerinden ortaya konmuş, ayrıca organik teorinin 19. yüzyıl için mahiyeti ve önemini yansıtan pek çok bilgiye de yer verilmiştir.⁴¹ Alfred H. Lloyd tarafından kaleme alınan bu makale, H. Spencer tarafından neşredilen *The Principles of Sociology* adlı eser yanında, toplumun organik teorisinin genel anlamıyla ne olduğu, tarihsel gelişim süreci ve sosyolojik düşünme hayatındaki yerinin açık bir şekilde ortaya konulduğu en temel çalışmalardan biri olmuştur. Oysaki Lloyd için bu makale, Organik Teori ile ilgili düşüncelerini ve tarihi determinasyonunu aktardığı ilk bilimsel çalışması değildi. O, 1899 yılında yayınladığı ‘*Ne geçmiş öldü ne gelecek doğdu, geçmiş ve gelecek, şimdiki hayatın önemli olaylarına benzer*’ şeklinde veciz bir sözle başladığı, *Felsefe Tarihi* adlı eserinde (vi-viii bölümlerinde) organik teoriye değinmişti.

⁴⁰ M. Cengiz Yıldız, Cahit Aydemir, Sosyal Bilimlerde/Sosyolojide Sosyal Kuram-Sosyal Pratik İlişkisi ve Uygulamalı Araştırma Bulgularının Yorumlanmasına İlişkin Bazı Problemler, *Dicle Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 6, Sayı 10, (2016), s. 1-15.

⁴¹ Alfred H. Lloyd, The Organic Theory of Society, *The American Journals of Society*, V. 6, No. 5, (1901), s. 577-601.

Lloyd söz konusu makalesinde; dönemin (19. yüzyıl) ciddi mütefekkirlerinin hemen tamamına yakınının organik teoriyle ilgilendiğini, bazı sınırlamalar/yargılar olmasına rağmen hemen hepsinin toplumun bir organizma olduğuyla ilgili hemfikir olduğunu, insan türünün ve doğanın tek olması nedeniyle topluma dair hiçbir kurum ve aracın değişimden ari olmadığını ve dönemin entelektüel koşullarında hemen hemen bütün gizemlerin açıklanmasında *organizma* kavramının bir anahtar olarak değerlendirildiğini belirtmiştir. Siyasal anlamda, Organik Teorinin mümkün olduğunca doğrudan ve tam anlamıyla neyi ima/ifade ettiğini açıklamak için, ‘*Toplum bir organizma mıdır?*’ sorusuna değil, ‘*Organik toplum nedir?*’ sorusu üzerinden cevap aranması gerektiğini belirtmiştir. Lloyd, organik toplumun ne olduğunu açıklamaya dönük birkaç yaklaşım bulunduğunu ve organik teorinin, T. Hobbes, J. Locke ve J. J. Rousseau’nun 20. yüzyıla kadar ulaşmasa da 19. yüzyıla kadar popülerliğini koruyan, 17. ve 18. yüzyıla özgü Toplum Sözleşmesi Teorisinin tahtını elinden aldığını belirtmiştir. Bu bağlamda, *Toplumsal Sözleşme Teorisinin* sosyal ve siyasal alanı açıklama konusunda doğal bir başlangıç noktası olarak alınması gerektiğini⁴² söylemiştir.⁴³

⁴² Alfred H. Lloyd, *Philosophy of History An Introduction to The Philosophical Study of Politics*, Ann Arbor: George Wahr Publisher, 1899, s. 1-36.

⁴³ Toplumun Organik Teorisine ilişkin görüşlerini, Toplumsal Sözleşme Teorisinin temel önermeleri ve tarihi gelişimi üzerinden anlatan Lloyd, devletin dışsal ve yapay olmayıp aksine doğal ve orijinal nitelikte olduğunu, modern siyasal evrimin ise bireysellik, organizma ve sanayileşme olmak üzere üç belirleyici unsur üzerine kurulu olduğunu söylemiştir. Sözleşme Teorisinin ününün tarihteki diğer teoriler gibi toplumu salt bir siyasi filozofun adı olmaktan öteye geçtiğini, temel doğa yasalarının, insanın rasyonel olduğu, doğal ve hukuksal bir varlık olarak görülmeye başlanmasıyla Organik Teorinin ortaya çıktığını söylemiştir. Toplumsal sözleşme anlayışının derinleşmesiyle organik ve tamamen doğacı teorinin geliştiğini, devletin orijinal ve doğal olarak algılanması hususunda, yapay veya doğaüstü bir anlayışla değil, Organik Teoriye dayalı açıklanması gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle devlet hayatına, ulusal ve uluslararası alana Organik Teori bağlamında atıfta bulunarak, bütün ulusların tarihinin tek bir tarihten ibaret olduğunu, ancak bu tarih ve bölgelerin eş bütünleşmesinin, ülkelerin belirli bir coğrafi alanla ve belirli bir süreyle sınırlı kalmayacağı anlamına gelmediğini söyleyerek, organik teorinin, tüm ulusların coğrafi olarak sahip olduğu topraklarının ve tarihlerinin bir arada bulunduğu (coğrafi ve tarihsel birliktelik) varsayımına dayanan bir teori olduğunu ifade etmiştir. Lloyd makalesinin sonunda; herhangi bir yasaya bağlanmamış yaşam veya hareketin (dinamik bir durum olarak yaşamsal faaliyetin) toplumun gerçek temeli olduğunu, bunun da aynı zamanda toplumsal sözleşme tüzüğü’nün nihai anlamını ifade ettiğini ve ayrıca Organik Teorinin bir parçası olduğunu söylemiştir. İnsan ve doğayı birleştiren *sanayicilik*, insanı oluşturan organizma ile *ulusçuluk*, insanın her bir parçasını oluşturan organlarla *bireyselliğin* toplumsal sözleşme teorisinin üç aşaması olduğunu belirtmiş, bu üç aşamanın organik teoriyi mükemmelleştirdiğini ifade etmiştir. Organik Teoriden anlamamız gereken şeyin toplumun sabit bir yapı olmadığını, dinamik olduğunu, hususi bir zaman ve mekân yaratma çabası değil, bir hareket olduğunu ifade etmiş, böylelikle organik teorinin temel unsurlarından biri olan ‘*sosyal gelişme*’ kavramını toplumsal sözleşme teorisine dayandırarak açıklamıştır. Alfred H. Lloyd, *Philosophy of*

Öte yandan sosyolojik teoriler üzerine çalışma yürüten Kinloch, toplumsal teorilerin egemen tiplerini *analiz düzeyi*, *açıklama türü* ve *odak* olmak üzere üç farklı değişken yardımıyla analiz etmiştir. (Tablo-4)⁴⁴ Teorinin oluşumu ve kapsamını *odak* bakımından değerlendirmeye tabi tutan Kinloch, yapılan analizde teorinin oluşumunda sosyal yapıya mı, yoksa sürece mi odaklanıldığını tartışmıştır. Teorinin oluşumunu belirleyen diğer değişkeni *analiz düzeyi* olarak ele alan Kinloch, sosyal yapı ve sürecin özel veya bireysel düzey (*mikroskobik ölçekte*) veya genel/geniş bir toplumsal düzey (*makroskobik ölçekte*) olmak üzere analizin hangi düzeyde yapıldığını tartışmıştır. Kinloch'un teorileri tasnif ederken ele aldığı üçüncü değişken ise teorileri açıklama türüdür. Teorinin oluşumunda insanın doğasına özgü (biyolojik temalı) olguların mı, yoksa sosyal yapının dokusuna özgü (sosyal iş bölümü, sanayileşme düzeyi, kurumsallaşma şekli gibi) olguların mı rol oynadığını belirlemeye çalışmıştır. Böylelikle toplumsal olgular *tabiatçı* (naturalistic) veya *sosyal* (social) yöntemlerden hangisiyle açıklandığı tespit edilmiş olmaktadır. Kinloch, bu sorular yoluyla çalışma konusu teori tipinin *tabiatçı* veya *sosyal* tipten hangisine isabet ettiğini araştırmıştır.⁴⁵ Kinloch'un yaptığı bu tasnif yönteminden yola çıkarak; çalışma konusu sosyolojik olguya yapısalcı bir anlayışla odaklanıp, makro (genel/geniş toplumsal düzey) analiz düzeyiyle ve natüralistik (tabiatçı) bir anlayışla yaklaşılması durumunda, inceleme konusu teorinin, genel teori tiplerinden Organik Teoriye isabet ettiği görülmektedir.

Organizmacı düşünürler organik teorinin tabiatçı tipinde, teoriyi natüralistik bir yaklaşımla biyoloji ve doğal değişkenler bağlamında analiz etmişler, ayrıca sistemci bir anlayış sergileyerek sosyal yapıyı gelişmişlik derecesi, sanayileşme seviyesi, toplumun ulaştığı kurumsallık düzeyi veya toplumsal iş bölümü şekillerini ele alarak açıklamaya çalışmışlardır. Toplumun Organik Teorisi ve diğer klasik sosyoloji teorilerinin makroskobik düzeyli teoriler olmasının sebebi, teorisyenlerin yaşadıkları çağın sorunlarına bütüncül çözümler getirme çabasıdır.⁴⁶ Daha geniş bir ifadeyle; Fransız ihtilaliyle başlayan siyasal kargaşa ortamının hemen ardından gelen sanayi

History An Introduction to The Philosophical Study of Politics, Ann Arbor: George Wahr Publisher, 1899, s. 1-36.

⁴⁴ Kinloch tarafından hazırlanan 'Sosyolojik Teorinin Belli başlı Tipleri' tablosu 'EKLER' bölümünde Tablo-4'te bulunmaktadır.

⁴⁵ Kinloch, a.g.e., s. 31.

⁴⁶ Sezgin Kızılçelik, *Sosyoloji Teorileri*, 2, Konya: Emre, 1994, s. 3.

devrimiyle birlikte toplumsal düzensizlikler hat safhaya ulaşmış, bunun sonucunda da söz konusu düzensizliklere çözüm bulma adına sosyolojik teoriler geliştirilmiştir. Bu toplumsal meselelerin bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz: Dünya nüfusunda gerçekleşen hızlı artış, insan ilişkilerinde klasik (birincil ilişki) düzeyinden modern ilişki ağlarına (ikincil ilişki düzeyine) geçiş, klasik geniş aile yapılarının dağılarak modern çekirdek aile yapılarının oluşması, kırsal bölgelerden kentsel yaşam bölgelerine doğru göçün başlamasıyla birlikte kentsel yaşamda ortaya çıkan kargaşa, vb. Söz konusu toplumsal huzursuzluklar öncelikle toplumun genelini etkilemiş, akabinde diğer ülkeleri de dalga dalga etkisi altına alarak küresel boyutta geniş coğrafyalara yayılmıştır. Örneğin Comte, kolektif fenomenlerin araştırılması olarak gördüğü sosyolojiyi makroskobik kavramlarla açıklamıştır.⁴⁷ Kısaca ifade etmek gerekirse, toplumsal dinamiklerin neden olduğu kaos ve kargaşanın öncelikle toplumun bütün katmanlarına, akabinde geniş coğrafyalara yayılması nedeniyle, düşünürler araştırma ve incelemelerini makroskobik ölçekte tutmuşlar ve Toplumun Organik Teorisini de içeren klasik dönem sosyoloji teorilerini geliştirmişlerdir.

Yapısal-işlevsel odak ve süreç olarak odak kavramı ise teorilerin açıklamaya odaklandıkları konunun niteliğine göre yapısal ya da süreç bağlamını oluşturmaktadır. Teoride odak kavramı açıklama faktörü olarak kullanılan olgunun sistem içerisindeki ifa ettiği işlevine mi, yoksa o olgunun zaman içerisinde geçirdiği değişim sürecine mi odaklanıldığını ifade etmektedir.⁴⁸ Toplumsal bir konunun neyi ifade ettiği, onu analiz eden bireyin, düşünürün, teorisyenin değer yargılarına bağlı olarak şekillenmekte, toplumsal olayların mahiyeti teorisyenin referans aldığı değer ölçüsünde bir anlam ifade etmektedir.⁴⁹ Diğer taraftan *yapı* ve *işlev* kavramı A. Comte ve H. Spencer tarafından biyolojik temelli bir kavram olarak türetilmiştir. Bu nedenle Toplumun Organik Teorisinin temsilcileri sayılan bu düşünürler, canlı organizmalardaki organlar ve bunların organizma içindeki görev ve işlevlerine analogi yoluyla gönderme yaparak toplumun genel yapısı ve ilerlemesi hakkında açıklama yapmışlardır.⁵⁰

⁴⁷ George Ritzer, *Klasik Sosyoloji Kuramları*, (çev. Himmet Hülür), Ankara: De Ki, 2014, s. 126.

⁴⁸ Kinloch, a.g.e., s. 30.

⁴⁹ Birkök, a.g.e., s. 14.

⁵⁰ Tezin 2. Bölümünde Comte ve Spencer'ın Toplumun Organik Teorisine ilişkin benimsediği yaklaşım ayrı başlık altında anlatılacaktır.

Ayrıca yukarıda yaptığımız anlatımlar çerçevesinde, Yapısal-İşlevsel Paradigma Toplumun Organik Teorisinin temelinde geliştirilmiş, çağdaş bir sosyolojik teori tipidir. Bu nedenle özellikle Durkheim, Tönnies başta olmak üzere organik düşünceye sahip sosyologların yapısal işlevsel paradigmanın habercileri olduğunu söyleyebiliriz. Başta Parsons ve Walter Buckley olmak üzere Yapısal işlevselciliğin temsilcileri alt sistemler (yapı, süreç, denge ve evrimleşme) geliştirerek sosyal sistemde ortaya çıkan temel işlevsel veya sistematik sorunları çözümleyen teoriler ortaya koymuşlardır.⁵¹

1.3. TOPLUMUN ORGANİK TEORİSİNİN HİPOTEZLERİ

Organik Teori, toplumu işlevsel yapılardan oluşan ve bu yapıların bütüncül anlamda bir sistem oluşturduğu varsayımını kavramsallaştırarak açıklayan bir teorik yaklaşımdır. Toplumu doğan, büyüyen ve gelişerek belli aşamalar geçiren bir canlıya benzeten organizmacı düşünce, felsefe disiplini içerisinde de önemli yere sahiptir.

Organizmacı felsefeyi günümüzde detaylı açıklayan bilim insanlarından Kinloch'a göre organizmacı yaklaşıma temel teşkil eden varsayımların başında toplumların geleneksel ve sanayileşmemiş yapısından, modern ve sanayileşmiş bir düzeye doğru hareket ettikleri esası gelmektedir.⁵² Bu bağlamda toplumlar, birer sosyal organizma olarak modernleşme hızlarına göre gelişim göstermekte ve belli aşamalardan geçmektedirler. Bu ana varsayım altında diğer hipotezler yer almaktadır. Bunlar;

- 1- Toplumun birbiriyle ilişkili alt ve bütüncüleyici sistemlerden oluşması.
- 2- Sosyal sistemlerin geleneksel bir yapıda ihtiyaçlara göre gelişmesi.
- 3- Sosyal organizmanın normatif (toplumsal davranışları belirleyen, yazılı olmayan ve zamanla değişiklik gösteren kurallar) bir karakter kazanıp iş bölümü oluşturarak gelişim göstermesi.
- 4- Toplumsal yapıların statik (toplumsal uyum, istikrarlı yapı gibi toplumsal yapıda değişmeyen) özellikler ve dinamik (toplumun evrimsel sürecine dönük değişken) özellikler kazanarak dönemsel gelişmelerden geçiyor olması.

⁵¹ Kinloch, a.g.e., s. 31, 198.

⁵² Kinloch, a.g.e., s. 94.

Organik teorinin ilk hipotezi olan, toplumun organik ve birbiriyle ilişkili bir sistem olduğu varsayımı, organik teorinin temelini oluşturmaktadır. Organik teoride öncelikle toplum bir sistem olarak değerlendirilmektedir. Toplumun bir sistem olarak görülmesi onun belirli bir dizge ve düzen üzerine kurulu olduğunu tasvir etmektedir. Zira toplumun bir sistem olduğu savı, onu aleladeликтен ve tesadüf olmaktan kurtararak, belirli bir işleyiş şeklinin mevcudiyetini ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan sistemin organik bir yapısının olduğu ve sistemdeki alt-yapıların birbirleriyle ilişkili olduğu varsayımı ise tıpkı insan ve hayvan organizmalarını meydana getiren uzuvlar gibi her biri farklı işlevleri üstlenmek üzere kurgulanmış ve kendi doğaları gereği çalışma ve işlevselliğe sahip yapıları işaret etmektedir. Örneğin; A. Comte canlı organizmanın hücrelerini toplumu var eden aile kavramına benzetmiş, organları oluşturan lifleri de toplumsal sınıf ve kast olgusuyla ilişkilendirmiş, ayrıca canlı organizmanın organlarıyla kent ve topluluklar arasında benzeşim kurmuştur.⁵³

Bir insan doğada nasıl ki tek başına güvenlik, barınma, yiyecek gibi temel ihtiyaçlarını karşılamaya muktedir değilse ve bu nedenle başka bir insan ya da topluluğa ihtiyaç duyuyorsa, toplumu oluşturan kurumlar da birbirleriyle sürekli bir etkileşim kurma ihtiyacı hissetmektedir. Bu etkileşim zamana dayalı olarak gelişim ve ilerleme göstermektedir. Toplumda gelişen iletişim ve ilişki ağları zamanla toplumu oluşturan kurumların farklılaşmasına, toplumda yeni görevler üstlenmelerine ve toplumun bütünü için daha farklı anlamlar edinmelerine neden olmaktadır. Toplumsal yapılardaki bu değişim süreci iletişim, etkileşim ve gelişimin doğal bir sonucu olarak gerçekleşmektedir. Ayrıca toplum düzenli bir işlerlik mekanizmasına ve sistematik yapıya sahip olduğu için etkileşim ve farklılaşma süreci belirli bir süreyle de sınırlı olmayıp, sürekli devam etmektedir. Tüm bu sebeple toplum süreklilik arz eden, değişime dayalı üretken bir döngüye sahiptir.

Organik Teorinin ikinci hipotezi, toplumsal sistemin temel ihtiyaçlara dayalı bir şekilde gelişmesidir. Toplumsal sistemin temel ihtiyaçları politik, sosyal ve ekonomik etkenlerden oluşan (eğitim, sağlık, güvenlik, işsizlik, ulaşım vb.) sistemli ihtiyaçlardır. Organik Teorinin ortaya çıkışını sağlayan siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullar,

⁵³ Richard Appelbaum, *Toplumsal Değişim Kuramları*, (çev. T. Alkan), Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1970, s. 21.

Aydınlanma düşüncesinin getirdiği entelektüel birikime ilave olarak, Fransız İhtilali ve Sanayi Devriminin yarattığı toplumsal kargaşa ve düzensizlik atmosferinin yol açtığı toplumsal ihtiyaçlardır.

Sanayileşmeyle ortaya çıkan gelişmeler temel ekonomik sorunlar ve ihtiyaçlar doğurduğu kadar, toplumsal yaşama dair de çeşitli değişiklik ve ihtiyaçları ortaya çıkarmıştır. Organik yaklaşıma göre işsizlik, yoksulluk, angarya ve çocuk işçiliği gibi birçok dönemsel sorun temel ihtiyaçların yeniden tanımlanmasını ve yeni toplumsal düzenlemelerin yürürlüğe konmasını sağlamıştır. Söz konusu sorunların giderilmesi sürekli değişim ve ilerleme ile mümkün olmakta, ekonomi, sağlık, eğitim, kültür alanında reformların yapılmasına neden olmaktadır. Organik teorisyenler toplumun bir sistem olduğunu değerlendirdikleri için toplumsal sistemin temel ihtiyaçlarını *doğal ihtiyaçlar* olarak görmüşlerdir. Toplumu oluşturan bireylerin bu ihtiyaçlara uyum sağlamalarını istemeleri ise teorinin muhafazakâr temelli bir teori olmasından kaynaklanmaktadır.⁵⁴ Zira Comte, Spencer, Durkheim ve Tönnies gibi organizmacı düşünürler toplumsal sorunların çözüme kavuşturulması ve toplumsal düzenin sağlanmasını öncelikli hedef olarak görmüşlerdir.

Organik Teorinin üçüncü hipotezi, toplumun geleneksel ve sanayileşmemiş bir toplum düzeyinden, modern ve sanayileşmiş bir toplum düzeyine doğru çizgisel ve evrimsel bir dönüşüm geçirdiğine dair varsayımdır.

Fransız ihtilali devlet ve yönetim şekillerinde (Monarşiden Cumhuriyete geçiş süreci) yaşanan değişiklikler başta olmak üzere toplumun bütün katmanlarında hissedilen köklü reform, yenilik, gelişim ve değişikliklere yol açmıştır. Fransız ulusunu derinden etkileyen bu kaotik ve çalkantılı toplumsal gelişmeler, evvela diğer batılı ülkelere sıçramış, oradan da dünya geneline yayılmıştır. Bu süreçle birlikte siyasi erk aristokrasiden burjuvaziye geçmiş, toplumsal yapılar dağılmış ve sosyal kırılmalar yaşanmıştır. Fransız ihtilali gibi siyasal faktörlerin yanı sıra, coğrafi keşiflerle birlikte doğu-batı eksenli ipek yolu zamanla önemini yitirmiş, ikame yeni ticaret rotalarının oluşmasına neden olmuştur.

Fabrikalaşmayla birlikte keşfedilen yeni ülkelerden sömürgecilikle elde edilen hammadde ve madenlerin üretim sürecini emek yoğunundan sermaye yoğununa geçişini

⁵⁴ Kinloch, a.g.e., s. 68.

sağlaması, üretilen mal ve hizmet miktarında ciddi artışların yaşanmasını sağlamıştır. Buhar makinasının icadı başta olmak üzere, fabrikalaşmayla birlikte sanayide kitle üretimine geçilmiş, tarım sektörü hâkimiyetini yitirerek yerini endüstriyel üretime bırakmıştır. Ayrıca teknolojik alanda artan ivmeli süregelen ilerleme yaşanması, üretim alanında çeşitliliğe, farklılaşmaya ve niceliksel artışa neden olmuştur. Bunun yanı sıra kırsaldan kente göçle başlayan kentleşme sorunları, kontrolsüz nüfus artışına, toplumsal yaşıntıda ve aile bağlarında çözülmeye yol açmıştır. Ayrıca bireysel ilişkilerde birincil ilişki düzeyinden ikincil ilişki düzeyine geçiş,⁵⁵ çalışma koşullarının kötülüğü, çocuk işçiliği, sermayenin belli gruplar eline geçmesi nedeniyle oluşan gelir dağılımındaki adaletsizlikler gibi sanayileşmenin yol açtığı ve toplumun tüm kesimlerince hissedilen sorunlar bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sorunlar toplumdaki düzeni ve işlerliği etkileyen fikirler olarak değerlendirilmiş ve sosyolojinin ilk kuramcıları bu sorunları çözmeye odaklanmışlardır.⁵⁶ Toplumun Organik Teorisi böyle bir çözüm arayışının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Örneğin, Durkheim Organik kuramcılarının içinde belki de modern toplumu en olumlu özellikler ile tanımlayan düşünür olmasına rağmen yukarıda bahsedilen sorunların toplumun normatif düzeninde olumsuzluklar yaratacağını öngörmüş ve anomi kavramını ortaya atmıştır. Toplumun değerlerinin yozlaşması ve bireyin toplumla olan bağının kopma tehlikesine bu kavram aracılığıyla değinmiştir.

Organik teorisyenlerden Comte ve Spencer'in toplumları sınıflandırma kriterleri ele alındığında, Spencer'in toplumların basit yapılardan karmaşık yapılara doğru sürekli bir gelişim halinde olduğu yasası ile Comte'un entelektüel gelişmişlik kriteri, organik teorinin temel hipotezlerinden biri olan, toplumların gelenekselden modernliğe, gelişmemiş toplum yapısından, endüstriyel aşamaya doğru gelişerek evrildiği hipoteziyle koşutluk barındırdığı görülmektedir. Kuramcıların en önemli amacı, bu evrimsel gelişimin önünde engel teşkil eden problem alanlarını ve kaos bileşenlerini ortadan kaldırıp toplumsal düzeni korumak olmuştur.

⁵⁵ Birincil ilişki düzeyi; geleneksel değerlere bağlı, karşılıklı saygı ve güven içerisinde, yüz yüze iletişimin kurulduğu, genellikle küçük gruplarda görülen ilişkilerdir. Karşılıklı çıkar esasına dayalı, resmi ve yazılı iletişimin görülmediği birincil derece ilişkilerde, kuvvetli sosyal etkileşim ve uzun soluklu ilişkiler hâkimdir. İkincil İlişki Düzeyi ise; birincil ilişki düzeyine göre daha kısa süreli ilişkilerin görüldüğü, resmi ve yazılı iletişimin hâkim olduğu, genellikle büyük gruplarda görülen, zayıf sosyal etkileşime sahip ilişkilerdir.

⁵⁶ George Ritzer, *Klasik Sosyoloji Kuramları*, (çev. Himmet Hülür), Ankara: De Ki, 2014, s. 5.

Organik Teorinin dördüncü hipotezi, toplumsal yapının temel iş bölümüne dayalı normatif bir yapı olmasıdır. Sosyoloji Biliminin ilk kurucularından olan ve aynı zamanda klasik sosyologlardan A. Comte, H. Spencer, E. Durkheim gibi düşünürlerin çalışmalarında yoğun şekilde iş bölümünü inceledikleri ve kuramlarını açıkladıkları kavramlardan birinin toplumsal iş bölümü olduğunu görmekteyiz. Bu durumun temelinde de yine sanayi devrimi yatmaktadır. Sanayi devrimiyle birlikte kırsaldan kente kitlesel göç hareketinin yaşanması, şehirleşmede görülen artış, insani değerden yoksun çalışma koşulları, iş gücü sömürsü, çalışma saatlerinin yoğun olması, kadın ve çocukların işgücü olarak zor şartlar altında çalışmaları, adaletsizlik, eşitsizlik gibi kapitalizmin getirdiği pek çok sorun toplumsal yapılarda köklü değişiklik ve karmaşaya yol açmıştır. Bu yönüyle söz konusu düşünürler sermaye hakimiyeti, iş bölümü ve kapitalizmi anlamaya çalışmışlardır.

Comte çalışmalarında *görev dağılımı* ve *çabaların birliği* kavramlarını kullanmış ve bu iki kavramın toplumsal düzenin sağlanmasında belirleyici faktörler olduğunu vurgulamıştır. Comte'un görev dağılımı kavramıyla iş bölümünü, çabaların birliği kavramıyla da bireylerin toplumsal ortak hedef ve amaçları gerçekleştirmek için gösterdikleri bireysel çabaların birliğini kastettiği anlaşılmaktadır. Ona göre toplumsal eylem birliğinin belirli bir erk eliyle kontrol edilip yönlendirilmesiyle uzmanlaşma ve iş bölümü sağlanacak ve böylece bireyler ortak hedefleri gerçekleştirme ülküsünden kopmayacaklar, nihayetinde toplumsal düzen sağlanmış olacaktır.⁵⁷

Durkheim toplumları ilkel toplum ve modern toplum olarak ikili bir ayrım üzerinden tahlil etmiştir. Durkheim ilkel toplum insanların genellikle toplayıcılık, basit tarım ve avcılık gibi aynı tip iş ve eylemleri gerçekleştirerek geçimlerini sağladıklarını, bu nedenle ilkel toplumların mekanik dayanışmaya daha uygun bir toplumsal yapıya sahip olduklarını savunmuştur. İlkel toplumu oluşturan bireyler arasında niteliksel anlamda iş farklılaşmasının bulunmadığını, minimal düzeyde iş bölümü yaptıklarını, aralarında kurdukları bu dayanışma sayesinde bir arada yaşadıklarını ve hayatlarını bu şekilde idame ettirebildiklerini savunmuştur. İlkel toplum düzeyinden modern topluma geçiş sağlayan toplumların ise organik dayanışma

⁵⁷ Glenn A. Goodwin, Joseph A. Scimecca, *Klasik Sosyolojik Teori*, (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Say, 2015, s. 25, 53.

sergilediklerini, zira modern toplumda, toplumu oluşturan bireylerin farklı farklı iş ve fonksiyonları üstlendiklerini, bu çeşitliliğin etkisiyle bireylerin zamanla farklı nitelik ve uzmanlık yetilerini kazandıklarını, nihayetinde organik dayanışma adını verdiği bu dayanışma ve iş bölümü sayesinde modern toplumu oluşturdıklarını savunmuştur. İşte bu noktada Durkheim hayatın gerçekliğine atıfta bulunarak, yaşamsal faaliyetleri sürdüren bireylerin ilkelikten moderniteye, mekanik toplum yapısından organik toplum yapısına dinamik yoğunlukla⁵⁸ evrildiğini tahayyül etmektedir.⁵⁹

Mekanik dayanışmaya sahip ilkel toplumlarda toplumsal düşünce bireylerin tamamını doğrudan ilgilendirir ve bireyler üzerinde bağlayıcılığa sahiptir. Bu durumu *birimiz hepimiz içindir* söylemi üzerinden açıklayabiliriz. Geniş ve farklılaşmış toplumsal yapıya sahip modern toplumlarda ise bireyler ilkel toplumdakinden daha az oranda kolektif düşüncenin etkisi altındadır. Organik dayanışmaya sahip toplumlar mekanik toplumlara nazaran daha geniş ve farklılaşmış toplumsal yapıya sahip olduklarından bireyler toplumsal fikirlerden bağımsız davranışlar sergileyebilmekte ve daha fazla irade keyfiyetine sahip olabilmektedir.⁶⁰

Durkheim iş bölümü kavramına nüfus teoremi üzerinden yaklaşmış, dar bir alanda niceliksel nüfus yoğunluğu oluştuğunda toplumda iş bölümünün başlayacağını, iş bölümünün artışıyla birlikte bireysel farklılıkların ortaya çıkacağını savunmuştur. Bireysel farklılıkların oluşmasına neden olan iş bölümü sayesinde hukuk sistemine hâkim olan *bastırıcı hukuk* (ceza hukuk) kurallarının yerini *onarıcı hukuk* (eski hale getirici, telafi edici) kurallarının (medeni hukuk vb.) alacağını söylemiştir. Durkheim, bireysel farklılıkların, mülkiyet türünde de değişime neden olacağını, kolektif mülkiyetten özel mülkiyet edinimine geçileceğini kısaca toplumsal yapıda (ekonomi, siyasi kültürel vb.) köklü değişikliklerin gerçekleşeceğini⁶¹ savunmuştur.⁶²

⁵⁸ Dinamik Yoğunluk; toplumu oluşturan bireylerin sayısı ile bireyler arası iletişimin sıklığını ifade etmektedir. Dinamik yoğunluk arttıkça mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru geçiş ivme kazanmaktadır.

⁵⁹ Ülker Yükselbaba, Emile Durkheim'a Göre Toplum, Düzen ve Hukuk: Hukukun ve Cezanın Evrimi, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 75, Sayı 1, (2017), s. 191 – 226.

⁶⁰ George Ritzer, Jeffrey Stepanisky, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, (çev. İrmak Ertuna Howison), Ankara: De Ki, 2015, s. 13-17.

⁶¹ Nurettin Şazi Kösemihal, *'Sosyoloji Tarihi'*, Ankara: Remzi, 1969, s. 24.

⁶² Durkheim'ın gerek iş bölümü gerekse Toplumun Organik Teorisine ilişkin görüşleri tezin 2. bölümünde detaylandırılacaktır.

Organik Teorinin son hipotezi ise toplumsal sistemin *süreç* ve *yapı*'dan oluşan ikili bir ayrıma tabi tutulabileceğidir. Hipotezde geçen toplumsal yapı kavramı *toplumsal statik*, toplumsal süreç kavramı ise *toplumsal dinamik* kavramıyla ilişkilidir.

Yapı kavramını ilk kez Spencer kullanmış,⁶³ ancak toplumsal yapıdan neyi kastettiğini açıklığa kavuşturmamıştır. Toplumsal yapı kavramını her türlü toplumsal ilişkinin gerçekleştiği, içerisinde toplumu meydana getiren grup ve kurumların bulunduğu, fiziksel ve kültürel unsurları barındıran varlık olarak tanımlayabiliriz.⁶⁴ Diğer taraftan Comte, sosyoloji bilimini kurarken toplumsal uzlaşmayı (sosyal konsensüs, social consensus) *sosyal statik* ve *sosyal dinamik* adını verdiği iki ayrı kavram üzerinden açıklamıştır.

Toplumun Organik Teorisinde toplum, hayvan/insan gibi canlı bir organizmanın özelliklerini taşımaktadır. Canlı organizmayı oluşturan her bir organı, organizmanın bütünsel sistemi içinden arındırarak açıklamak mümkün değildir. Zira organlar, sistem içerisinde başlı başına bir fonksiyonu yerine getirdiklerinde anlam kazanmaktadır. Bu analogiden yola çıkarak 'siyaset, devlet ve din' olgularını, toplumun bütünlüklü yapısı içerisinde taşıdıkları değer ve fonksiyonu irdelemeden açıklamak mümkün değildir. İşte burada *sosyal statik* kavramı devreye girmektedir.

Sosyal statik herhangi bir toplumun belirli bir andaki durum ve yapısını anatomik açıdan tahlil edilmesi suretiyle toplumsal uzlaşmayı (konsensüsü) oluşturan unsurların açıklanmasıdır. Başka bir ifadeyle, sosyal statik herhangi bir anda toplumun resmedilmesi suretiyle toplumun o anda ki koşullarına göre analiz edilmesidir. Sosyal Dinamik kavramı ise toplumun zamana dayalı evrimsel değişiminin araştırılmasıdır. Toplumun tarihi süreç içerisinde hangi evrelerden geçtiğinin ve bu süreçte nasıl bir değişim sergilediğinin ortaya konması sosyal dinamik kavramıyla açıklanmaktadır.⁶⁵

İnsan düşüncesinin din eksenini temelinde şekillendiğini savunan Comte, bu durumu Üç Hal Yasasıyla kuramsallaştırarak, dinin, gelişmenin ve tekâmülün kanununu belirlediğini öne sürmüştür. Gelişme ve tekâmülün sırasıyla fetişizm,

⁶³ J. L. Martin, M. Lee, 2015. Social Structure, In: James D. Wright (editor-in-chief), International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2nd edition, Vol 22. Oxford: Elsevier. pp. 713–718.

<https://home.uchicago.edu/~jlmartin/Papers/Social%20Structures.pdf> (erişim tarihi: 26.06.2024).

⁶⁴ İbrahim Arslanoğlu, *Genel Sosyoloji Ders Notları*, Ankara: Gazi, 2015, s. 11, 105.

⁶⁵ George Ritzer, *Klasik Sosyoloji Kuramları*, (çev. Himmet Hülür), Ankara: De Ki, 2014, s. 112-120.

politeizm ve monoteizm olmak üzere üç aşamalı bir gelişim sonucunda oluştuğunu, en nihayetinde pozitif evreye ulaşan insanlığın bir dine sahip olacağını vurgulamıştır.⁶⁶ Bu nedenle toplumsal yapıyı, sosyal statik ve sosyal dinamik şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutmuştur.

Comte hem statik açıdan hem de dinamik bağlamda toplumu din olgusu üzerinden tahlil etmiş, din olgusunun insan doğasının özünden neşet ettiğini ve toplumun bütün aşamalarında var olagelen unsur olduğunu savunmuştur. Comte'a göre sosyal yapı bakımından toplum aile, devlet ve din üzerine kurulu bir yapıya sahiptir. Toplumsal düzen bu üç unsurun ahenkli uyumuna bağlı olarak şekillenmektedir. Toplumsal uyumun sağlanması toplumu oluşturan bireylerin mutabakatıyla oluşan uzlaşıyla sağlanmaktadır. Ortak uzlaşi için öncelikle dinin toplumun bütün bireylerince kabulü gerekmektedir. Ayrıca Comte, dinin insan tabiatının özelliklerini taşıdığını, bunun da entelektüel görünüm olarak 'dogma', duygusal bağ 'aşk' ve aşkın fiili tecessümünü 'tapınma' olarak açıklamıştır.⁶⁷

1.4. TOPLUMUN ORGANİK TEORİSİNİN YÖNTEMLERİ

Bilimsel araştırmalarda araştırmacı ilk olarak bir varsayım ya da hipotezle yola çıkar. Araştırma ile varsayım veya hipotezini sınar ve teoriye (kurama) ulaşır. Böylece yeni bilgiye ve bilimsel birikime ulaşılır.⁶⁸ Araştırmacı, araştırmasında kullanmayı düşündüğü teknikleri aşama aşama sistematize ederek, geçerli ve güvenilir bilgiye nasıl ulaşacağını metodunu belirlemiş olmaktadır.⁶⁹ İnceleme konusu yaptığımız A. Comte, H. Spencer, E. Durkheim ve F. Tönnies'in organik analogi yaklaşımlarını açıklarken kullandıkları yöntemleri şu şekilde özetleyebiliriz.

Comte organik gerçeğin pozitivist yöntemle gelişeceğini, ortaya attığı sosyal statik ve sosyal dinamik kavramlarının gözlem, deney ve karşılaştırma yöntemiyle

⁶⁶ Münir Koştaş, Auguste Comte'un Din Sosyolojisi, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, Cilt XXIV, (1987), s. 67-73.

⁶⁷ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (çev. Korkmaz Alemdar), İstanbul: Kırmızı, 2017, s. 73-80.

⁶⁸ M. Cengiz Yıldız, Cahit Aydemir, Sosyal Bilimlerde/Sosyolojide Sosyal Kuram-Sosyal Pratik İlişkisi ve Uygulamalı Araştırma Bulgularının Yorumlanmasına İlişkin Bazı Problemler, *Dicle Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 6, Sayı 10, (2016), s. 1-15.

⁶⁹ İbrahim Arslanoğlu, *Sosyal Bilimlerde Metot ve Araştırma Teknikleri*, Ankara: Gazi, 2016, s. 7-22.

açıklanabileceğini savunmuştur. Ayrıca bu üç yöntem sayesinde sosyal yasaların doğrudan ya da dolaylı sınanmasının olanaklı hale gelebileceğini ifade etmiştir.⁷⁰

Spencer ise Comte'un pozitivist yaklaşımına benzer bir yönetime başvurmuştur. Spencer toplumsal uyumun sağlanması için toplumsal evrimin incelenmesi gerektiğini savunmuş, doğa bilimlerinin deneye ve gözleme dayalı sonuçlarını ve karşılaştırma yöntemlerini kullanmıştır. Tarihi tündengelim ve tümevarım yöntemlerini karşılaştırmalı olarak ele almıştır.⁷¹

Durkheim ise detaylarını *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* eserinde anlattığı ve şey olarak nitelendirdiği sosyal olguların nesnel çalışmalarla incelenip açıklanabileceğini ifade etmiştir. Toplumsal konuların zaman içerisinde gösterdiği gelişim ve ilerleme düzeylerini deneysel ve karşılaştırma teknikleri gibi yöntemlerle açıklama getirilebileceğini, zaten sosyoloji biliminin de zamana dayalı bu değişimi açıklamayı hedeflediğini belirtmiştir. Sosyal konular bu yöntemler kullanılarak incelenirken, sosyal yasalar da yine bu yöntemler sayesinde soyutlanarak sınanabilir hale geleceğini savunmuştur.⁷²

Son olarak ele aldığımız düşünürlerden Tönnies diğerlerinden daha farklı bir yaklaşım sergileyerek sosyolojiyi üç ayrı başlıkta ele almış ve bunları *saf sosyoloji*, *uygulamalı sosyoloji* ve *deneysel sosyoloji* olarak adlandırmıştır. Sosyolojik kavramların geliştiği ve açıklandığı sosyolojiyi *saf sosyoloji* olarak nitelendiren Tönnies, sosyolojik kavramların sosyoloji konularına uyarlanmasını *uygulamalı sosyoloji*, toplumsal konuların deney, gözlem ve tümevarımcı yöntemler kullanılarak incelenmesini ise *deneysel sosyoloji* olarak adlandırmıştır. Her üç sosyoloji modelini de uygulayan Tönnies *Gemeinschaft* (Topluluk, Cemaat) ve *Gesellschaft* (Toplum, Cemiyet) adını verdiği toplum çeşitlerini tarihi tümevarımcı yöntemi kullanarak açıklık getirmiştir.⁷³ Yukarıda yapılan tüm anlatılar çerçevesinde kısaca; organik teorisyenlerin bilme kazandırdıkları organik teorini açıklamada deneysel, ampirik, karşılaştırmalı ve tarihi tümevarımcı yöntemleri kullandıklarını söyleyebiliriz.⁷⁴

⁷⁰ Kinloch, a.g.e., s. 73.

⁷¹ Kinloch, a.g.e., s. 78.

⁷² Kinloch, a.g.e., s. 86.

⁷³ Kinloch, a.g.e., s. 89.

⁷⁴ Kinloch, a.g.e., s. 94.

1.4.1. Ampirik Yaklaşım/Pozitivizm

Aydınlanma düşüncesinin getirdiği entelektüel ortama ilaveten Fransız İhtilali ve Sanayi Devriminin 19. yüzyıl Fransa, Almanya ve İngiltere’inde meydana getirdiği toplumsal çalkantı ve kaosun altında yatan etkenler, toplumun bütün kesimlerini etkileyen bir unsur olarak din faktörüne bağlanmıştır. Başta Comte olmak üzere olgu ve madde temelinde düşünce geliştiren bilim insanları, bu kaotik toplumsal düzensizlikten ancak doğa bilimleri esasına göre pozitivist anlayışla çıkılabileceğini savunmuşlardır. Her ne kadar tarihi kökeni tam olarak tespit edilemese de Comte’un ifadesiyle Antik Yunan’a dayanan pozitivist düşünce 19. yüzyılda Comte tarafından sistemli hale getirilmiş, adıyla özdeşleşmesi nedeniyle de *Comte Dini* olarak nitelendirilmiştir.⁷⁵

Aydınlanma döneminin bir ürünü olan pozitivizm kavramı kısaca, bilim ve olguların, metafizik ve spekülasyondan ayrılmasını ifade etmektedir.⁷⁶ Yanı sıra, ilk sosyal bilimciler tarafından kullanıldığı şekilde, toplumsal olguların doğa bilimlerin metotları ile çalışılması gerektiğini iddia eden bir anlayıştır. Ampirizm ise Bacon, Locke ve Descartes’in çalışmalarında görülen ve bilimin temelini deney, gözlem ve çıkarıma bağlayan, insanın edindiği bilginin temelini ise beş duyuya dayalı deneyime dayandıran felsefi bakış açısıdır.⁷⁷

Deney ve gözlem yoluyla elde edilen bilgiye dayalı ve hiçbir spekülasyona mahal vermeyen bilim anlayışını ifade eden pozitivizm, bilimin yalnızca ampirik bilgiden oluşabileceğini ifade etmektedir.⁷⁸ Pozitivizmin ortaya çıkışının başlıca sebebini, *aydınlanma* düşüncesinin getirdiği etkiyle, geçmişte itibar edilen kanıtlanamayan ve spekülasyon barındıran metafizik ve dini gerçekliklerden uzaklaşılmasına, bilimsel olanın tercih edilmesine bağlayabiliriz. Aynı zamanda ünlü bir din sosyoloğu olan Comte, dogmatik, metafizik ve dini bilgilerin deney ve gözlem yoluyla gerçekliğinin sınamamayacağını, bu nedenle de bilimsellik içermediklerini

⁷⁵ Cihan Ballıkaya, Pozitivizm Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi ve Sosyolojik Düşünceye Etkileri, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 33, (2015), s. 87-106.

⁷⁶ Pozitivizm felsefesi tezin ikinci bölümünde detaylarıyla anlatılmıştır.

⁷⁷ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (çev. Osman Akınhay), İstanbul: Agora, 2014, s. 31.

⁷⁸ Anthony Giddens, *Sosyoloji*, (çev. H. Özel vd.), Ankara: Ayraç, 2000, s. 7.

savunmuştur. Pozitivizm sayesinde kesinlik içeren bilgiye ulaşabilmek için fizik kanunlarında olduğu gibi deney ve gözlem metodunun kullanılması gerektiğini savunmuştur. Organik bir teorisyen olan Comte'un sosyal bilimlere kattığı pozitivist anlayış sayesinde ampirik metotların kullanılması, gerçek bilgiye ulaşabilmek ve ortaya atılan hipotezlerin doğrulanıp kanıtlanabilmesini sağlayacaktır.

Toplumu oluşturan başta din, aile, devlet gibi unsurların, toplumun geneli için ne anlam ifade ettiği ve tarihsel süreç içerisinde nasıl bir değişim geçirdikleri ancak ampirik metotlar sayesinde doğrulanabilmekte ve bilimsel bir veri haline gelebilmektedir. Bu sayede her bir organın organizma içerisinde zamana dayalı olarak edindikleri yeni fonksiyonlar ve bu fonksiyonların organizmanın bütününe meydana getirdiği değişim, yapılacak gözlem sonucunda kanıtlanabilmektedir. Bu anlayış içinde toplum, kendisini oluşturan unsurlarıyla sistematik bir bütünlük içermektedir. Toplumu oluşturan unsurlarda meydana gelen aksaklıklar toplumsal düzensizliğe neden olmaktadır. Bu aksaklık ve düzensizliği tespit edip gerekli önlemleri alabilmek, toplumun geneli ve kurumları hakkında kanaat edinmek ve değişimleri gözlemlemek ancak pozitivist bilimsel metotları sayesinde mümkün olabilmektedir.

1.4.2. Karşılaştırma Yöntemi

Sosyal bilimlerde karşılaştırma yöntemi iki temel şekilde kullanılmaktadır. Birinci olarak, yeni elde edilen bilgi ve kuramların önceki kuramlarla karşılaştırılması bilimin temelini oluşturan en önemli yöntemdir.⁷⁹ Guy Swanson, *Karşılaştırmalı Açıklama için Çerçevesler* (Frameworks for Comparative Research) adlı eserinde 'Karşılaştırmalar olmaksızın düşünme düşünülemez. Karşılaştırmaların yokluğunda, bütün bilimsel düşünce ve bilimsel araştırmanın tümü de aynı şekilde örtük olsun, açık olsun, karşılaştırmaların sosyal bilimcilerin çalışmalarına hâkim olmasına ve baştan beri böyle olmasına kimse şaşırmmamalıdır.' diyerek sosyal bilimlerde karşılaştırma

⁷⁹ Cengiz Yıldız, Cahit Aydemir, Sosyolojide Sosyal Kuram-Sosyal Pratik İlişkisi ve Uygulamalı Araştırma Bulgularının Yorumlanmasına İlişkin Bazı Problemler, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 10, (2016), s. 1-15.

yönteminin gerekliliğine vurgu yapmış gerek sosyal düşüncede gerekse de sosyal araştırmalar konusunda karşılaştırma yönteminin önemini vurgulamıştır.⁸⁰

Karşılaştırma yönteminin ikinci kullanım şekli ise coğrafi, kimliksel veya yapısal farklılıklar göz önüne alınarak toplumsal yapıların karşılaştırılmasıdır. Aynı zamanda toplumsal yapıların zaman içindeki dönüşümlerini anlamak için tarihsel karşılaştırmalar da yine bu farklılıklar üzerinden yapılmaktadır. Kent, ülke, tarih, toplum gibi çalışma alanlarında, inceleme konusu bağlamda karşılaştırmalar yaparak birbirlerine olan farkları, benzerlikleri veya subjektif özellikleri ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Toplumun organik Teorisini geliştiren organizmacı kuramcılar, karşılaştırma yöntemini kullanırken olgu ve olayları nesnel birer varlık gibi değerlendirmiş, yaptıkları gözlem ve ölçümler sonucunda elde ettikleri veriler üzerinden ortaya attıkları varsayımların doğruluğunu sınamışlardır.⁸¹

Organik teorinin tabiatçı tipinin temsilcileri olan Comte ve Spencer teorilerini inşa ederken ampirik ve karşılaştırmalı yöntemleri benimsemişlerdir. Bu yöntemi benimsemelerinin altında yatan başlıca etken, çalışmalarının temelini oluşturan toplumsal denetim, toplumsal politika ve toplumsal gelişime dayalı doğa yasalarının nasıl işlediğini tespit edebilmektir. Toplumsal düzenin sağlanması için toplumun gelişimini denetleyip yönlendirmenin gerekliliği, gözlem ve mukayeselerin yapılmasını zaruri kılmaktadır. Böylelikle toplumun gelişip evrildiği aşamadan arzulanan toplumsal düzen ve dengeye geçiş için yapılması gerekenler, karşılaştırma yöntemi sayesinde tespit edilebilecektir.⁸² Toplumsal yasaların inşası için insan ve hayvan toplulukları arasındaki benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması düşüncesi karşılaştırma yönteminin benimsenmesini gerektirmiştir. Spencer da toplumların zamana dayalı değişim aşamalarını analiz etmek için karşılaştırma ve tarihsel yöntemi harmanlayarak kendi deyiimiyle *karşılaştırmalı tarihsel yöntemi* kullanmıştır.⁸³

İbn Haldun ise insan, kabile, toplum (içtimai hayat), devlet gibi kavram ve olguları karşılaştırma yöntemiyle anlatmış, *ilm-i umran* olarak adlandırdığı yeni

⁸⁰ W. Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nicel ve Nitel Yaklaşımlar 2*, (çev. Sedef Özge), Ankara: Yayınodası, 2014, s. 603.

⁸¹ Ali Gurbetoğlu, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: (2014), s. 1-48.

⁸² Kinloch, a.g.e., s. 82.

⁸³ George Ritzer, *Klasik Sosyoloji Kuramları*, (çev. Himmet Hülür), Ankara: De Ki, 2014, s. 143.

bilimsel anlayışı da yine karşılaştırma yöntemini kullanarak açıklamıştır. İbn Haldun tıpkı sosyolojinin öncülerinden olan 18. ve 19. yüzyıldaki pek çok düşünürün yaptığı (Comte'un sosyal statik, sosyal dinamik kavramı, Durkheim'in mekanik dayanışma, organik dayanışma) gibi daha önce kullanılmamış toplumsal iki ayrı kavramı belirlemiş ve bu iki kavram üzerinden toplumları karşılaştırmalı olarak açıklamıştır. İbn Haldun *bedavet* ve *hadaret* kavramlarıyla, toplumların bedavetten hadarete (ilkelikten uygarlığa) geçişlerini ve hanedanlıkların zamana karşı gösterdiği değişimi incelemiştir. Tarih biliminin ve felsefesinin kurucusu olarak da görülen İbn Haldun devletlerin yaşam öykülerini incelerken tarihsel yöntemden yararlanmıştır. İbn Haldun toplum ve devlet olgusunu karşılaştırma ve tarihsel yöntemle analiz etmiş ve bedavet, hadaret kavramları üzerinden tarihsel yöntemini açıklamıştır.⁸⁴

1.4.3. Tarihi Tümevarımcılığın Kullanımı

Toplumsal süreçlere yönelik (savaş, kıtlık, yoksulluk, ekonomik gelişmişlik, sosyal refah endeksi, aile yapılarının değişimi, sosyo-kültürel yapı, kentleşme, göç vb.) araştırmalar tarihsel ve karşılaştırma yöntemiyle yapılmaktadır. Bilhassa toplumsal değişme gibi makro ölçekli toplumsal meselelerin tespit ve çözümüne dair yapılan araştırmalar tarihsel karşılaştırma yöntemiyle yapılabilmektedir.⁸⁵ Philip Abrams, Tarihsel Sosyoloji (Historical Sociology) adlı eserinde '*Sosyolojik açıklama, zorunlu olarak tarihseldir. Dolayısıyla, tarihsel sosyoloji, sosyolojinin özel bir türü değildir; disiplinin özüdür.*' diyerek sosyolojik düşünme ve araştırmaların doğası gereği tarihsel perspektif içerdiğini belirtmiştir.⁸⁶

Klasik sosyal düşünürlerinden Comte, Durkheim, Marx ve Weber araştırmalarında tarihsel ve karşılaştırma yöntemini kullanmışlardır. Onlar böylelikle tarih, ekonomi, siyaset ve toplum konularını birlikte ele alarak, kendi toplumlarını meşgul eden sorunların altında yatan gerçek sebepleri tespit etmeye çalışmışlardır. Tarihi tümevarımcı yöntemin araştırma alanı genellikle toplumsal değişim, politik sosyoloji, toplumsal hareketler veya toplumsal katmanlaşma gibi makro düzeyli olup,

⁸⁴ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 61-93.

⁸⁵ Kemal Aydın, Uğur Baran Hanağası, *Sosyoloji ve Siyasal Araştırmalarda Karşılaştırmalı Yöntem*, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 33, (2017), s. 57-86.

⁸⁶ Philip Abrams, *Historical Sociology*, New York: Cornell University, 1982, p. 5.

geniş düzeyli araştırmalarda daha etkili sonuç vermektedir. Öyle ki bu yöntemde mikro düzey konuların analizi, makro düzeye veya toplumsal gerçekliğin içerisine taşınarak işlenmektedir. Soyut bağlamda ele alınan veya araştırma esnasında elde edilen veriler de somut özellikler ile tanımlanmaktadır.⁸⁷

Comte sosyoloji bilimini kurarken bu yeni bilimin, gözlem, deney ve karşılaştırma olmak üzere üç temel yönetime sahip olduğunu söylemiş, karşılaştırma yöntemini de üç alt başlıkta anlatmıştır. Bunları sırasıyla; insanların hayvan toplumlarıyla karşılaştırılması, dünyanın farklı bölgelerindeki toplumların birbirleriyle karşılaştırılması ve toplumların zaman içindeki gelişiminin karşılaştırılmasıdır. Comte'un karşılaştırma yöntemi için belirlediği üçüncü alt başlık olan tarihi araştırmalar sosyolojinin en temel yöntemlerinden biri ola gelmiştir.⁸⁸

Öte yandan 19. yüzyıla hâkim olan matematik, fizik, kimya, biyoloji gibi doğa bilimlerindeki ilerlemeler, doğa bilimlerinde kullanılan tümevarımcı⁸⁹ yöntemin sosyoloji çalışmalarında da kullanılmasına vesile olmuştur. Sosyolojik araştırmalarda tümevarımcı (inductive) yöntemin benimsenmesinin belki de en önemli sebebi klasik dönem sosyologlarının aynı zamanda doğa bilimci olmalarıdır. Söz konusu teorisyenler toplumsal olguların nesneler gibi ele alınıp incelenebileceğini, nicel verilere dönüştürülerek tanımlanabileceğini ve yine doğa yasalarında olduğu gibi toplum yasalarıyla açıklanabileceklerini savunmuşlardır. Pozitivist sosyologlar teolojik ve metafizik dönemin bir özelliğini yansıtan, insanın bilinç ve zihin halini araştırma kapsamı dışında tutmuşlardır. Zira bilinç ve zihin gözle görülür olmadıkları için, nicel verilere dönüştürülemede, nesnel olarak değerlendirilememektedirler.⁹⁰

Comte, tarih bilimini bireyin biyolojik olarak toplumsallaşma süreci olarak tanımlamış, sosyolojiyi ise bu toplumsallaşma sürecinin nasıl oluştuğunu inceleyen bilim dalı olarak tarif etmiştir. Aydınlanma düşünürlerinin toplumsal olguların din,

⁸⁷ <https://www.bingol.edu.tr/media/193296/sayt-bolum5-Sosyolojik-Yontemde-Klasik-Donem-Tartismalari.pdf> (erişim tarihi 20.06.2024).

⁸⁸ George Ritzer, *Klasik Sosyoloji Kuramları*, (çev. Himmet Hülür), Ankara: De Ki, 2014, s. 108.

⁸⁹ Tümevarım yöntemi araştırma konusu olgunun belirli bir zaman dilimi içerisinde gözlemlenmesiyle elde edilen verilerden genel bir yargıya ulaşma yöntemidir. Sosyal araştırmalarda tümevarım yöntemini ilk tatbik eden teorisyen Durkheim'dir. Durkheim 'İntihar' adlı çalışmasına konu ettiği intihar vakalarını gözlemleyerek, intiharın bireysel faktörlerden değil, toplumsal faktörlerden kaynaklandığı kanısına ulaşmıştır.

⁹⁰ Reyhan Varlı Görk, Bir Yöntem, Yöntembilim ve/veya Bir Sosyoloji Alanı Olarak Görsel Sosyoloji, *Yedi Sanat Tasarım ve Bilim Dergisi*, Sayı 15, (2016), s. 25-40.

metafizik ve felsefeden ayrılması gerektiği düşüncesini benimseyen Comte, yukarıda belirtilen tarihsel determinizmiyle, pozitif bilimlerin deney, gözlem ve karşılaştırma yöntemlerini harmanlamıştır.⁹¹ Comte'un normatif olarak insanlığın düzene doğru ilerlemekte olduğu düşüncesi ve toplumsal düzenin varlığının önemine ilişkin vurgusu onun tümevarımcı, muhafazakâr eğilimli bir düşünür olduğunu da göstermektedir.⁹²

Araştırmacının çalışmasında tarihsel ve karşılaştırma yöntemini nasıl kullanıp ele aldığı önem arz etmektedir. Neuman bunun üç farklı yolla gerçekleştirilebileceğini söylemiştir. İlki araştırmacının tek bir ulus ya da mikro düzey ulus kümesinde mi, yoksa birden fazla ulusu içeren makro düzey bir inceleme alanında mı araştırmasını gerçekleştirdiğidir. İkincisi araştırmacının araştırmasında zamanı ne şekilde ele aldığı ve araştırma bağlamında tarihsel bir çalışma içinde olup olmadığıyla alakalıdır. Araştırmacı araştırmasında tarih aralığını nasıl bir çerçevede ele almaktadır, mevcut güncel zaman kalıbında gerçekleşmekte olan bir toplumsal olguyu mu incelemekte yoksa 'tarihte herhangi bir dönemi veya tarih aralığı daha uzun bir süreci kapsayan toplumsal bir olayı mı incelemektedir?' gibi sorulara cevap aranması gerektiğini savunmuştur. Neuman'ın ortaya koyduğu üçüncü yol ise araştırmacının çalışmasında nitel/nicel yöntemden hangisini benimsediğinin açıklığa kavuşturulmasıdır. Zira bu yolla tarihsel karşılaştırma yöntemi kullanılan araştırmalarda, nitel konular açıklanırken nicel verilerden de yararlanılabilir.⁹³

⁹¹ Barlas Tolan, *Sosyoloji*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2005, s. 11, 12.

⁹² Glenn A. Goodwin, Joseph A. Scimecca, *Klasik Sosyolojik Teori*, (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Say, 2015, s. 83.

⁹³ W. Lawrence Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, 2, (çev. Sedef Özge), Ankara: Yayınodası, 2014, s. 603-620.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMUN ORGANİK TEORİSİNİN TİPLERİ

Bir önceki bölümde klasik sosyolojinin temel kuramlarından biri olan Toplumun Organik Teorisinin ne olduğu, hipotezleri ile ele aldığımız organik teorisyenlerin metotlarını ve teorinin gelişip beslendiği entelektüel çevrenin bilimsel ve toplumsal özelliklerini incelemiştik. Bu bölümde ise Organik Teorinin *Tabiatçı Tipi* ile *Sosyal Tipini*, öncelikle her iki tipi ayrı birer başlık altında anlatacağız. Akabinde bu iki tipin önemli temsilcilerinin kimler olduğu ve onların düşünce ve görüşlerini, hangi yönlerden natüralist hangi yönlerden sosyal tipi benimsediklerini açıklayıp, her iki teori tipinin temsilcilerini ayrı başlık altında karşılaştıracğız.

Ayrıca inceleyeceğimiz teorisyenlerin ortaya attıkları kavram ve teorileri, öncelikle kendi yazdıkları eserlerindeki gibi akabinde diğer sosyolog ve yazarların akademik çalışmalarında kullandığı şekliyle açıklamaya çalışacağız.

Tezin sınırlılıkları içerisinde, bu bölümde yer verdiğimiz düşünürlerin tüm bilimsel çalışmalarını ve varsayımlarını açıklamak gibi bir iddia içerisinde değiliz.

Çalışmamızda, Toplumun Organik Teorisinin Natüralist (Mekanikçi) Tipi'nin temsilcilerinden Comte ve Spencer ile Sistemci (Sosyal Psikolojik) Tipi'nin temsilcileri olan Durkheim ve Tönnies'in yalnızca organik yaklaşım bağlamındaki görüşlerini, teoriye yaptıkları katkıları ve birbirleriyle olan düşünce farklılığını karşılıklı mukayeseler yapmak suretiyle yalın bir şekilde açıklamaya çalışacağız.

2.1. NATÜRALİSTİK (MEKANİKÇİ) TİP

Natüralistik sosyoloji yaklaşımı, sosyolojinin doğabilimlerine benzer bir bilim olduğu görüşünü yansıtan bir yaklaşım tarzıdır.⁹⁴ Natüralist düşünürler toplum

⁹⁴ Anthony Giddens 'Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş' adlı kitabında, Tabiatçı Sosyoloji anlayışına eleştirel bir yaklaşım getirmiştir. Comte'un, sosyolojinin tıpkı diğer doğa bilimleri gibi bir doğa bilimi olduğu düşüncesine, geçmişte bazı düşünürler tarafından karşı çıkılmış olsa da Durkheim'in Comte'un düşüncesini benimseyip devam ettirmesinin sosyoloji alanında bu

bilimini fizik, kimya, biyoloji gibi doğa bilimlerine benzer olarak görmüşlerdir. Natüralist düşünce doğa bilimlerinde olduğu gibi belirli genel yasaları olan düşünce yapısına sahiptir. Güçlü bir ampirist eğilime sahiptir. Natüralistik düşünce sadece doğa bilimleri ile toplum bilimleri arasındaki analogiyi değil, aynı zamanda bilimlerin bir bütün olduğu düşüncesini de barındırmaktadır. Bu bilimsel birlik düşüncesi bizi sosyal kuramların tek bir kuramda birleştirilebileceği düşüncesine götürmektedir.⁹⁵

Comte'un yaptığı pozitif doğa bilimleri kronolojik sıralamasında, her bilim dalını ayrı bir halka olarak düşünür isek, merkezinde matematik biliminin olduğu, ardından sırasıyla astronomi, fizik, kimya ve biyolojinin geldiği bilim topluluğu en nihayetinde sosyoloji bilimiyle taçlanmıştır. Bilimler bir bütünlük içindedir ve inkişaf eden her yeni bilim dalı kendinden önce gelen bilimlerin devamı niteliğindedir. Bu nedenle sosyoloji bilimi en karmaşık bilim olması nedeniyle diğer bilimlere nispeten en son ortaya çıkmıştır.⁹⁶

Modern sosyoloji mekanik ve biyolojik sistemler üzerine biçimlendirilmiştir. Mekanik sistemlerle biyolojik sistemleri karşılaştırma yaparak açıklayacak olursak; Saint Simon'un temsil ettiği ve aynı zamanda Fransız Aydınlanmacılarının toplum modeli olan mekanik toplum sisteminde toplum dış müdahalelere açık olmakla birlikte rasyonel ve planlı dış etkenler eliyle değişime müsait bir yapıya sahiptir.

Comte ve Durkheim'in temsil ettiği biyolojik sistem modelinde ise her organizmanın kendi yasası bulunmakta ve bu içsel yasa çerçevesinde toplum gelişme ve işleyiş sergilemektedir. Dış müdahaleyi kabul etmeyen bir anlayışa sahip olan

düşüncenin genel kabul görmesine neden olduğunu söylemiştir. Comte ve Durkheim'in, olgularla ilgilenen doğa bilimleri gibi sosyolojinin de toplumsal olgularla ilgilendiğini, bu nedenle toplumsal olgulara şeyler gibi yaklaşılması gerektiği düşüncesini reddeden Giddens, bunu iki gerekçeyle açıklamaktadır. İlk gerekçesi, toplumların insanlar eliyle yaratıldığını, toplumların devamlılığının insanların bu eylemlerini devam ettirmeleriyle mümkün olacağını, bu nedenle de topluma ve toplumsal olaylara nesneler gibi yaklaşamayacağıdır. Bu düşüncesini 'Çifte Etkileşim' olarak adlandırdığı 'biz toplumları yaratırız, toplumda bizi yaratır' söylemiyle destekleyen Giddens, topluma ait kurumların zaman ve mekân dâhilinde tekrar tekrar yaratılan eylemler olduğunu ifade etmiştir. İkinci gerekçesi ise toplumun eylemsiz nesneler olmadığını, atomlar hakkında düşüncelerini açıklayan bilim insanlarına, atomların kendi düşünceleriyle cevap veremeyeceğini, doğa bilimlerindeki teknolojinin toplumsal teknoloji gibi bir karşılığının bulunamayacağını, bu nedenle Comte'un 'Prevoir pour pouvoir' *öngörebilmek kontrol edebilmektir* sözüne katılmadığını belirtmiştir. Anthony Giddens, *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Bakış*, (çev. Ülgen Yıldız Battal), Ankara: Siyasal, 2016, s. 16-20.

⁹⁵ Margaret M. Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (çev. Hayriye Erbaş), Ankara: Palme, 2017, s. 33, 34.

⁹⁶ Yıldız Akbolat, *Sosyoloji Tarihi, 1*, Kayseri: Fenomen, 2015, s. 22.

biyolojik sistem modelinde birey, hareket özgürlüğüne sahip olmayıp, toplumun denetim ve yönlendirmesine tabidir. Ancak toplum özgürdür ve dış müdahalelere kapalıdır. Toplumsal organizma kendi içsel yasalarına sahip olduğundan toplumsal değişim toplumsal dinamiklerin içsel faktörüne bağlı olarak gerçekleşir. Toplumun kendi iradesini yansıtmayan dış bir müdahaleye maruz kalması durumunda, toplumsal düzen ve denge bozulacak, kargaşa ve kaos toplumu etkisi altına alacaktır. Natüralist düşüncede gerçekliğin doğası, objektif ilkelere bağlı, tek ve gözle görülür, duyular ile algılanır olarak değerlendirilmektedir. Olgular arasında neden-sonuç ilişkisi bulunur. İnsan, doğası gereği rasyonel düşünebilen, dışsal kanunlara itaat eden, hür iradesi olmayan, ancak toplumla bir anlam kazanan varlıktır. Toplum ise doğası gereği bireyin üstünde ve bireyden ayrı bir yapıya sahiptir. Bu nedenle toplumun birey üzerinde kesin belirleyicilik (determinizm) özelliği bulunmaktadır. Objektif ilkeleri olan genel işleyiş yasaları vardır. Natüralist düşünce için bilimin temelini madde oluşturur. Bu nedenle bilim kesin kurallara ve prosedürlere dayanmaktadır. Mekanik sistemler ile biyolojik sistemlerin ortak paydası ise toplumun bir bütünlük içinde ahenkli uyuma sahip olduğu düşüncesidir.⁹⁷

2.1.1. Auguste Comte (1798-1857)

Comte, Politeknik okulundan 1816'da ayrıldıktan sonra yaptığı bütün çalışmaları, ilk kez 1826'da daha sonra Ocak 1829'dan itibaren vermeye başladığı ve kendi ifadesiyle *Yeni Felsefe Girişimi* olarak nitelendirdiği, '*Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış*' adlı derslerinde işlemiştir. Comte'un verdiği bu derslere gerek Bilimler Akademisi daimî sekreteri ve akademik üyelerinin de katılmış olması, gerekse de Paris kraliyet konferans salonunda kamuya açık şekilde tekrar anlatmış olması, Comte'un yaşadığı dönemde Fransız bilim çevrelerindeki etkinliğini ortaya koymaktadır. Daha sonradan kitaplaştırarak eser haline getirdiği, *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış* adlı kitabında, pozitivizm, pozitif felsefenin özü ve önemi, natürizm (tabiatçılık), üç hal yasası, tüm fenomenlerin tek bir yasayla açıklanamayacağı savı, bilgilerin teorik ve pratik ayırımı tabi tutulması, inorganik (cansız) varlıklar ve organik (canlı) varlıklar fiziği, teoloji, metafizik, bilim, Fransız

⁹⁷ Yıldız Akbolat, *Sosyoloji Tarihi*, 2, Kayseri: Fenomen, 2015, s. 8-9.

toplumunun içinde bulunduğu kaotik durum ve çözümlemeleri, endüstri toplumu ve iş bölümü gibi pek çok konuyu işlemiş; düşüncelerini pozitif bilim çerçevesinde açıklamıştır.⁹⁸ Comte'un ortaya attığı yukarıda bahsettiğimiz görüşleri ve kavramları ve bu perspektifin organik teori bağlamındaki ilişkisini tezin ilerleyen bölümlerinde alt başlıklar içerisinde yeri geldikçe anlatmaya çalışacağız. (Tablo-5)⁹⁹

2.1.1.1. Pozitivizm

Comte sayısız farklı anlamlarda kullanılan *Felsefe* terimini kullanmaktan yüksündüğünü belirtmiş, sık sık dile getirdiği ve akademik çevrelerin de kendisinden daha detaylı açıklama yapmasını bekledikleri *Pozitif Felsefe* terimini kullanmayı yeğlediğini söylemiştir. Felsefe kelimesini insanoğlunun düşüncelerinin genel sistemi olarak Aristo'nun atfettiği anlamıyla kullandığını, pozitif sıfatını katarak felsefenin anlamını tümüyle değiştirdiğini ve böylelikle ampirizme dayalı özel bir felsefe geliştirdiğini belirtmiştir. Kendi Pozitif Felsefesi ile Newton'dan beri gelen *Doğa Felsefesi* arasında büyük benzerlik bulunduğunu, ancak kendisinin *Doğa Felsefesi* ve *Bilimler Felsefesi* tabirlerini kullanmaktan imtina ettiğini, zira bu iki felsefenin tüm fenomenler için belirleyici olmadığını, *Pozitif Felsefe* teriminin ise tüm fenomenleri kapsadığını söylemiştir.¹⁰⁰

Pozitivizmin mantıksal açısı imgelem¹⁰¹ ve diyalektiği¹⁰² ampirizme tabi kılarak, bu iki fenomeni olduğu gibi ele almaktadır. Birinci bölümde anlattığımız üzere; teorinin genel görüşünü yansıtan paradigması, yani teorinin temeli, inceleme konusu fenomenin kavramsallaştırılmasından ve temelde yatan ilişkili olma durumundan

⁹⁸ Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*, (çev. Erkan Ataçay), Ankara: Bilgesu, 2015, s. 7, 14, 76, 157, 237, 298.

⁹⁹ Kinloch tarafından hazırlanan 'A. Comte'un Tipolojisi' tablosu 'EKLER' bölümünde Tablo-5'te bulunmaktadır.

¹⁰⁰ Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*, (çev. Erkan Ataçay), Ankara: Bilgesu, 2015, s. 7-10.

¹⁰¹ İmgelem; zihinsel olarak geçmişle şimdi ve gelecek arasında bağ kurma gücü, zihin tasarımı, imge oluşturma gücüdür. Bir nesneyi bir olguyu zihinde tasarlama ve biçimlendirme yetisi, muhayyile durumudur.

¹⁰² Diyalektik; Kavramlar arasındaki karşıtlık ilişkisinden yola çıkarak, bunu doğruya varan süreçlerin açığa çıkarılmasında bir ilke olarak kullanan düşünme ve araştırma yoludur. Daha detaylı bilgi için bkzn. (Ersin Vedat Elgür, *Kendi Geçerliliğini Kanıtlayan Bir Tarih: Diyalektiğin Diyalektik Gelişimi ve Onto-Politika*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2013.)

meydana gelmektedir. Sosyal paradigmlar ise sosyal yapıyı ve bu yapının zamana dayalı değişimi kavramsallaştırarak açıklamaktadır.

Comte'un toplumsal konularla ilgili benimsediği pozitivist anlayış, esasen aydınlanma dūřuncesinin bir parçası ya da sonucu olarak değerlendirilebilir. Zira A. Comte'dan önce David Hume metafizik alanın, olgular ve varoluşla ilgili akılcı bir yaklaşım içermediğini, safsata ve yanılsamalardan ibaret olduğunu söylemiştir. Bu nedenle, Hume'un ampirist bir yaklaşım içeren deneyim ve nesnel olgulara dayalı felsefi dūřuncesi, Comte'un pozitivist toplum anlayışıyla ortak bir bakış açısı sergilemektedir.¹⁰³

Herhangi bir bilimin, pozitif bir bilim olarak nitelendirilebilmesi için ele aldığı konuyu nedensellik bağı gereği sebep-sonuç ilişkisi içerisinde incelemesi gerekmektedir. Sosyoloji de ilk ortaya çıktığı dönemde tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi mistik ve bilinmezlik içeren metafizik ve teolojik paradigmları ve beş duyu organıyla anlaşılamayan olguları bilimsellik içermemeleri ve llememeleri nedeniyle reddetmiş ve çalışma kapsamı dışında tutmuştur.¹⁰⁴ Bu nedenle Comte, isim babalığı yaparak, 'Sosyoloji' adını verdiği bu yeni bilime, önceleri sosyal fizik anlamına gelen *Social Physics* terimini vermek istemiş, ancak çağdaşı olan nl Hollandalı istatistiki Adolph Quetelet'e'nin toplum üzerine yaptığı istatistiki araştırma ve çalışmalara *Social Physics* adını vermesi nedeniyle, disiplinler arası kavram atışması yaratmamak için bu tanımlamadan vazgeçmiş ve sosyoloji terimiyle adlandırmaya karar kılmıştır.¹⁰⁵ Bu durum Comte'un toplumsal çalışmalarını gözlem ve deneye dayandıran (ampirik), pozitivist ve tabiatçı bir sosyolog olduğu gerçeğini desteklemektedir.

Comte, gerçek bir dünyanın var olduğuna inanmakta, gerçek dünyayı keşfetmenin de bilim sayesinde mümkün olacağını dūřünmektedir. Comte'un pozitivism algısı hem doęa yasalarının keşfedilmesini hem de toplumsal yasaların doęa yasaları yardımıyla keşfini nitelemektedir. Toplumsal anlamda gerçek dünyayı keşfetmek için araştırma yapmanın ve bu araştırmalar ışığında kuramsal çıkarımlarda

¹⁰³ Alan Swingewood, *Sosyolojik Dūřuncenin Kısa Tarihi*, (ev. Osman Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı, 2014, s. 31.

¹⁰⁴ Zafer Durdu, *Sosyolojide Temel Kavramlar ve Kurucu Fikirler*, Ankara: Detay, 2018, s. 1.

¹⁰⁵ İbrahim Arslanoğlu, *Genel Sosyoloji Ders Notları*, Ankara: Gazi, 2015, s. 1.

bulunmanın gerekliliğini vurgulamıştır.¹⁰⁶ Toplumsal yasaların keşfiyle birlikte gerçek dünyayı tanıma uğraşısı Fransız toplumunun yaşadığı kronik sorunlara bilimsel ve kalıcı çözümler getirebilme imkânı sağlamıştır.

2.1.1.2. Üç Hâl Yasası

Comte, ilerleyen dönemde kitaplaştırdığı Pozitif Felsefe Derslerinin ilkinde, yeni bir temel yasa keşfettiğinden bahsetmiş ve bu yasanın tüm temel düşüncelerin ve bütün bilim branşlarının, aşamalı olarak birbirinin peşi sıra gelen üç farklı aşamadan geçtiği savına dayanan, üç hâl yasası olduğunu söylemiştir. Bu hâllerin sırasıyla Teolojik (kurgul, fiktif), Metafizik (soyut) ve Bilimsel (pozitif) hâlden oluştuğunu, bu üç hâlin her birinin genel düşünce ve felsefe yapma yöntemi olduklarını, doğası gereği insan aklının ilkelikten gelişmişliğe doğru bu üç hâl üzerinde geliştiğini ve insan aklının bilimsel tüm araştırmalarında bu üç aşamalı hâli kullandığını söylemiştir.¹⁰⁷

Comte, Üç Hâl Yasasının ilk aşaması olan *teolojik hâli*, insan aklının araştırmalarını ve evrenin görünür anormalliklerini, varlıkların kendilerine has doğalarına bağlı kalarak ve doğaüstü etkenlerden kaynaklı keyfi etkilere¹⁰⁸ bağlayarak açıklamaya çalıştıklarını, bu nedenle teolojik aşamada insan aklının fenomenleri açıklamada *Mutlak Bilgiye*¹⁰⁹ yöneldiğini söylemiştir.

Üç Hâl Yasasının ikinci aşamasını oluşturan *metafizik hâlin*, aslında Teolojik halden Pozitif hale bir geçiş aşaması olduğunu ve teolojik hâlin basit bir farklılaşmasından oluştuğunu söylemiştir. Teolojik aşamada aklın doğaüstü etkenlere bağladığı açıklamalarını, metafizik aşamada soyut güçlere bağlayarak, dünyada var olan ve açıklanabilecek bütün fenomenlere elverişli cismaniyet katılmış bir soyutlama yaptığını belirtmiştir.

Comte, Üç Hâl Yasasının son aşaması olarak atfettiği *pozitif hâli* ise; önceki aşamalarda (teolojik ve metafizik hal) mutlak kavram/mefhum/genel bilginin elde

¹⁰⁶ George Ritzer, a.g.e., s. 106, 107.

¹⁰⁷ Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*, (çev. Erkan Ataçay), Ankara: Bilgesu, 2015, s. 14-75.

¹⁰⁸ Keyfi Etki; tanrıların, doğaüstü güçlerin toplum üzerindeki etkisi veya müdahalesi keyfi etkidir.

¹⁰⁹ Mutlak Bilgi; olgulara bağlı olmayan bilgi olarak tanımlanabilir. Ersoy Özmen Alkan, *Sosyolojide Temel Metodolojik İkilikler ve Bunları Aşma Girişimleri*, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, (2015), s. 5.

edilebilmesinin imkânsız olduğunu kabullenen insan aklının, akıl yürütme ve ampirik yola başvuracağını söylemiştir. Pozitif hali fenomenlerin gerçek yasalarını keşfetmeye, onların aşamalı olarak art arda gelişlerini ve aralarındaki benzerlik ilişkilerini ortaya koymaya çalıştığı bir aşama olarak tanımlamıştır. Pozitif Hâlde insan aklı artık evrenin başlangıcını ve gelişimini aramaktan, fenomenlerin gizemini, bilinmezliğini araştırmaktan vazgeçerek, kendi gerçekliğine ve sınırlarına döneceğini savunmuştur. Comte bu aşamada insan aklının artık olguları sınırsız fenomenden, spesifik belirlediği az sayıdaki fenomen üzerinden açıklamaya çalışmaktadır. Bilim bu şekilde gelişirken spesifik olarak belirlenen fenomenlerle genel olgular¹¹⁰ arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılmaktadır.¹¹¹

Comte'un hayatında yer edinen belki de en önemli karakterlerden biri, aynı zamanda kendisi gibi organik bir teorisyen¹¹² olan, Henri Saint-Simon hakkında yeri gelmişken bir anekdota değinmek gerekecektir. Comte, henüz yirmili yaşlarındayken tanışıp, sekreterliğini yapmaya başladığı altmışlı yaşlarındaki hocası Simon'la birlikte ortak çalışma içerisine girmişlerdir. Comte, bu çalışma döneminde hocası Simon'dan bağımsız olarak *Toplumun yeniden Organizasyonu İçin Gerekli Bilimsel Çalışmalar Listesi* adlı makalesini yayınlamıştır. Bu durum Comte ve Simon arasında eserin sahipliği tartışmasına neden olmuş ve her ikisi de bağımsız olarak kendi adlarına tekrar yayınlamak şartıyla, karşılıklı mutabakatla yollarını ayırmışlardır. Comte, söz konusu makalesini de barındıran *Pozitif Siyaset Sistemi* adlı eserini yüz kopya halinde yayınlamış, Saint Simon ise Comte'un söz konusu makalesi, üç hal yasası ve toplumbilim çözümlemelerini içeren üç ciltlik *Sanayi Sistemine Dair* eserini bin kopya halinde yayınlamıştır.¹¹³

Aklın doğa yasalarına tabi ve onun bir parçası olduğunu savunan Saint Simon, tek bir bilimsel anlayışın hem doğayı hem de toplumsal hayatı açıklayabileceğini

¹¹⁰ Comte'un burada yaptığı *genel olgu* göndermesini, olgular içerisinde daha az karmaşık olanı nitelerek için yaptığı değerlendirilmektedir.

¹¹¹ Auguste Comte, *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*, (çev. Erkan Ataçay), Ankara: Bilgesu, 2015, s. 18.

¹¹² Ahmet Zeki Ünal, Klasik Fransız Sosyoloji Geleneğinde Toplumsal Düzenin Yeniden İnşası Sorunu ve "İkame Din", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 18, (2016), s. 28-34.

¹¹³ Glenn A. Goodwin, Joseph A. Scimecca, *Klasik Sosyolojik Teori*, (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Say, 2015, s. 42-47.

savunmuştur. Beşerî konularla ilgili yapılan araştırmaların gözlem ve ölçmeye dayalı bir disiplin içerisinde olması gerektiğini, toplumun canlı bir organizmaya benzediğini, bu sebeple toplumsal araştırmaların fizyoloji içerisinde alt bir bilim olabileceğini savunmuştur. Buradan anlaşıldığı üzere Simon diğer iki düşünür (Comte ve Spencer) gibi Organik Teoriye inanmasına rağmen, onlardan farklı olarak toplumbilimini bilimler sınıflandırmasında fizyoloji biliminin alt bir dalı şeklinde kurgulamıştır. Comte ise sosyolojiyi bağımsız bir bilim olarak görmüştür.¹¹⁴ Simon ile Comte arasındaki diğer bir düşünce farkı, Comte'un Üç Hal Yasası ile Teolojik, Metafizik ve Pozitif Hal olarak aşamalandırdığı insan aklının tarihsel evrim sürecini, Simon'un *Ön Hazırlık Evresi*, *Varsayımsal Evre* ve *Pozitif Evre* olarak sınıflandırmasıdır.¹¹⁵

Raymond Aron 'Sosyolojik Düşüncenin Evreleri' kitabında, Comte'un Üç Hal Yasasını, Comte'un felsefî gelişiminin şekillendiği üç farklı evreyle ilişkilendirmiştir. Aron, Comte'un yaşadığı felsefî gelişim serüvenini insanlığın birliğini temsil eden gelişim süreci olarak ifade etmiş ve bu üç evreyi 1820-1826, 1830-1842 ve 1851-1854 dönemleriyle tarihlendirmiştir. Aron, Comte'un felsefî gelişiminin ilk aşamasını, 'Sosyal Ağlar Felsefesi' (Opuscules de Philosophie Sociale), 'Özet, Bütün Modern Geçmişin Takdir Edilmesi' (Sommaire, Appréciation de L'ensemble du Passé Moderne), 'Toplumu Yeniden Düzenlemek için Gerekli Bilimsel Çalışmaların Öngörülmesi' (Prospectus des Travaux Scientifiques Nécessaires Pour Réorganiser la Société) ve 'Manevi Güç Hakkında Düşünceler' (Considérations Sur le Pouvoir Spirituel) adlı eserlerini neşrettiği 1820-1826 dönemi olarak belirlemiştir. İkinci aşamayı 'Pozitif Felsefe Dersleri' (Cours de Philosophie Positive) eserini neşrettiği 1830-1842 arası dönem, üçüncü ve son aşamayı ise 'Pozitif Siyaset Sistemi' (Système de Politique Positive) ya da 'İnsanlık Dinini Oluşturan Sosyoloji Dersleri' (Traité de sociologie, instituant la religion de l'humanité) adlı eserlerini neşrettiği 1851-1854 dönemi olarak belirlemiştir.

Aron, Comte'un kendi düşünce sisteminin ilk evresinde sahip olduğu fikirlerin bütünlüğünü göstermek için yeni eserler neşrederek ortaya attığı kavramları

¹¹⁴ Glenn A. Goodwin, Joseph A. Scimecca, *Klasik Sosyolojik Teori*, (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Say, 2015, s. 42-47.

¹¹⁵ Mary Pickering, *Auguste Comte An Intellectual Biography, I*, Cambridge University Press, 1993, p. 605.

açıklamaya devam ettiğini, diğer sosyologlar gibi Comte'un da yaşadığı toplumu yorumlama çabası içinde olduğunu, bu nedenle Comte'un sahip olduğu düşüncelerin aslında 19. yüzyıl Avrupa'sının içinde bulunduğu tarihsel dönemin anlatım ve yorumundan ibaret olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁶

Comte teolojik ve askerî toplumların devrinin bittiğini, orta çağa hâkim olan kilise iktidarının artık son bulduğunu, yerine yeni bir toplumun doğmakta olduğunu, bu toplumun bilim ve sanayi temelinde oluştuğunu söylemiştir. Geçmişte toplumun baskın unsuru oluşturan din adamları ve teologların yerini bilim adamlarının almakta olduğunu söylemiştir. Geçmişte din adamlarının düşünceleriyle şekillenen toplumun artık bilim insanlarının düşünceleriyle şekilleneceğini, ahlaki değerlerin ve entelektüel düşüncenin bilim insanlarınca belirleneceğini¹¹⁷ savunmuştur. Aron'a göre, Comte Üç Hal Yasası ve Bilimler Sınıflandırmasını yaparak, matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji bilimlerine hâkim olan düşüncenin, siyaset konusunda da geçerli olması gerektiğini ve pozitif toplumbiliminin yani sosyolojinin oluşumuna etkisini kanıtlamaya çalışmıştır.

Comte, fizik, kimya gibi inorganik doğa bilimlerinin yalıtılmış ve zorunlu olgular hakkında yasalar koyduğunu bu yönüyle analitik özelliğe sahip olduklarını belirtmiştir. Canlı varlıkları inceleyen biyoloji biliminde ise canlı organizmaların bir bütün olarak incelenmemesi durumunda organizmayı oluşturan organların ve onların işlevlerinin açıklanamayacağını belirtmiştir. Zira O'nun düşüncesine göre canlı bir organizmadan herhangi bir organ kesilip çıkarıldığında, çıkarılan organ cansız bir maddeden başka hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Tıpkı bu örnekte anlatıldığı gibi toplumu var eden kurumlardan bir veya birkaçı toplumun genelinden çıkarılıp, toplumdan ayrı değerlendirilmeye çalışıldığında söz konusu kurumlar veya olgular hiçbir anlam ifade etmeyecektir. Bu nedenle bütünün parçaya olan önceliği sosyoloji bilimi içinde geçerli olduğundan din, siyaset, devlet gibi kurumlar, toplumsal bütünlük içerisinde değerlendirilerek anlaşılabilirliğini savunmuştur.¹¹⁸

¹¹⁶ Raymond Aron, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (çev. Korkmaz Alemdar), İstanbul: Kırmızı, 2017, s. 61, 62.

¹¹⁷ Raymond Aron, a.g.e., s. 62.

¹¹⁸ Raymond Aron, a.g.e., s. 63, 64.

2.1.1.3. Sosyal Statik, Sosyal Dinamik

Comte'un en temel önermelerinden biri, toplumun organik yapıya olan benzerliğinin vurgulanmasıdır. Comte, toplumsal organizma olarak adlandırdığı bu analogiyi, Amerikan sosyolojisinin uzun yıllar baskın teorisi olan ve organik teorinin temel varsayımlarından türetilen işlevselcilik teorisinin kurucusu Talcott Parsons'dan yaklaşık bir asır önce sistemli bir şekilde ortaya koymuştur.

Comte toplumsal yapılar arasındaki ahenk ve yine toplumsal kurumlar arasındaki bağımlılık ilişkisinin, organizmaları meydana getiren organlar aralarındaki ahenk ve bağımlılık ilişkisiyle benzeştğini savunmuştur. Ancak Comte, bütün konuları toplumsal organizma analogisiyle açıklamaya çalışmamıştır. Toplumsal yapılar arasında uyumun olmaması durumunda toplumsal değişimlerin kaçınılmaz olacağını, hatta Fransız ihtilalinde olduğu gibi kargaşa ve kaosun toplumu tesir altına alacağını savunmuştur. Comte bu durumu *zihinsel biyoloji* olarak adlandırdığı psikolojiye dayanarak değil, isim babası olarak *sosyoloji* adını verdiği yeni bilimi üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Comte'u *Sosyal Statik* ve *Sosyal Dinamik* kavramlarını ortaya atmasına neden olan etken toplumsal yapı ve kurumlar arasındaki ahenk ve bağımlılık ilişkinin bozulması durumuna getirdiği reçetedir.¹¹⁹

Comte 'Pozitif Felsefeye Giriş' adlı eserinde, Blainville'nin '*Karşılaştırmalı Anatomi İlkeleri*' (Principles of Comparative Anatomy) adlı eserinin giriş kısmında ortaya attığı kavramı anımsatarak varlıkların durağan ve devingen yapılarını tahlil etmiştir. Comte, hareketli her varlığın, bilhassa canlı varlıkların harekete duyarlılıkları bakımından durağan ve devingen olmak üzere iki temel ilişki bağlamında gözlemlenip incelenebileceğini ve sergiledikleri her hareketin bu iki etkenden birine isabet edeceğini söylemiştir. Varlıkların durağan davranışları onların bağımlı oldukları organik koşulları yansıtırken, devingen, hareketli davranışları ise pozitif felsefenin amacı olan, insanın aklıyla bilimsel bilgiye ulaşma yöntemlerini tespit etmeyi sağlamaktadır. Bu duruma ancak, kuramlara mantıksal gerekçelerle ve ampirizm yoluyla ulaşılabileceğini söylemiştir.¹²⁰

¹¹⁹ Glenn A. Goodwin, Joseph A. Scimecca, *Klasik Sosyolojik Teori*, (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Say, 2015, s. 50, 51.

¹²⁰ Auguste Comte, *Pozitif Felsefeye Giriş*, (çev. Süleyman Sarı), Ankara: Yeryüzü, 2003, s. 27, 28.

Comte'un yukarıda yaptığı bu sosyolojik çözümlemeyi, sosyal statik ve sosyal dinamik kavramları üzerinden açıkladığını görüyoruz. Yazarın statikten kastı, durağan, dingin toplumları belli bir süre içinde yer itibariyle gözlemlemektir. Bu açıklama bir nevi toplumun dingin yapısını ve tipini tasvir etme çabasıdır. Toplumun dingin ve statik oluşu tamamen izafi bir durumdur. Zira toplum birbirinden farklı zaman dilimleri içerisinde, iç içe geçmiş bir devinim içindedir. İktisadi düzen, dini yaşam, siyaset, toplumsal yaşantı, iklim ve mevsimler gibi hemen bütün koşullar belirli bir devinim içinde tekrar ede gelmektedir. Örneğin iktisadi düzende tarımsal faaliyetler belirli bir ekim ve hasat dönemiyle düzenli bir devinime sahiptir. Aynı şekilde mal ve para dolaşımı, toplumsal ve dini ritüeller de belirli bir döngüye sahiptir. Doğum, evlilik, ölüm, bayramlar, dini günler hemen hepsi belirli bir süreye veya süre-yapılı özelliğe sahiptir. Bu nedenle süreli olguların tamamı o toplumun özelliğini taşırlar. Yukarıda örnekleriyle bahsettiğimiz bu ritimlerin tarihsel süreç içindeki değişimleri de o toplumun değişim ve gelişim sürecini yansıtmaktadır.¹²¹

Sosyal sistemler yapı itibariyle tıpkı canlı organizmalar gibi zamana dayalı olarak gelişmekte, geliştikçe de farklılaşmaktadırlar. Bu farklılaşma sürecinde yine canlı organizmanın bütünlüğünü koruduğu gibi toplumsal sistemler de bütünlüklerini koruyarak sistem olma özelliklerini devam ettirmektedirler. Comte, sistemi oluşturan parçaların zamana dayalı değişim ve farklılaşması durumunda sistemin kendi bütünlüğünü nasıl koruyacağı sorusuna da bir çözüm getirmiştir. O'na göre toplumsal yapılarda meydana gelecek değişim ve farklılaşmanın getirdiği potansiyel güç yönetimin elinde toplanacaktır. Toplumsal yapıların koordinasyonunu sağlayan yönetim erki, yalnızca maddi değil aynı zamanda fikri ve ahlaki eylemi de sergilemelidir. Comte, otoritenin merkezileşmesi ve halkın ortak paydası olan ahlaki değerlerin gelişmesi durumunda toplumsal sistemi oluşturan parçalar arası ilişki ve karşılıklı bağımlılığın artacağını savunmuştur.¹²² Comte ayrıca toplumsal statikte zaman mefhumunun dikkate alınmaması gerektiğini, toplumsal organizmanın sistemsal bir bütünlük içinde ele alınması gerektiğini de vurgulamıştır.¹²³

¹²¹ Gaston Bouthol, *Sosyoloji Tarihi*, (çev. Cemal Süreya), İstanbul, İnkılap, 2016, s. 109-111.

¹²² Ahmet Zeki Ünal, *Klasik Fransız Sosyoloji Geleneğinde Toplumsal Düzenin Yeniden İnşası Sorunu ve "İkame Din"*, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 18, (2016), s. 28-34.

¹²³ George Ritzer, *Klasik Sosyoloji Kuramları*, (çev. Himmet Hülür), Ankara: De Ki, 2014, s. 111, 112.

Comte'un toplumsal dinamik tasavvuru ise toplumsal yapıları tarihsel bir perspektifle, belirli bir zaman periyodunda gösterdikleri değişim ve gelişim yönünü açıklama çabasıdır.¹²⁴ Comte toplumsal dinamiğe toplumsal statikten daha fazla önem atfetmiştir. Toplumsal dinamikle, toplumsal olguların gerçekleşme sıklığı ve devinimlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Toplumun sürekli değişip, geliştiğini ancak bunun belirli bir düzen dâhilinde olduğunu öne sürmüştür. Comte, *'her zaman daha zeki, daha etkin ve daha sevecen hale geliyoruz'* derken pozitivist yasalara uygun istikrarlı bir evrimsel ilerleme süreci geçirdiğimize vurgu yapmıştır. Comte'a göre bütün toplumlar bu değişimsel evrim sürecini yaşamaktadır, ancak aralarındaki tek fark değişimin hızıdır. Değişim hızı bir toplumdan diğerine veya aynı toplum için bir dönemden diğerine değişebilmektedir. Comte bu evrim sürecini de üç hal yasası gibi gözlem, karşılaştırma ve tarihsel araştırma yöntemleriyle test etmiştir.¹²⁵

Kısaca Comte; evrenin görünmez ve değişmez tabiat yasalarıyla düzenlendiğini, teolojik, metafizik ve pozitivist üç aşamadan geçildiğini, tüm bilgilerin toplumsal nitelikte olduğunu, toplumun değişmezler (statik) ve değişenler (dinamik) şeklinde bir yapıya sahip olduğunu, toplumu var eden bireylerin koruma, iyileştirme ve toplumsal olmak üzere üç farklı içgüdüye sahip olduklarını, toplumsal gelişme ve ilerlemenin yine toplumu var eden bireylerin başarısızlıkları sonucunda gerçekleştiğini, benimsediği pozitivist yöntemin toplumsal organik gerçeğin ortaya çıkmasını sağladığını savunmuştur.¹²⁶

2.1.2. Herbert Spencer (1820–1903)

Sosyolojinin kurucu öncüllerinden sayılan ve önemli bir sosyoloji teorisyeni¹²⁷ olan Herbert Spencer'in organik yaklaşıma dair düşüncelerini ve sosyoloji bilimine kattığı kavramları açıklamadan önce onun düşünce dünyasını şekillendiren aile, eğitim, din, yaşadığı coğrafya ve 19. yüzyıl İngiltere'sinin politik ve ekonomik gelişmelerine kısaca değinmek yerinde olacaktır.

¹²⁴ Gaston Bouthol, *Sosyoloji Tarihi*, (çev. Cemal Süreya), İstanbul: İnkılap, 2016, s. 109-111.

¹²⁵ George Ritzer, *Klasik Sosyoloji Kuramları*, (çev. Himmet Hülür), Ankara: De Ki, 2014, s. 116-118.

¹²⁶ Kinloch, a.g.e., s. 70-76.

¹²⁷ Sezgin Kızılcıkel, *Sosyoloji Tarihi*, 3, Ankara: Anı, 2016, s. 140.

Spencer kendi yargılarını başkalarınınkinden üstün tutan, duygu ve düşüncelerini sınırlamaksızın ifade edebilen, bağımsızlığına düşkün, otoriteye karşı itaatsiz eğilimli ve son derece özgürlükçü bir ailenin ferdi olarak 27 Nisan 1820’de İngiltere’nin Derby şehrinde doğmuştur. Liberal bir düşünceye sahip, herhangi bir dini otoriteyi benimsemeyen ve aynı zamanda geleneksel eğitim karşıtı olan öğretmen babasının yönlendirmesiyle okulda değil, evde özel ders alarak eğitim hayatını tamamlamıştır.¹²⁸ Bu nedenle kendi felsefi bağlamı ve düşünce dünyası aynı minvalde şekillenmiştir. Üzerinde geçmişin etkilerini ve mevcut otoritenin baskılarını hissetmeksizin, kendi eğitim rotasını kendisi tayin ederek yetişen Spencer, fikri ve bilimsel altyapısını tamamen bireysel gözlem ve deneyimleriyle inşa etmiştir.¹²⁹ Bu nedenle Spencer’in gezgin, kâşif, mucit, tasarımcı niteliklere sahip olması, özgürlükçü düşünce tasavvuruyla yetişmesinin bir sonucu olduğu değerlendirilebilir.

Bir dönem Birmingham ve Londra Demiryolları’nda inşaat mühendisi olarak görev yapmış, 1839 yılında da deneme yazarlığına başlamıştır. Serbest piyasa ekonomisini tanıtan bir dergi olan *The Economist*’in editör yardımcılığı görevine 1848 yılında atanmasıyla akademik hayatı ivme kazanmıştır.¹³⁰ Bu görev vesilesiyle, döneminin entelektüel çevresi ve bilim adamlarıyla düşüncelerini paylaşma imkânı bulmuştur.

Avrupa’nın felsefi, sosyolojik ve bilimsel yapısının oluşmasını sağlayan *rönesans ve reform* hareketleriyle birlikte, hemen akabinde gelişen Aydınlanma sürecinin¹³¹ getirdiği insan aklını ön planda tutan düşüncenin etkileri, Spencer felsefesinin oluşmasında da belirleyici olmuştur. Comte’un pozitivizmini benimseyen Spencer’in, matematik, biyoloji mühendislik gibi doğa bilimlerine olan ilgisi ve elde ettiği birikim, onun pozitivist düşünürler arasında sayılmasını sağlamıştır. Spencer’in pozitivist düşünceye olan inancı, hayatının geri kalanında açıklamaya adanmış kendi sentetik felsefesinin de alt yapısını oluşturmuştur.¹³²

¹²⁸ Glenn A. Goodwin, Joseph A. Scimecca, *Klasik Sosyolojik Teori*, (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Say, 2015, s. 121-123.

¹²⁹ Bayram Ali, Çetinkaya, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni*, 4, İstanbul: İnsan, 2015, s. 47-67.

¹³⁰ R. J. McGee, R. L. Warms, *Anthropological Theory: An Introductory History*, Boston: McGraw-Hill, 2008, p. 8.

¹³¹ Veysel Atayman, *Aydınlanma*, İstanbul: Donkişot, 2005, s. 14.

¹³² Cihan Ballıkaya, Pozitivizm Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi ve Sosyolojik Düşünceye Etkileri, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 33, (2015), s. 87-106.

Sosyoloji alanında birçok ilke imza atan Spencer, çoğu düşünürün aksine yaşadığı dönemde üne kavuşmuştur. Kuramsal sosyolojinin ilk sistematik çalışması olarak kabul gören ‘*Sosyolojinin İlkeleri*’ eserini¹³³ 1896’da yayınlamıştır. Sosyoloji biliminin İngiltere’deki ilk temsilcisi olan Spencer, ortaya attığı *Sosyal Darwinizm*, *Askerî Toplum*, *Endüstri Toplumu* kavramları ve *Sosyal Organizma* yaklaşımıyla, 19. yüzyıl ikinci yarısından itibaren sosyoloji alanının küresel otoritelerinden biri haline gelmiştir. Amerikan sosyolojisinin şekillenmesinde de belirleyici rolü olan Spencer, hem evrimci sosyoloji geleneğinin en önemli temsilcisi, hem de liberal sosyoloji ekolünün belirgin ilk temsilcisi olmuştur.¹³⁴ Spencer’ın fikri bağlamının gelişmesinde aile, eğitim ve sosyal çevre gibi faktörlerin yanı sıra, Kraliçe Victoria (1819-1901) idaresindeki İngiliz politikaları ve Endüstri Devrimi’nden oluşan iki temel sosyo-kültürel etkenin belirleyici rolü olmuştur.¹³⁵ Spencer’ın kişisel ve akademik yönünü oluşturan demografik özelliklerine kısa bir şekilde değindikten sonra şimdi, Spencer’ın geliştirdiği organik analogi metodunu ortaya attığı kavram ve teoriler ışığında alt başlıklar halinde açıklayacağız. (Tablo-6)¹³⁶

2.1.2.1. Sosyal Evrim

Spencer’ın evrim anlayışı Charles Darwin’in (1809-1882) biyolojik evrim teorisinden farklıdır. Ancak, bir sosyolog olan Spencer’la, bir doğa bilimci olan

¹³³ Spencer’ın yayınladığı deneme nitelikli makalelere ve eserlerine verdiği başlıklar, adeta onun düşüncelerinin sentezini oluşturmaktadır. ‘Sosyal Statik: Ya da İnsan Mutluluğunu Belirleyen Koşullar’ (Social Statics: Or The Conditions Essential to Human Happiness Specified) adlı ilk bilimsel eserini 1850-51’de yayınlamış, bu eseri daha sonra güncelleyerek 1892 yılında tekrar yayınlamıştır. ‘İlk Prensipler’ (First Principles) eserini 1862’de, ‘Sosyoloji Çalışması’ (The Study of Sociology) adlı eserini de 1873 yılında yayınlamıştır. 1851’den beri yazdığı ‘Muhafazakârlık/Tutuculuk’ (The New Toryism), ‘Yasa Koyucuların Günahları’, ‘Büyük Siyasi Batıl İnanç’, ‘Aşırı Yasama’ (Over-legislation) ve ‘Özgürlükten Esarete’ (From Freedom to Bondage) adlı denemelerini de içeren ‘Devlete Karşı İnsan’ (The Man Versus The State) adlı kitabını 1884’te yayınlamıştır. ‘Muhafazakârlık/Tutuculuk’ (The New Toryism) adlı makalesinde klasik dönem ve modern dönem liberalizmini, kullandıkları metotları ve uygulamaları karşılaştırmalı olarak anlatmıştır. 1860’tan itibaren kurguladığı ve Sentetik Felsefe olarak adlandırdığı (A System of Synthetic Philosophy) biyoloji, psikoloji, sosyoloji ve son olarak ahlak üzerine yazdığı eserini 1893 de yayınlayarak tamamlamıştır. Bayram Ali Çetinkaya, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni*, 4, İstanbul: İnsan, 2015, s. 47-67.

¹³⁴ Sezgin Kızılcıkel, *Sosyoloji Tarihi*, 3, Ankara: Anı, 2016, s. 140-143.

¹³⁵ Bu iki unsurun Spencer felsefesine ve bilhassa Toplumun Organik Teorisine etkisi, bölümün alt başlıklarında (Sosyal Evrim, Askerî Toplum, Endüstri Toplumu) detaylarıyla açıklanmıştır.

¹³⁶ Kinloch tarafından hazırlanan ‘H. Spencer’ın Tipolojisi’ tablosu ‘EKLER’ bölümünde Tablo-6’da bulunmaktadır.

çağdaşı Darwin'in birbirlerinin düşüncelerini karşılıklı etkiledikleri bilinmektedir. Darwin'in ortaya attığı doğal seçim (natural selection) kavramı gerek Fransız gerekse Alman aydınları tarafından (yirminci yüzyılın başına kadar) alay konusu yapılarak reddedilirken, Spencer bu konuyu Darwin'in çalışmalarından yıllar önce sosyal evrim bağlamında açıklamıştır. Spencer'in yaptığı sosyal evrim çalışmalarında kullandığı kavramların bir kısmını, Darwin kendi biyolojik evrim çalışmalarında kullanmıştır. Spencer genel bir olgu olarak evrim konusuyla ilgilenmiş ve hemen hemen bütün çalışmalarını evrimsel temele oturtmuştur. Bu gerekçeyle Garbarino, Spencer'ı 'evrensel evrim filozofu' olarak tanımlamıştır.¹³⁷

Spencer evrimi *kuvvetin sürekliliği, maddenin yok olmaması ve hareketin sürekliliği* olmak üzere üç temel aksiyom üzerine oturtmuştur. Spencer, *kuvvetin sürekliliği* kavramını her şeyin insan bilgisini aştığı ereğine dayandırmış ve nihai ereğin ampirik olarak bilinemez ve ancak bir inanç gibi kabul edilebilir olduğunu söylemiştir. Ona göre bu erek ebedi ve her yerdedir¹³⁸. *Maddenin yok olmaması* ise maddenin zaman içinde yok olmayıp dönüştüğü düşüncesidir. *Hareketin sürekliliği* ise enerjinin biçim değiştirerek dönüşüm yaşasa da varlığını sürdüreceği düşüncesidir. Spencer bu üç evrimsel nosyonu fizik kanunlarına dayalı olarak geliştirmiştir. Madde ve hareket evrim ve çözülme süreçlerinde evrende asla yok olmamakta; yeniden dağıtılmaktadır. Bu durum gücün ve hareketin dönüşüme uğrayacağı ama asla yok olmayacağı anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Spencer *toplumsal evrimin* insan pratiğinden bağımsız gerçekleştiğini ve insanlığın her geçen gün toplumsallaşmakta olduğunu söylemiştir.¹³⁹

Spencer sosyolojiyi toplumların evrimlerinin araştırılması olarak görmüş;¹⁴⁰ sosyal sistem tasavvurunu tamamen evrimsel yasalar üzerine inşa etmiştir. Tabii yasalara uygun olmayan bir sosyal düzen anlayışı devam ettiği sürece, sosyolojinin bir bilim olamayacağını savunmuştur. Yazara göre, toplum ve canlı organizmanın bedeni arasında kurduğu biyolojik analogi, düşünce sisteminin daima ilgi odağında yer

¹³⁷ R. J. McGee, R. L. Warm, a.g.e., s. 1-23.

¹³⁸ Glenn A. Goodwin, Joseph A. Scimecca, *Klasik Sosyolojik Teori*, (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Say, 2015, s. 127.

¹³⁹ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (çev. Osman Akınhay), İstanbul: Agora, 2014, s. 57.

¹⁴⁰ George Ritzer, *Klasik Sosyoloji Kuramları*, (çev. Himmet Hülür), Ankara: De Ki, 2014, s. 153.

almıştır. Spencer'ın sahip olduğu sosyal evrim sürecinde homojen (farklılaşmamış) ancak bütünlüğün olmadığı durumdan, farklılaşmış ancak tutarlı bütünlüğün olduğu bir duruma doğru evrimsel ilerleme gerçekleşmektedir.¹⁴¹

Spencer bilime kazandırdığı *en uygun/güçlü olanın hayatta kalması* (survival of the fittest) kavramıyla, dışsal müdahaleler bertaraf edilmesi durumunda doğada zayıf olanın eleneceği, en iyi uyumlu olanın hayatta kalacağını savunmuştur. Darwin *Türlerin Kökeni* adlı eserinin beşinci baskısında bu kavramı ayrı bir başlık altında Spencer'ın düşüncelerini de içerecek şekilde neşretmiştir. Spencer, Darwin'in yaptığı gibi evrimi türlerin çeşitliliğine ya da üremeye dayandırmamış; bunun yerine evrimin, öğrenilen davranışların nesilden nesile aktarıldığı ve evrenin genelini çevreleyen genel bir ahlaki güç olduğunu savunmuştur.¹⁴² Spencer'a göre evrim, ilerici bir karaktere sahiptir ve basit toplumlardan karmaşık devlet/toplumlara doğru gelişmektedir. Evrimsel gelişme ve ilerlemeyi, yalnızca üstün özellik ve yeteneklere sahip olanların başardığı hayatta kalma mücadelesi olarak tanımlamıştır.¹⁴³

Darwinist düşünceye sahip olan Spencer bütün insanların hayatta kalma mücadelesi verdiğini, yalnızca adaptasyon sağlayabilen bireylerin hayatta kalacağını belirtmiş, hayatta kalma korkusu yaşayan insanların ve siyasi kurumların dinsel kurumlar aracılığıyla kontrol edilebileceğini savunmuştur. Spencer'ın *Askeri Toplum* ve *Sanayi Toplumu* ayrımı homojen ve heterojen toplum yapılarını ifade etmektedir. Onun düşüncesinde askeri toplumlar homojen, sanayi toplumları heterojen yapıya sahiptir. Toplumlar askeri toplum yapılarından sanayi toplumlarına, homojenlikten heterojen yapıya doğru zamanla evrilmektedir. İnsanlar bu ilerleme ve gelişmeye uyum sağladıkları ölçüde yeni bir toplumsal kişilik ortaya çıkmaktadır. Spencer bu toplumsal kişiliği toplumsal organik olarak adlandırmış, sanayi toplumlarını heterojen toplumsal organik yapıya sahip toplumlar olarak değerlendirmiştir. Toplumsal kişilikle birlikte toplumda kaba kuvvetin (askeri toplum) yerine, karşılıklı empati ve anlayışın hâkim olduğu sanayi toplumunun egemen olacağını, toplumsal düzeni bozan

¹⁴¹ J. H. Turner, L. Beeghley, C. H. Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, (çev. Ümit Tatlıcan) İstanbul: Sentez, 2015, s. 69.

¹⁴² R. J. McGee, R. L. Warms, a.g.e., s. 2.

¹⁴³ R. J. McGee, R. L. Warms, a.g.e., s. 9.

etkenlerin ise ortadan kalkacağını ve nihayetinde silahlı bir ordu gücüne ihtiyaç duyulmayacağını savunmuştur.¹⁴⁴

Spencer, 1851'de yayınladığı *Social Statics or The Conditions Essential to Human Happiness Specified and The First of Them Developed* (*Sosyal Statik: Ya da İnsan Mutluluğunu Belirleyen Koşullar*) adlı ilk bilimsel çalışmasında toplumun zorunlu bir iş birliği temelinde değil, gönüllü bir iş birliği esasına dayalı kurulması gerektiğini belirtmiştir. Devletçilik¹⁴⁵ ilkesiyle savunulan, toplumsal egemenliğin tamamen devlet hâkimiyetine bırakıldığı ve bireysel özgürlüklerin devlet lehine sınırlandırıldığı anlayışa karşı çıkmış, kolektivist toplumsal bakış açısını yansıtan devletçilik ilkesinin yerine bireycilik ilkesini geliştirerek karşılık vermiştir.¹⁴⁶

Spencer, bireysel özgürlüklerin devlet eliyle baskı altına alınarak sınırlandırmanın kabul edilemeyeceğini, tam aksine bireysel özgürlükler için devlet erkinin faaliyet alanlarının sınırlandırılması gerektiğini savunmuştur. Devletin müdahale çerçevesini de insan aklının ortak kabulüyle belirlenen birey ve mülkiyete karşı işlenen suçlara ve sözleşme yükümlülüklerinin yerine getirilmemesine karşı adaletin tesisi olarak sınırlandırmıştır.¹⁴⁷

Devletin birey üzerinde sergileyeceği müdahalenin kapsamının ancak böylesi bir önleyici/telafi edici müdahale olması gerektiğini belirten Spencer, toplumsal refahın ve istikrarın kalıcılığının sağlanabilmesi için devletin birey üzerinde kuracağı bu hâkimiyet alanı sınırının aşılmaması gerektiğini savunmuştur. Şayet devlet toplumsal refahı artırma saikiyle, bireyler üzerinde daha geniş bir hâkimiyet alanı kurar ise sosyal refah düzeyinde muhtemel bir yapay artış yaşanacağını, ancak bu artışın kalıcı

¹⁴⁴ Glenn A. Goodwin, Joseph A. Scimecca, *Klasik Sosyolojik Teori*, (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Say, 2015, s. 83.

¹⁴⁵ Devletçilik ilkesinde mutlak irade devlete aittir. Vatandaş ancak devletin tanıdığı sınırlar çerçevesinde hakka sahiptir. Hakların verilmesi, sınırlandırılması ve kaldırılması, devletin keyfi yetkisine tabidir. Detaylı okuma için bkz. (Ferhat A. Mirzade, *Ekonomik Modernleşme Sürecini Etkileyen Faktörler*, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, (2015), s. 97-108.) ve (Dündar Sağlam, *Devletçilik İlkesinin Gelişmesi ve Günümüzdeki Sonuçları*, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 2, (1981), s. 71-97.)

¹⁴⁶ Herbert Spencer, *Social Statics or The Conditions Essential to Human Happiness Specified and The First of Them Developed*, London: John Chapman, 1851, p. 72, 436, 438, 439, 441.

Ayşe Yaşar Ümütlü, *The Man Versus the State (Devlete Karşı Birey) Eserinin Kritiği*, *Kent Akademisi*, Cilt 9, Sayı 3, (2016), s. 102- 113.

¹⁴⁷ Ayşe Yaşar Ümütlü, *The Man Versus the State (Devlete Karşı Birey) Eserinin Kritiği*, *Kent Akademisi*, Cilt 9, Sayı 3, (2016), s. 102- 113.

olmayacağını, aksine böylesi bir müdahalenin kalıcı sosyal refah ve menfaatlerin gerçekte azalmasıyla sonuçlanacağını vurgulamıştır.¹⁴⁸

Klasik dönem liberallerinin düşüncelerini benimseyen Spencer, birey üzerindeki devlet hâkimiyetini azaltarak, bireyin varoluş sınırlarını genişletme arzusuna kendini adanmıştır. Liberal düşüncenin tam anlamıyla karşısında yer alan tutucu muhafazakâr düşünürler ise devletçilik ilkesini benimseyerek, devlet için birey düşüncesinin savunucusu konumundaydılar.

Spencer, ‘Aşırı Yasama’ (Over-legislation) adlı denemesinde detaylarını anlattığı üzere, liberallerin düşüncelerini gerçekleştirmek için feshetme politikasını uyguladıklarını, yeni yasalar çıkararak toplumsal düzeni şekillendirmektense, mevcut yasaları feshederek ve o yasaların düzenlediği hükümleri başka bir yasayla ikame etmeksizin, yerlerini boş bırakarak, bireysel hâkimiyet alanını genişletmeye çalıştıklarını söylemiştir. İngiltere’de liberal düşünce iktidara geldikten sonra, ilk iş olarak bu minvalde tutum sergilemiştir. Yaptırım gücüne sahip yasaları başka yasalarla ikame etmeksizin yürürlükten kaldırarak, bireysel hâkimiyet alanını olabildiğince genişletmeye çalışmışlardır. Spencer bu hususla ilgili olarak modern dönem liberallere eleştirel yaklaşmış ve onların devletçilik ilkesinin tesiri altına girdiklerini, muhafazakârlara üstünlük sağlama adına, klasik dönem liberallerinin yasal olarak boş bıraktığı düzenleme alanlarını yeni düzenlemelerle doldurmak için, yoğun bir yasama uğraşısı içine girdiklerini¹⁴⁹ söylemiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Herbert Spencer, *Devlete Karşı İnsan*, (çev. Yavuz Selim Altındal), İstanbul: Litera, 2016, s. 9-19.

¹⁴⁹ Herbert Spencer, *Over-Legislation*, London: J. Chapman, 1854.

Ayşe Yaşar Ümütlü, *The Man Versus the State (Devlete Karşı Birey) Eserinin Kritiği*, *Kent Akademisi*, Cilt 9, Sayı 3, (2016), s. 102- 113.

¹⁵⁰ Spencer Amerikan siyasi tarihin son altmış yılını tahlil ederek, mevcut yönetimin sözde bir liberal yönetim olduğunu, dikta yasalar çıkararak (Örneğin Gelir Vergisi Kanunuyla Devlete, vatandaşların gelir ve mülkiyetinden dilediğince vergi ve müsadere hakkı tanınması gibi) bireysel özgürlükleri sınırlandırdıklarını, bireylerin yapıp yapmama noktasında keyfi özgürlüğe sahip oldukları eylemleri yapmaya zorlayıcı yasaların çıkarıldığını, bireylere yerel ve kamusal ilave mükellefiyetlerin konduğunu, böylelikle bireysel özgürlüklerin sınırlandırıldığını belirtmiştir. Spencer bu konuyla ilgili başka bir delil de çoğunluğu muhafazakârlardan oluşan ‘Özgürlük ve Mülkiyeti Savunma İttifakı’ (Liberty and Property Defence League) adıyla bir birliğin kurulmuş olmasıdır. Zira tutucu/muhafazakârlar özgürlük ve mülkiyet hakkını liberallere karşı savunur konuma gelmişlerdir. Bu nedenle Spencer, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren 19. yüzyıl Amerikan sosyolojisini ve entelektüel camiasını en fazla etkileyen düşünürlerden biri olarak gösterilmektedir.

A. Gökhan Yaşa, Herbert Spencer Sosyolojisinde Sosyal Evrimcilik ve Liberalizm Etkileri, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt 10, Sayı 19, (2018), s. 593-605.

Spencer'in '*laissez-faire*' bırakınız yapsınlar doktrininin benimsemiş olması, onu liberal düşüncenin temeline oturtmaktadır. Spencer devletin temel görevleri hariç topluma ve bireye müdahale etmemesi gerektiğini ve toplumsal yaşamın denetime tabi tutulmamasını savunmuştur. Spencer tıpkı canlılar dünyasında zayıf olanın eleneceği, kuvvetli olanın hayatını devam ettireceği kabulünde olduğu gibi doğal ayıklanmanın toplumsal alanda da geçerli olduğunu, toplumsal ilerlemenin kendiliğinden sürekli gerçekleşen bir evrim süreci olduğunu savunmuştur. Serbest piyasa ekonomisinde, piyasanın herhangi bir müdahaleye maruz kalmaması durumunda kendiliğinden dengeye geleceği düşüncesi gibi toplumsal düzenin de herhangi bir devlet müdahalesi olmaması durumunda gerçekleşeceğini savunmuştur. Kısaca Spencer dışsal her türlü müdahalenin, dünyanın, toplumun, ekonominin dengesini daha da bozucu bir etkiye neden olacağını, bitki ve hayvan topluluklarının bulundukları çevreye zamanla uyum sağladıkları gibi beşerî toplumların ve kurumların da bulundukları çevreyle zamanla uyumlu hale geleceklerini söylemiştir.¹⁵¹

2.1.2.2. Askerî Toplum ve Endüstri Toplumu

Spencer, toplumları örgütsel amaçlarına göre askeri ve endüstriyel toplum olmak üzere iki ayrı kategoriye ayırarak sınıflandırmıştır. Bütün toplumlarda yapısal karmaşıklığın evrimi aynı olmakla birlikte, toplumlar arasında örgütsel amaçlar farklılaşabilmektedir.¹⁵² Bu sınıflandırmanın vurgusu, toplumun iç düzenin şekli ve toplumlar arası ilişkinin önemidir. İlkel toplumlarda bireyler arası iş bölümü belirgin değildir. Toplumu oluşturan bireylerin tamamı hemen hemen aynı işleri görür ve kendi gereksinimlerini kendileri karşılamaya çalışırlar. Bu nedenle bireyler ya tamamen savaşçı ya da toplayıcı, avcı veya basit araç üreticisidir. Bu yönüyle ilkel toplumların genel özelliği, homojen bir yapıya sahip olmalarıdır.¹⁵³

Toplum, ilkelikten modern, sanayi toplumuna doğru gelişip evrildikçe bireyler arasında farklılaşmalar meydana gelir ve toplum heterojen bir yapıya (bireysellik, adem-i merkeziyetçilik) dönüşür. Artık bireyler arasında belirgin bir iş bölümü

¹⁵¹ George Ritzer, *Klasik Sosyoloji Kuramları*, (çev. Himmet Hülür), Ankara: De Ki, 2014, s. 33.

¹⁵² Bert N. Adams, R. A. Sydie, *Sociological Theory*, California: Pine Force Press, 2001, p. 72.

¹⁵³ A. Gökhan Yaşa, Herbert Spencer Sosyolojisinde Sosyal Evrimcilik ve Liberalizm Etkileri, *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt 10, Sayı 19, (2018), s. 593-605.

görülmeye başlar. Bu iş bölümü sayesinde bireylerin birbirlerine olan bağımlılık ilişkisi de artmaya başlar. Bu gelişme, büyüme ve farklılaşma safahatı canlı organizmalarda da benzer şekilde gerçekleşmektedir. Organlar büyüdükçe diğer organlardan farklılaşır ve farklı işlevleri görme konusunda bilinç kazanırlar ki böylelikle organlar arası bağımlılık ilişkisi giderek artmaktadır.¹⁵⁴

Spencer'in ortaya koyduğu askerî toplumlar zorunluluk karakterine sahiptir ve zorunlu iş birliği içinde kurulurlar. Toplumu oluşturan bütün kurumlar kamuoyuna açıktır, kamusal niteliklidir ve devlet merkezli bir yapıya sahiptir. Ekonomik yapılar az miktarda dış ticaretin teşvik edildiği, özerk nitelikte ve korumacılık esasına dayalı bir ekonomik sisteme sahiptirler.¹⁵⁵ Böylesi toplumların yalnızca bir komuta merkezi bulunmaktadır. Bu yönetim ve komuta merkezi üyelerinin faaliyetlerini yerine göre destekler, sınırlandırır, yasaklar veya yapmalarını istediği işleri dayatır. Toplumdaki bireylere sahip oldukları rütbe, meslek ve bulundukları konuma göre görev verilir. Militan toplumlarda bireyler, inisiyatif alma eksikliği olan, sadık ve itaatkâr eğilimlidirler. Bunun yanı sıra, otoriteye bağımlıdırlar ve topluma uyumlu hareket ederler.¹⁵⁶ Militan toplum bireyleri içinde bulundukları böylesi bir durumun normal olduğunu ve başka alternatif bir koşulun olamayacağını düşünürler.¹⁵⁷

Sanayi toplumları ise askerî toplumların aksine zorunlu değil, gönüllü iş birliği esasına dayalı kurulurlar. Sanayi toplumlarında, sosyal bütünün toplumu oluşturan bireylerin menfaati için var olduğuna inanılır. Bireylerin istek ve kanaatlerinin üstün/yüce olduğu, toplumun idaresini sağlayan yönetim ve yöneticilerin, vatandaşlarının bu istek ve arzularını yerine getirmek için var olduğu inancını taşırlar.¹⁵⁸ Sanayi toplumlarının ekonomik yapılarında merkezi özerklik ve kumanda ekonomileri bulunmaz. Merkezi yönetim anlayışı yerine âdem-i merkeziyetçilik ilkesi geçerli olmaktadır. Ekonomilerinde serbest ticaret sistemi hâkimdir. Toplumu

¹⁵⁴ Dewan Mahboob Hossain, Sohela Mustari, A Critical Analysis of Herbert Spencer's Theory of Evolution, *Postmodern Openings*, Cilt 3, Sayı 2, (2012), s. 58.

¹⁵⁵ Lewis A. Coser, *Masters of Sociological Thought Ideas in Historical and Social Context*, Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, 1971, s. 93-95.

¹⁵⁶ Jerzy Szacki, *History of Sociological Thought*, Connecticut: Greenwood Press, 1979, s. 226.

¹⁵⁷ Dewan Mahboob Hossain, Sohela Mustari, A Critical Analysis of Herbert Spencer's Theory of Evolution, *Postmodern Openings*, Cilt 3, Sayı 2, (2012), s. 55-66.

¹⁵⁸ Bert N. Adams, R. A. Sydie, *Sociological Theory*, California: Pine Forge Press, 2001, p. 72.

oluşturan bireyler rütbe ve meslek tercihinde bulunabilirler ve bu tercihleri kendi istek ve yeteneklerine göre değiştirme imkânına sahiptirler.¹⁵⁹

Toplumun Organik Teorisi sistematik anlamda ilk defa Spencer tarafından tahlil edilmiştir. Toplumun biyolojik teorilerinin kuramcılarını 1926'da yayınladığı bir makaleyle anlatan Barnes, Spencer'ın ortaya koyduğu organik analogiyi kısa fakat temel argümanlarıyla açıklamıştır. Barnes'in anlatımından yola çıkarak, Spencer'ın toplum ile canlı bir organizma arasında belirlediği altı temel benzerlik (analoji) şunlardır.

1- Canlı bir biyolojik organizmada olduğu gibi beşerî toplumun büyük bir bölümünde de zamana dayalı bir büyüme ve kütle artışı gerçekleşmektedir. Gelişim ve büyüme sürecinde canlı organizmanın hacmi ve kütlesinde belirgin bir artış olduğu gibi toplumun yapısında da zamana dayalı gelişme ve büyüme görülmektedir. Bu büyüme ve gelişme özelliği sayesinde gerek toplum gerekse canlı organizmalar, organik olmayan maddelerden ayırt edilebilmektedir.

2- Toplum ve canlı bir organizmanın her ikisinde de gözlemlenen büyüme, gelişme ve yapılarında karmaşıklığın artmasına neden olmaktadır. Büyüme ve gelişme süreci gerçekleştikçe toplum ve canlı organizmaların yapıları basitlikten karmaşıklığa doğru giden bir evrim yaşamaktadır.

3- Toplum ve canlı organizmanın yapılarında gerçekleşen artan eğilimli farklılaşma, beraberinde fonksiyonlarında da benzer farklılaşma meydana gelmesine neden olmaktadır. Bünyeler gelişim ve büyümeye dayalı farklılaşma yaşadıkça toplumsal üniteler ve canlı organizmayı oluşturan organlar yeni işlevsel özellikler edinmekte ve yeni işlevler görmeye başlamaktadır.

4- Toplum ve canlı organizmada yaşanan bu evrim hem sosyal organizmada hem de canlı organizmada yalnızca farklılaşma sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda birbirlerini mümkün kılacak nitelikte farklılaşmalarını da sağlamaktadır. Canlı organizmayı oluşturan organların zamanla büyüyüp, gelişerek farklılaşmalarına ilaveten, organlar arasındaki etkileşim sayesinde birbirlerini de farklılaştırdıkları gözlemlenmektedir.

¹⁵⁹ Lewis A. Coser, *Masters of Sociological Thought Ideas in Historical and Social Context*, Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, 1971, p. 93-95.

5- Toplum ile organizma arasında kurulan analojinin tam tersi düşünülduğünde (toplumun organizmaya değil, organizmanın topluma benzerliği düşünülduğünde) aralarındaki benzerlik daha belirgin gözükmeaktadır. Toplumun canlı bir organizmaya benzediğine kıyasen, canlı bir organizmanın topluma benzetilmesi (her toplum canlı organizmadır) durumunda, aralarındaki benzerlik daha net ve belirgin açıklanabilmektedir.

6- Canlı organizmaların ve toplumların ömürleri, dış müdahalelerle tahrip edilmeye müsaittir. Toplum ve canlı organizmanın yaşamsal faaliyetlerine yapılacak tahripkâr müdahale, toplumu ve canlı organizmayı oluşturan birim/organların daha fazla ya da daha az süre boyunca yaşamalarına neden olmaktadır.¹⁶⁰

Toplumun tıpkı canlı bir organizmada olduğu gibi birbirine bağlı birtakım organlardan oluştuğu düşüncesinin ortaya atılmış olması, toplumu var eden organ/ünite/birimlerin tespit edilebileceği ve onların toplumda üstlendikleri rol ve işlevlerin tanımlanabileceği düşüncesini peşinden getirmiştir. Toplumsal yapılar tespit edilip, üstlendikleri rol ve işlevler tanımlanabilir ise toplumsal sorunlara çözüm bulunabilecek, böylece toplumun sürekliliği sağlanabilecektir. Spencer'ın sahip olduğu bu organik analogi analizi bilim dünyasını derinden etkilemiştir.¹⁶¹

Spencer'ın tıpkı canlı organizmalar gibi toplumlarında büyüdüğü önermesinin iki farklı gerekçesi olabilir. Toplumlar ya nüfus artışıyla genişler ve büyür ya da bağımsız ilişkisiz grupların topluma dâhil olmaları, ilhaki sonucunda büyüme sergilerler.¹⁶² Spencer sadece toplum ile canlı organizma arasında benzerlikleri ortaya koymamış, aynı zamanda toplumun canlı organizmadan ayrıştığı temel özellikleri de belirlemiştir. Yine Barnes'in anlatımıyla, Spencer'ın, toplum ile canlı bir organizma arasında belirlediği üç temel fark şunlardır:

Birincisi, canlı bir organizmada parçalar/organlar somut bir varlık olarak organizmanın bütününe meydana getirirler ve organlar birbirlerine yakın bir bağ ile bağlıdırlar. Bunun aksine sosyal organizmada, bileşen parçalar (toplumsal yapılar)

¹⁶⁰ Harry E. Barnes, Representative Biological Theories of Society, *The Sociological Review*, V. 18, No. 3, (1926), pp. 231-243.

¹⁶¹ R. J. McGee, R. L. Warm, a.g.e., s. 9.

¹⁶² Dewan Mahboob Hossain, Sohela Mustari, A Critical Analysis of Herbert Spencer's Theory of Evolution, *Postmodern Openings*, Cilt 3, Sayı 2, (2012), s. 58.

ayrık bir bütünü meydana getirirler. Sosyal organizmalarda yaşam birimleri az veya çok dağınık vaziyette, serbest konumlanmıştır.

İkinci fark, canlı organizmayı oluşturan bazı parçalar/organlar duyum ve düşünce merkezi (göz, kulak, burun, beyin vb.) haline gelmişlerdir. Bu organlar diğerlerinin (ayak, kol, el vb.) fiilen duyarsız olduğu işlevleri görmektedir ve bu yönüyle diğerlerinden farklılaşmışlardır. Ancak sosyal organizmada böylesi bir farklılaşma gözlemlenmemektedir. Toplumu oluşturan bireylerden hariç, bir sosyal akıl veya duyusal (sensorium) yapı bulunmamaktadır.

Son olarak üçüncü fark, organizmalarda bütünü oluşturan parçalar/organlar, bütünün/organizmanın iyiliği için varken, sosyal organizmada bütün (toplum, devlet vs.) bireylerin iyiliği için vardır¹⁶³.

2.1.3. Auguste Comte ve Herbert Spencer'in Toplumun Organik Teorisi Bağlamında Benzerlikleri ve Farkları

19. Yüzyıl sosyolojisine yön veren Comte, Spencer ve Marx gibi düşünürler toplumu karmaşık yapısıyla bir bütün olarak ele almışlardır. Onlar, toplumu oluşturan din, aile, iş bölümü, sosyal sınıf ve benzeri temel özgül kurumlar üzerinden toplumu açıklamaya çalışmışlardır. Yaşadıkları çağın sanayi çağı olması nedeniyle, yukarıda sayılan toplumsal kargaşa ve kaosa cevap bulabilmek adına, toplumsal çatışma, bilim, evrim, toplumsal gelişme, düzen, toplumsal birlik gibi temalar üzerine yoğunlaşmışlar, bilimsel teorilerini bu ve benzeri temalar üzerine inşa etmişlerdir. Comte ve Spencer toplumsal değişimi tarihsel süreç içerisinde değerlendirip, değişimde rol oynayan unsurları tespit etmeye çalışmıştır. Ayrıca devlet kurumlarından ayrı tutarak değerlendirdikleri, sivil toplum gibi özerk toplumsal alanın, yaşanan tarihsel değişimdeki yerini ve rolünü saptamaya çalışmışlardır.¹⁶⁴

Comte, gelenekselci reformistlerle ilerlemeci reformistlerin düşüncelerini harmanlayarak bir kurtuluş reçetesi sunmaya çalışmıştır. Louis Gabriel Ambroise Bonald ve Joseph de Maistre'nin başını çektiği gelenekselci reformistler, Fransız

¹⁶³ Harry E. Barnes, Representative Biological Theories of Society, *The Sociological Review*, V. 18, No. 3, (1926), pp. 231-243.

¹⁶⁴ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (çev. Osman Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı, 2014, s. xiii.

ihtilalinin getirdiği değişiklikleri kabul etmemişler, toplumsal düzen ve harmoninin ancak mutlak monarşiyle gerçekleşebileceğini savunmuşlardır. Gelenekselciler ayrıca kilise iktidarının hegemonyasını şiddetle reddetmişlerdir. Bonald, Montesquieu'nun devlet içerisinde güç paylaşımını açıklayan kuvvetler ayrılığı prensibini ve yazılı anayasaların varlığını eleştirmiş, bireysel hakları güvence altına alan normatif düzenlemelere karşı çıkarak, bireylerin topluma karşı görevlerinin olduğu savıyla, toplum öncelikli düşünceyi savunmuştur.¹⁶⁵

Muhafazakâr düşünceye sahip bu gelenekselcilerin aksine, aynı zamanda bir Aydınlanma dönemi düşünürü olan Charles Montesquieu (1689-1755) ve Condorcet gibi düşünürler ise değişimden ve ilerlemeden yana tavır takınmışlardır. Comte, gelenekselcilerle ilerlemeciler arasındaki bu karşıtlığa, toplumsal gelişim ve ilerlemenin aslında toplumsal düzende yaşanan gelişim süreci olduğunu savunarak tepki vermiştir.¹⁶⁶ Gelişmenin, düzeni engelleyici bir faktör olmadığını, aksine düzenin sağlanabilmesi için gerekli bir koşul olduğunu savunmuştur.

Spencer da tıpkı Comte'un Fransa'yı kargaşa ve kaos ortamından kurtarma idealini benimsediği gibi kendini, Sanayi Devrimiyle beraber gelen toplumsal kargaşadan Britanya'yı kurtarmaya ve toplumsal düzeni tekrar inşa etmeye adanmıştır. Spencer'ın Birleşik Krallığı kaos ve kargaşa ortamından kurtarma yolu ise liberal düşüncenin sloganı olan *Laissez-Faire* (bırakınız yapsınlar-bırakınız geçsinler) doktrini olmuştur. Spencer toplumsal evrimin geliştiği yönü, askerî toplum yapısından endüstriyel toplum yapısına doğru geçiş olarak tanımlamıştır.¹⁶⁷ Düşüncelerinde toplum için birey değil, birey için toplum odaklılık vardır. Bu nedenle Spencer bireyin toplum için var olduğu prensibini taşıyan askerî toplum anlayışından, bireylerin faydasını artırmaya odaklı endüstriyel toplum anlayışına doğru pozitif ilerlemeci bir geçişle, sosyal düzenin tekrar sağlanabileceğini savunmuştur¹⁶⁸.

¹⁶⁵ George Ritzer, *Sociological Theory*, New York: Alfred A. Knopf, 1993, s. 14-16.

Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (çev. Osman Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı, 2014, s. 31-41.

¹⁶⁶ George Ritzer, *Sociological Theory*, New York: Alfred A. Knopf, 1993, s. 13.

¹⁶⁷ Calvin J. Larson, *Sociological Theory From the Enlightenment to Present*, New York: General Hall, Inc. Publisher, 1986, s. 44, 45.

¹⁶⁸ Sezgin Kızılcıkel, *Sosyoloji Teorileri*, 2, Konya: Emre, 1994, s. 4, 5.

Yukarıda bahsedilenler ışığında gerek Comte'un gerekse Spencer'ın toplumsal düzen arayışı muhafazakâr eğilimli bir düşünceye sahip olduklarını göstermektedir. Esasen Spencer'ı tamamen muhafazakâr olarak tanımlamak oldukça zordur. Özgürlükçü, liberal bir ailede büyümesi, eğitimini bireysel çabayla özel ders alarak edinmesi, düşünce iklimini özgürlükçü bir kurgu üzerine inşa etmesi ve bireyselliliği öncelemesi onu liberal bir kişilik olarak tanımlanmaya daha yakın kılmaktadır. Ancak hayatının ilerleyen dönemlerinde muhafazakâr bir tutuma doğru evrildiği de yadsınamaz bir gerçekliktir.¹⁶⁹

Organik teorinin de toplumsal düzen inşasında muhafazakâr eğilimli bir teori olması Comte ve Spencer'ın düşüncesinin temelini oluşturan insanlığın belirli bir düzene doğru evrildiği anlayışıyla tam anlamıyla örtüştüğünü söyleyebiliriz.¹⁷⁰

Comte ve Spencer'ı birbirinden ayıran bir önemli husus, Comte'un çözümlemelerini aile, din gibi toplumsal kurumlar üzerinden yapması, Spencer'ın ise birey merkezli bir yaklaşımla çözümlemede bulunmasıdır. Ancak her ikisi de doğa bilimlerini referans alarak, toplum biliminin de tıpkı fen bilimlerinde olduğu gibi ampirik yöntemlere dayalı bir bilim olduğunu savunmuştur. Her ikisinin de fikri bağlamı evrimsel bir tarihi gelişim serüvenine dayalı gelişim¹⁷¹ göstermiştir. Ancak Comte'un aksine Spencer, zihinsel evrim süreciyle ilgilenmemiş; toplumu oluşturan yapı ve kurumların geçirdiği evrim sürecini¹⁷² açıklamaya çalışmıştır.

Comte'un organik düşünce sisteminde, toplum merkezlilik vardır. Bireyin psikolojik, ekonomik veya genel anlamda faydasıyla ilgilenmemiş, bunları ikinci planda tutarak toplumun genel yapısını incelemiştir. Spencer ise Comte'un bu düşüncesinin tam aksine, birey-toplum ayrımına, birey için toplum önermesiyle yaklaşmıştır. Toplumu, bireyin faydasını artıran bir organik sistem olarak değerlendirmiştir. Toplumu araçsallaştırarak, bireyin faydasını artırıcı toplumsal etkenler üzerinde durmuştur.

¹⁶⁹ George Ritzer, *Klasik Sosyoloji Kuramları*, (çev. Himmet Hülür), Ankara: De Ki, 2014, s.33.

¹⁷⁰ Glenn A. Goodwin ve Joseph A. Scimecca, *Klasik Sosyolojik Teori*, (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Say, 2015, s. 53.

¹⁷¹ George Ritzer, *Klasik Sosyoloji Kuramları*, (çev. Himmet Hülür), Ankara: De Ki, 2014, s. 33.

¹⁷² Cihan Ballıkaya, Pozitivizm Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi ve Sosyolojik Düşünceye Etkileri, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 33, (2015), s. 87-106.

Bireyi ön plana alan Spencer, Comte'un bilimler sınıflandırmasına bağlı kalmamış ve Comte'dan farklı olarak, biyoloji-sosyoloji bilim ilişkisinde, psikolojiyi üçüncü bir bilim olarak değerlendirmiştir. Bu durum dahi başlı başına Spencer'ın birey öncelikli bir organik toplum öngörüsü olduğuna işaret edebilir.¹⁷³

2.2. SİSTEMCİ (SOSYAL PSİKOLOJİK) TİP

Graham C. Kinloch'un sosyoloji teorilerinin temeli olan paradigmlar veya gerçeklik modellerini sınıflandırıldığı üç ana teori grubundan birinin Sosyal Davranışçı (Sosyal Psikolojik) Yaklaşım olduğunu yukarda belirtmiştik.

Graham C. Kinloch Toplumun Organik Teorisinin Sistemci Tipinin temsilcisi olarak Emile Durkheim ve Ferdinand Tönnies'in kuramlarını örneklendirmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde ilk olarak Emile Durkheim'in bilim dünyasına kazandırdığı benzerliğe dayanan *Mekanik Dayanışma* ile iş bölümünden kaynaklanan *Organik Dayanışma* kavramının neleri ifade ettiğini açıklayacağız. Akabinde Ferdinand Tönnies'in bilime kazandırdığı ve *topluluk*, *cemaat* olarak Türkçeye çevrilen *Gemeinschaft* ve *toplum*, *cemiyet* anlamına gelen *Gesellschaft* kavramlarının toplumsal anlamdaki karşılığının ne olduğunu açıklayacağız. Son olarak Durkheim ile Tönnies'in Toplumun Organik Teorisi bağlamındaki görüşlerinin örtüşen ve farklılaşan yanlarını açıklamaya çalışacağız.

2.2.1. Emile Durkheim (1858–1917)

Durkheim 1893'te doktora tezi olarak yazdığı *toplumsal iş bölümü* adlı eserinde toplumsal dayanışmayı *mekanik* veya *benzerliğe dayalı dayanışma* ile iş bölümünden kaynaklanan *organik dayanışma* kavramı üzerinden açıklamıştır. (Tablo-7)¹⁷⁴

Toplumsal iş bölümü kavramının kuramsal olarak ilk kez Adam Smith tarafından açıklandığını söyleyen Durkheim, çağdaş sanayi alanındaki eğilim ve gelişmelerin daha güçlü makinelerin varlığını gerekli kıldığını, güçlü makine ve sermaye gerektiren işlerin devamlı surette ayrılarak bölündüğünü ve bu iş bölümünün

¹⁷³ Sezgin Kızılcıkel, *Sosyoloji Tarihi*, 3, Ankara: Anı, 2016, s. 301, 302.

¹⁷⁴ Kinloch tarafından hazırlanan 'E. Durkheim'in Tipolojisi' tablosu 'EKLER' bölümünde Tablo-7'de bulunmaktadır.

sadece tek bir fabrikada gerçekleşen işlerle sınırlı olmayıp, aynı zamanda her bir fabrikanın da uzmanlık alanlarına ayrıldığını söylemiştir.¹⁷⁵ Ekonomik etkinliklerin insanlar arasında bir dayanışma duygusu uyandırdığını¹⁷⁶ söyleyen Durkheim, *iş bölümünün ekonomik bir olgudan daha fazla şey ifade ettiğini* söyleyen ilk toplumbilimcinin Auguste Comte olduğunu¹⁷⁷ söylemiştir. İş bölümü ve uzmanlaşma sürecinin tıpkı sanayi alanında olduğu gibi ticaret, siyasal, yönetsel ve yargısal alanlar başta olmak üzere toplumun diğer alanlarında da gerçekleştiğini söylemiştir. Sınırsız bir etki alanına sahip olan iş bölümünün kendiliğinden gerçekleşen ve devamlı surette yeni iş bölümlerini beraberinde getiren bir evrim süreci¹⁷⁸ olarak gördüğünü de belirtmiştir.

Durkheim toplumsal iş bölümü yasasının sadece ekonomi, sanayi, hukuk gibi toplumsal nitelikli olmayıp aynı zamanda canlı organizmalarda da var olduğunu, bu durumun Wolff, Von Baer, Milne-Edwards ve diğer biyologların yaptıkları araştırmalarda ortaya konduğunu söylemiştir. Bir organizmanın uzmanlaşma düzeyiyle canlılar âlemindeki göreceli yerinin doğru orantılı olduğunu, bu nedenle iş bölümü kavramının salt insan zekâ ve istençlerinden kaynaklanan bir olgu olmayıp, canlı organizmanın sahip olduğu özelliklerde aranması gereken genel bir biyoloji olayı¹⁷⁹ olarak gördüğünü de ifade etmiştir.

Durkheim ekonomi, biyoloji dâhil hayatın bütün aşamalarında varlığı görülen bu toplumsal iş bölümü olgusunu, *Bütün ihtiyaçlarını kendi kendisine karşılayabilen bir insanın mı, yoksa toplumsal bütünün bir parçası olan insanın mı yeğlenmesi gerekir?* sorusundan yola çıkarak, toplumsal iş bölümü kavramını bir ahlak yasasına bağlayarak açıklamaya çalışmıştır.¹⁸⁰ Bunun için öncelikli olarak toplumsal iş bölümünün toplum için ihtiva ettiği işlevin ne olduğunu yine biyolojiden verdiği örneklerle açıklamış, canlı organizmadaki sindirim ve solunum sistemlerinin organizmada gördüğü işlevlerle toplumsal iş bölümü arasında benzerlik kurmuş, toplumsal iş bölümü ile organizmadaki solunum sisteminin işlevini ilişkilendirmiştir. Durkheim, tıpkı

¹⁷⁵ Emile Durkheim, *Toplumsal İş bölümü*, (çev. Özer Ozankaya), İstanbul: Cem, 2006, s. 63.

¹⁷⁶ Durkheim, a.g.e., s. 83.

¹⁷⁷ Durkheim, a.g.e., s. 89.

¹⁷⁸ Durkheim, a.g.e., s. 64, 65.

¹⁷⁹ Durkheim, a.g.e., s. 65.

¹⁸⁰ Durkheim, a.g.e., s. 64.

canlıların hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan gazların vücuda alınmasını gerçekleştiren solunum sisteminde olduğu gibi toplumsal iş bölümü işlevinin de toplumların düşünce ve maddi anlamda gelişmeleri, uygarlaşmaları için zorunlu bir işlev yürüttüğünü söylemiştir. Uygarlık kavramının ekonomik etkinliklerle doğru orantılı bir şekilde gelişip ilerlediğini, ancak suç ve intihar vakalarında artışa sebebiyet vermesi nedeniyle her türlü ahlaki değerden yoksun olduğunu¹⁸¹ savunmuştur.

Durkheim, toplumu oluşturan bireyler arasındaki dayanışma ne denli kuvvetli ise gerek kendi aralarında gerekse toplumsal olarak o denli karmaşık ve güçlü ilişki içine gireceklerini, birbirleriyle daha az karşılaşan bireyler arasındaki dayanışmanın daha alt düzeyde olacağını söylemiştir. Toplumsal dayanışmanın elle tutulur somut bir durum olmamasına rağmen, bireylerin toplumda daha sıkı bir etkileşime girmelerini sağladığını,¹⁸² dayanışmanın toplumsal bir olgu olmakla birlikte, bireysel organizmaya bağlı olduğunu ve toplumsal etkileri üzerinden değerlendirilip anlaşılabilceğini¹⁸³ söylemiştir.

Toplumsal dayanışmanın genel bir ahlak yasası olduğunu, soyut bir kavram olması nedeniyle dışardan çıplak bir gözle ölçülemeyeceğini, ancak simgesel bir değer üzerinden gözlemlenerek açıklanabileceğini, bu simgenin de '*Hukuk*' olduğunu¹⁸⁴ belirtmiştir. Hukuk alanındaki sınıflandırmalardan birinin kamu hukuku özel hukuk ayrımı olduğunu, kamu hukukunun bireyin devletle olan ilişkilerini, özel hukukun ise bireyin diğer bireylerle ilişkisini konu edindiğini söylemiştir. *Kamu Hukuku ve Özel Hukuk* ayrımının hukukçular tarafından uygulama alanına yönelik görgül ve yaklaşık olarak belirlenen bir sınıflandırma türü olduğunu ve bu nedenle bu sınıflandırma türünün bilimsel olarak yeterli olamayacağını savunmuştur.

Durkheim hukuk alanında yapılacak sınıflandırmalarda yaptırım (suça istinaden öngörülen cezayı) esas alan sınıflandırma türünü benimsemiştir. Her hukuk kuralının bir yaptırıma bağlı olması nedeniyle, hukuk kurallarını öngördükleri yaptırım türüne göre (bastırıcı cezalar ve örgütlü cezalar) yapılan sınıflandırmanın daha doğru bir

¹⁸¹ Durkheim, a.g.e., s. 75, 77.

¹⁸² Durkheim, a.g.e., s. 91.

¹⁸³ Durkheim, a.g.e., s. 94.

¹⁸⁴ Durkheim, a.g.e., s. 95.

sınıflandırma türü olacağını savunmuştur. Ceza hukuku gibi faile acı veren, onurunu kıran, canı, malı, özgürlüğü veya yararlandığı herhangi bir değerden mahrum kalmasını sağlayan cezaları bastırıcı cezalar, fail üzerinde herhangi bir acı öngörmeyip, bozulan durumun yeniden tesis edilmesini, zarar gören hukuksal süjenin işlendiği zamandaki hale geri dönülmesini hedefleyen cezaları ise örgütlü cezalar olarak tanımlamıştır.¹⁸⁵ Kısaca; Durkheim toplumsal dayanışma bağına simge bir değer olarak belirlediği hukuk alanı üzerinden açıklamış, araştırmasının metodunu da bireyin diğer bireylerle veya devletle olan ilişkisine göre değil, bir hukuk kuralının ihlal edilmesi durumunda o hukuk kuralının fail için öngördüğü yaptırımını esas alan *Bastırıcı Cezalar-Örgütlü Cezalar* ayrımını benimsemiştir. Durkheim toplumsal dayanışma çeşidi olarak tarif ettiği ve aşağıda detaylarına değineceğimiz mekanik dayanışmanın bastırıcı cezayla, organik dayanışmanın ise örgütlü cezayla başat gittiğini örnekler üzerinden açıklamıştır.

Durkheim, Spencer'ın örgütlü toplumlarda olduğu gibi sanayi toplumlarında da toplumsal uyumun iş bölümünden kaynaklandığı fikrine katıldığını söylemiştir. Toplumsal uyumun bireylerin kendi öz çıkarlarını gütmesi nedeniyle kendiliğinden ortaya çıktığını, toplum vicdanında derin yer edinen ortak bilincin korunmasıyla toplumsal uyumun sağlanacağını ister bastırıcı hukuk ister onarıcı hukuk veya ahlak kuralları olsun tüm hukuk kuralları için ortak bilincin korunmasının esas olduğunu¹⁸⁶ savunmuştur.

2.2.1.1. Mekanik Dayanışma

Durkheim toplumsal dayanışmanın bağına ortaya koymak için verdiği hukuk örneğinden yola çıkarak, suçun işlenmesinin altında yatan nedenlerin tespit edilmesi gerektiğini, şayet suçun özünde yatan nedenler ortaya konabilirse toplumsal dayanışma bağına altında yatan etkenlerin de açıklanmış olacağını ileri sürmüştür. Mekanik dayanışmayı hukuk alanının bir kolu olan ceza hukuku ile ilişkilendirmiş ve verdiği örnekleri de yine cinayet gibi ceza hukuku kaynaklı suçlardan seçmiştir. Durkheim, ceza hukukunun medeni hukuk gibi sözleşmeye dayalı, yaptırım harici

¹⁸⁵ Durkheim, a.g.e., s. 96, 97.

¹⁸⁶ Durkheim, a.g.e., s. 139.

yapılacak diğer yükümlülükleri de belirleyen bir hukuk alanı olmayıp, sadece yaptırım yükümlülüklerini belirleyen hukuk alanı olması nedeniyle ceza hukukunu seçmiştir.¹⁸⁷ Bunun yanı sıra ceza hukukunun değişime en çok direnen pozitif hukuk kolu olduğunu ve diğer hukuk alanlarına nazaran son derece yavaş ilerlediğini söylemiştir. Ticaret hukuku, medeni hukuk, anayasa hukuku gibi hukuk kollarının gelişiminin hızlı olması ve ayrıca bu hukuk kollarına yeni hükümlerin daha sık eklenmesine rağmen ceza hukukuna eklenen yeni hükümlerin oldukça nadir olduğunu belirtmiştir. Uygarlık bakımından en ilkel toplumlarda hukukun sadece ceza hukukundan ibaret olduğunu, dinsel hukukun da tıpkı ceza hukuku gibi bastırıcı nitelikte bir hukuk kolu olduğunu söylemiştir. Ayrıca ceza hukukunun ilk çıkışının dinsel temelli bir hukuk kolu olmasını, ceza hukukunun toplumsal çıkarı öncelediğinin bir kanıtı olarak göstermiştir. Yahudilerde en tiksindirici suçun dine karşı işlenen suçlar olduğunu söyleyerek örneklendirme getiren Durkheim, kısaca ceza hukukundaki gelişimin sınırlı olmasını toplumların değişime karşı direnç göstermelerine bağlamıştır.¹⁸⁸

Durkheim suçu, toplumsal bilincin güçlü ve belirli durumlarını yaralayan davranışlar¹⁸⁹ olarak tanımlamakla birlikte, toplumsal vicdanı yaralayan her olayın suç olarak tanımlanamayacağını, bir davranışın toplumsal vicdanı ancak ve ancak derinden yaralaması durumunda suç olarak sayılabileceğini, herhangi bir davranışın cezayı gerektirip gerektirmediğini yine o davranışa yönelik gösterilen toplumsal tepki durumunun belirleyeceğini, bu tepkinin tek tek bireylerin değil toplumun geneli tarafından gösterilen kamusal bir kızgınlık durumu olduğunu¹⁹⁰ söylemiştir.

Durkheim şayet biyologlar yaptıkları çalışmalarda yalnızca gelişmiş canlı türlerini esas alıp, tek hücreli canlı türlerini kapsam dışında tutan bir yöntem belirleselerdi, yaşamın örgütlenme olmaksızın oluştuğu gibi gerçekte bağdaşmayan bir sonuç elde edeceklerini söylemiştir. Verdiği bu örnekten yola çıkarak, birbirinden farklı ağırlıkta yaptırım öngören suç tiplerinin bütün toplumların vicdanlarında aynı etki ve tepkiye neden olduğunu, bu nedenle suçun özünü anlamak için bütün toplumlarda tanımlanan suçların ortak özelliklerinin tespit edilmesi gerektiğini

¹⁸⁷ Durkheim, a.g.e., s. 100.

¹⁸⁸ Durkheim, a.g.e., s. 108, 122.

¹⁸⁹ Durkheim, a.g.e., s. 110.

¹⁹⁰ Durkheim, a.g.e., s. 102-104.

vurgulamıştır. Durkheim tek hücreli ve gelişmiş yetişkin canlılara yaptığı bu göndermede, yetişkin canlıları meydana getiren organların birden fazla hücrenin birleşimiyle oluşması nedeniyle, ister tek hücreli canlı olsun isterse çok hücreli yetişkin canlı türü olsun her iki türün de ortak noktasının hücre olduğunu, buna benzer şekilde suçlarında hangi toplumda olursa olsun veya ihlal edilmesi durumunda hangi ağırlıkta yaptırım öngörülürse öngörölsün toplum vicdanını aynı ölçüde yaraladığına işaret etmiştir. Burada suça yönelik öngörülen yaptırımın mahiyeti değil, korunması gereken ortak payda olan kamusal/toplumsal vicdanın zarar görmüş olmasını esas alarak değerlendirme yapmıştır.¹⁹¹

Diğer taraftan suçun cezasız kalması durumunda toplumsal güvenin tehlikeye gireceğini, bu nedenle suçluların cezasız bırakılmaması gerektiğini, ancak bunun yanı sıra suça verilecek ceza ile toplumun gireceği tehlike arasında bir orantının da kurulması gerektiğini söylemiştir. Organizmadaki bir hücrenin eksilmesinin doğuracağı sınırlı etkide olduğu gibi toplumda yaşayan tek bir kişinin öldürülmesi nedeniyle faile en ağır ceza verilirken, toplumun genelini etkileyen ekonomik buhran, borsa darbesi, iflas gibi durumlara hiçbir ceza verilmemesinin kabul edilemez bir orantısızlık olduğunu¹⁹² savunmuştur.

Devleti yöneten hükümetin canlı bir organizmanın beynine benzetildiğini oysaki beyin kadar midenin de organizma için hayati derecede öneme sahip olduğunu, toplumsal bilincin toplumu oluşturan bireylerin ortalamasının ortak duygu ve düşüncelerini yansıttığını, ister içsel ister dışsal kaynaklı olsun topluma yönelen tüm düşmanlara karşı koruma ve savunma görevine dönük davranış kurallarını yaptırıma bağlama gücünün sadece hükümete ait olduğunu ve bunu hükümetin en temel görevi olarak gördüğünü söylemiştir. Bilincin her güçlü durumunun bir yaşam kaynağı olduğunu belirtmiş, canlı bir organizmaya ait bir uzvun zarar görüp işlevini eksik ya da hiç görememesi gibi aynı şekilde toplumsal bilincin zarar görmesi durumunda da benzer huzursuzluğun ortaya çıkmasına sebebiyet vereceğini savunmuştur. Toplumsal bilincin korunmasını sağlamak adına ona tehdit oluşturacak her durum ve davranışa karşı mücadele etmenin kaçınılmaz olduğunu¹⁹³ söylemiştir.

¹⁹¹ Durkheim, a.g.e., s. 99-101.

¹⁹² Durkheim, a.g.e., s. 102.

¹⁹³ Durkheim, a.g.e., s. 127, 128.

Durkheim Ceza hukukunun müeyyide öngördüğü davranışların toplumsal ortaklıklara karşı yapılan davranışlar olduğunu, toplumsal ortaklıkların bireylerin topyekûn kanaatini yansıttığını belirtmiştir. Toplumsal bilincin bireylerin yurdunu ve birbirlerini sevmelerini, yabancılardan çok birbirleriyle iletişim kurmalarını sağladığını, böylelikle toplumsal uyum ve bağlılığın oluştuğunu, temel bastırıcı hukuk olan ceza hukukunun esas amacının da bu toplumsal uyumun devamlılığını sağlamak¹⁹⁴ olduğunu belirtmiş, bu benzerliğe dayanan dayanışma türünü de mekanik dayanışma olarak adlandırmıştır.

Kısaca; Durkheim'ın mekanik dayanışma modeli geleneksel topluma özgü, bireysel değil toplumun geneli tarafından benimsenen benzer duygu ve düşünceleri yansıtan ve ihlal edilmesi durumunda toplumsal kızgınlık tepkisine yol açan ve ceza hukuku gibi bastırıcı hukuk normuyla da cezai müeyyideye bağlanmış bir çeşit benzerlik dayanışmasıdır. Bu dayanışmanın kendiliğinden gerçekleşen bir toplumsal evrim süreci olduğunu belirtmiş ve dışardan müdahaleyle oluşan veya önceden planlanan bir dayanışma türü olmadığını savunmuştur.

Durkheim toplumsal dayanışmayı bastırıcı hukukla başat orantılı olarak görmüş, ortak bilinç ve istenç kaynaklı komünal bir bilinç durumu olarak açıklamıştır. Mekanik dayanışmanın bireysel çıkarları değil, toplumun geneli tarafından benimsenen ortak bilincin korunmasıyla ortaya çıktığını savunmuştur. Ceza hukukunun din temelinde ortaya çıkması, bireylerin tek başına değil toplum genelinin düşüncesini yansıtmaları ve toplumsal değişime karşı bireylerin direnç göstermesi savlarından yola çıkarak cezayı mekanik dayanışmayla ilişkilendirmiştir. Ayrıca ortaya koyduğu mekanik dayanışma modelinin bireyler arasında yapılan sözleşmeye dayalı bir toplumsal dayanışma modeli olmadığını aksine uzun zaman zarfında toplum vicdanında derin bir yer edinen duyguların korunması olarak değerlendirmiştir.

2.2.1.2. Organik Dayanışma

Durkheim'ın toplumsal dayanışmanın genel bir ahlak yasası olduğunu, soyut bir kavram olması nedeniyle dışardan gözlemlenebilmesinin mümkün olamayacağını, ancak simgesel değerler üzerinden açıklanabileceğini ve bu simgenin de '*Hukuk*'

¹⁹⁴ Durkheim, a.g.e., s. 127-140.

olduğunu, ayrıca mekanik dayanışmayı bastırıcı hukukla ilişkilendirdiğini yukarıda belirtmiştik. Bu bölümde ise Durkheim'ın ortaya koyduğu diğer bir dayanışma modeli olan iş bölümünden kaynaklı *Organik Dayanışma* modelini anlatacağız.

Durkheim iş bölümünden kaynaklı organik dayanışmayı bastırıcı-onarıcı hukuk sınıflandırmasında bedel ödetici değil, eski hale getirici veya telafi edici hukuk kolu olan onarıcı hukukla ilişkilendirmiştir. Onarıcı hukuk kurallarını ihlal edenlere failin davranışını geri almasını veya hukuk kuralının ihlal edilmesinden önceki haline dönülmesi için bir tazminat ödettirmeyi sağladığını savunmuş ve onarıcı hukukun mümkün olduğunca eski hale getirme amacı taşıdığından öngörülen cezanın bastırıcı ceza niteliğinde olmadığını¹⁹⁵ belirtmiştir. Durkheim toplumsal bilincin merkezine ceza hukukunu oturtmuş, ahlak yasalarının bu merkezin biraz uzağında yer aldığını, onarıcı hukukun ise toplumsal bilincin merkezine en uzak hukuk dalı olduğunu¹⁹⁶ söylemiştir.

Bastırıcı hukuk toplum içinde daha yaygın konumda iken, onarıcı hukukun daha çok uzmanlaşma gerektiren organlar gerektirdiğini belirtmiştir. Onarıcı hukuku sadece bireysel olarak görmenin doğru olmayacağını, şayet sadece bireyleri ilgilendiren bir hukuk olsa idi, toplumsal dayanışmayla hiçbir bağının kurulamayacağını, ceza hukuku gibi bastırıcı hukuk kadar olmasa da onarıcı hukukun da toplumsal nitelikte olduğunu¹⁹⁷ savunmuştur. Mülkiyet hakkı, ayni haklar, ipotek hakkı gibi onarıcı hukuk kapsamına giren hakları örnek vererek, bu haklara ilişkin yapılan sözleşmeye uyma zorunluluğunu belirleyen tarafın sözleşmeyi yapan taraflar değil toplum olduğunu söylemiştir. Eşyanın da tıpkı insanlar gibi toplumun bir parçası olduğunu, eşyanın sahibi ile eşya arasında oluşan bağın nesnelere özgü dayanışma olduğunu, bu nedenle eşyanın toplumsal bağının düzenlenmesi gerektiğini, zira hukukçular tarafından yapılan 'ayni haklar-kışı hakları' ayrımının eşyanın da toplumsal oluşunu ifade etmenin bir kanıtı olduğunu belirtmiştir. Ayni hakların konusunun nesneler olması sebebiyle ayni hakkın kişiler arasındaki ilişkiyi değil, eşyanın sahibiyle diğer taraf arasında kurulan ilişki üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiş, ayrıca

¹⁹⁵ Durkheim, a.g.e., s. 143.

¹⁹⁶ Durkheim, a.g.e., s. 145.

¹⁹⁷ Durkheim, a.g.e., s. 145.

hukukun davanın tarafı olan davalı davacının menfaatinden bağımsız, başlı başına toplumsal bir olgu olduğunu¹⁹⁸ söylemiştir.

Organizmadaki bütün işlevlerin organik olması gibi toplumun bütün işlevlerinin de toplumsal nitelikte oluşunu belirten Durkheim, onarıcı yaptırımlı hukukun düzenlediği ilişkilerin ve temsil ettiği dayanışmanın toplumsal iş bölümünün sonucu olduğunu savunmuştur. Durkheim bütün toplumsal işlevleri genel nitelikli olduğunu ancak toplumda uzmanlaşma meydana gelmesiyle uzmanlaşan işlevlerin bilincinde olanların sayısının azalacağını, her ne kadar toplumsal nitelikte olsa da toplumun ancak dar bir kümesinin farkına vardığı bir alana dönüşeceğini belirtmiştir. Bununla birlikte uzmanlaşan işlevlerin güçlü toplumsal bilinçten ayrılması nedeniyle, uzmanlaşan işlevleri düzenleyen hukuk kurallarına aykırılık durumunda müeyyidelerin toplumun geneli tarafından değil, bir kesimi tarafından, yerel kamuoyunun talebiyle uygulanacağını¹⁹⁹ savunmuştur.

Durkheim hukuku, canlı organizmanın değişik işlevlerini düzenleyen sinir sistemine benzetmiş, sinir sisteminin organizmadaki fizyolojik odaklanma durumunu yansıtan rolünde olduğu gibi toplumun ulaştığı iş bölümü seviyesinin de onarıcı yaptırımlı iş birliği hukukunun ulaştığı seviyeye bakarak anlaşılabilceğini²⁰⁰ söylemiştir.

Son olarak; 21. yüzyılın önemli sosyologlarından Ernest Gellner '*Sosyal Dayanışma ve Kimlik: Mağrip İbn Haldun'dan Durkheim'e*' başlığıyla 1974 yılında yayınladığı makalesinde, bir ahlakçı olmaktan ziyade, sosyolog olarak tanımladığı İbn Haldun'u, tıpkı Durkheim gibi sosyal dayanışma teorisyenleri arasında saymıştır. Gellner, Haldun'un toplumda insanları bir arada tutan şeyin ne olduğu, insanları sosyal bir grupla özdeşleştiren, o sosyal grubun normlarını kabul edip uyum sağlamaları ve o sosyal grup liderinin düşüncelerini benimseyip içselleştirmelerini sağlayan etkenlerin neler olduğu gibi sorulara cevap aradığını ve açıklamaya çalıştığını, bu soruların esasen sosyologlar, ahlakçılar ve siyaset felsefecileri tarafından da merak edilip, cevaplanmaya çalışıldığını söylemiştir. Haldun'un bir danışman olarak dönemin prenslerine ve hanedanlarına tavsiyeler vermekten kaçınmazken, sosyal alanın nasıl

¹⁹⁸ Durkheim, a.g.e., s. 146-148.

¹⁹⁹ Durkheim, a.g.e., s. 159, 160.

²⁰⁰ Durkheim, a.g.e., s. 161.

olması gerektiği yönünde önermede bulunmaktan kaçındığını, sosyal meseleleri olması gerektiği şeklinde değil de olduğu gibi ele alarak tahlil ettiğini, bu nedenle Haldun'un temel amacının sosyal yapıyı değiştirmek olmadığı, sadece mevcut sosyal yapıyı anlamaktan ibaret olduğunu söylemiştir. Haldun'un benimsediği bu yaklaşım tarzının, Marx düşüncesinin tam anlamıyla karşıtında yer aldığını, ancak değerler ve toplumsal yenilenme kaygısı taşıyan Durkheim'a nazaran ise daha pozitivist bir düşünceye sahip olduğunu söylemiştir.²⁰¹

2.2.2. Ferdinand Tönnies (1855-1936)

Kuzey Almanya'da çiftçi bir ailenin üyesi olarak 1855 yılında dünyaya gelen Ferdinand Tönnies, düşüncelerini açıklarken doğup büyüdüğü çevrenin etkisiyle genellikle ziraat, köy ve köy yaşantısından örnekler vermiştir.²⁰²

Tönnies, Simmel (1858-1918) ve Weber (1804-1920) ile 'Alman Sosyoloji Derneği'nin kurulmasında yer almış,²⁰³ kuramlarını anlattığı ve en önemli eseri olan *Gemeinschaft* (Topluluk/Cemaat) *Gesellschaft* (Toplum/Cemiyet) eserini 1887 yılında yayınlamıştır. (Tablo-8)²⁰⁴

Tönnies yaşadığı dönemin Almanya'sında var olan ekonomik ve siyasi çalkantıları gözlemleyerek, insan iradesinin bir ürünü olarak gördüğü toplumu anlamaya çalışmıştır. Tönnies'in bilime yaptığı en önemli katkı aynı zamanda eserine adını verdiği *Gemeinschaft* (Topluluk, Cemaat), *Gesellschaft* (Toplum, Cemiyet) kavramlarıdır. Bu kavramlarla sosyal ilişkilerin oluşma şekillerindeki farklılıkları ön plana çıkarmış, geleneksel toplumlarla, modern sanayi toplumlarını birbirinden ayırmayı hedeflemiştir. Lukacs'a göre kültürel analize netlik kazandıran en önemli teorilerden biri Tönnies'in ortaya koyduğu *Gemeinschaft/Gesellschaft* (Topluluk-Toplum) analizidir.²⁰⁵

²⁰¹ Ernest Gellner, 'Cohesion and Identity: The Maghreb from Ibn Khaldun to Emile Durkheim.' *Government and Opposition*, vol. 10, no. 2, 1975, pp. 203–218.

²⁰² Hans Freyer, *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, (çev. Tahir Çağatay), Ankara: Doğu Batı, 2015, s. 190, 191.

²⁰³ Glenn A. Goodwin, Joseph A. Scimecca, *Klasik Sosyolojik Teori*, (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Say, 2015, s. 180.

²⁰⁴ Kinloch tarafından hazırlanan 'F. Tönnies'in Tipolojisi' tablosu 'EKLER' bölümünde Tablo-8'de bulunmaktadır.

²⁰⁵ Bryan S. Turner, *Klasik Sosyoloji*, (çev. İdil Çetin), İstanbul: İletişim, 2015, s. 248.

Tönnies kolektif irade eylemlerinin toplumu oluşturan bireylerin gösterdiği eylemler bütününe etkileşimiyle oluştuğunu, bu nedenle bireysel iradenin belirleyici faktör olduğunu savunmuştur.²⁰⁶ Bireysel iradelerin etkileşiminin de *Topluluk-Toplum* olarak iki farklı şekilde gerçekleştiğini savunmuştur. Tönnies ortaya attığı bu kavramlar sayesinde, öngördüğü sosyal dayanışma ve sosyal denetim şekillerini açıklamıştır. Tönnies, *Gemeinschaft* (Topluluk) kavramını ortak kimliğe sahip olanların geliştirdiği bir sosyal yapı olarak tanımlamıştır. Topluluğu sonradan edinilen bir ilişki çeşidi olarak görmemiş, kişisel bağları kuvvetli, akrabalık, arkadaşlık gibi nesiller boyu devam eden ve mütemadiyen bir arada yaşama duygusu taşıyan bireylerin oluşturduğu bir ilişki çeşidi olarak sunmuştur. Aile başta olmak üzere küçük köy veya kentlerde yaşayanları konu edinen *Gemeinschaft* (topluluk) kavramı, çevresel faktör olarak aynı çevrede doğup, büyüüp yaşamaya devam eden ilkel ve mikro düzey bir ilişki ağını temsil etmektedir. Bununla birlikte Tönnies, modern kentlerin oluşumu ve sanayileşmenin etkisiyle *Gemeinschaft* (topluluk) olgusunun yok olmakta olduğunu da kabul etmektedir.²⁰⁷

Tönnies toplumsal sınıflandırmalarda bulunan diğer düşünürlerden farklı olarak, topluma sadece onu var eden yapılar bakımından değil, aynı zamanda toplumsal oluşuma etki eden ruhsal/psikolojik faktörleri de tanımlamaya dahil etmiştir. Topluma yalnızca biçimsel bakmamış, ruhsal etkenlerin de toplumsal bileşenlerin oluşumuna katkı sağladığını savunmuştur. O'nun çözümlemesinde aile, köy, eski çağ *polis* ve orta çağ büyük şehirlerinden oluşan yaşam şekilleri toplum değil, topluluk değeri taşımaktadır. Aileyi aralarında duygusal uyuma sahip bireylerin oluşturduğu en küçük topluluklar (birlik) olarak gören Tönnies, gelenek, görenek, töre ve ahlak kurallarıyla oluşan köy yaşantısını topluluk statüsünde saymıştır. Yine benzer şekilde eski çağ *polisleri* ve orta çağ büyük şehirleri de O'nun tanımlamasında birbirine içsel bağlarla bağlı olan topluluk kavramının içerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte Tönnies *Gemeinschaft* (topluluk) kavramıyla tanımladığı yaşam şeklinin karşısına *Gesellschaft* (toplum/cemiyet) modelini oturtmuştur. Sanayileşmiş toplumları ve çağdaş büyük kentleri, belirli çıkarlar etrafında oluşan topluluk kümeleri olarak nitelendiren Tönnies,

²⁰⁶ Kinloch, a.g.e., s. 89.

²⁰⁷ Halil İbrahim Bahar, *Sosyoloji*, İstanbul: Hayat Kitaplar, 2015, s. 88, 89.

bu tarz yaşam şekillerini *Gesellschaft* (toplum) olarak adlandırmış ve toplumun varlığını bireysel çıkarları güden insan örgütlenmelerine dayandırmıştır.²⁰⁸

Tönnies'in ortaya attığı *Gemeinschaft* (topluluk), *Gesellschaft* (toplum) modelleri, Comte, Spencer, Durkheim gibi evrimci teorisyenlerin düşüncelerine paralel şekilde gelişim ve ilerlemeye dayalı evrimci bir yaklaşım sergilediğini görmekteyiz. Tönnies'e göre *topluluk* ilkel yaşam şeklini temsil ederken, *toplum* ise modern şehir ve sanayileşmiş bir yaşam şeklini temsil etmektedir. O'nun düşüncesinde *topluluktan toplum* olgusuna geçiş, ilkel yaşamdan modern yaşama geçişle mümkün olmaktadır. Tönnies'in aile, köy, eski çağ kentleri gibi örneklendirdiği *topluluk*, üyelerinin *ben* değil, *biz* duygusuyla hareket ettiği, bireysel herhangi bir çıkarı öncelemediği bir yaşam şeklidir. Bu nedenle topluluğu var eden üyeler arasındaki dayanışma, tamamen ortak istem üzerine kurulmuş bir organik dayanışma sergilemektedir. Bireysel mülkiyetten ziyade ortak mülkiyetin geçerli olduğu *topluluk* yapısında sosyal irade geleneklerden oluşmaktadır. *Topluluk* için töre, gelenek, görenek ve ahlakın egemenliği, inanç ve dinin de belirleyici rolü bulunmaktadır.²⁰⁹

Tönnies'in modellediği *Gesellschaft* (toplum) ise *biz* değil *ben* duygusuna sahip bireylerden oluşan ve bireysel çıkarların ortak çıkarlardan önde geldiği, kolektif mülkiyetten ziyade bireysel mülkiyetin hâkim olduğu topluluklar kümesidir. Toplumu oluşturan bireyler arasındaki dayanışma bireysel isteme dayalıdır ve mekanik dayanışma özelliği taşımaktadır. *Gemeinschaft* (topluluk) modelinin aksine *Gesellschaft* (toplum) modelinde, dinin değil, yapay ilişkiler, moda, geçici zevkler, kamuoyu ve öğretilerin belirleyiciliği söz konusudur.²¹⁰

Tönnies ayrıca *Wesenwille* (mahiyet iradesi/doğal var olma iradesi) ve *Kürwille* (özgür irade) olmak üzere iki farklı kavram ortaya atmıştır. Tönnies *Gemeinschaft* (topluluk) kavramıyla açıkladığı yaşam şekline sahip bireylerin sahip oldukları iradenin mahiyet, başka bir deyişle doğal var olma iradesi olduğunu belirtmiştir. Doğal var olma iradesinde birey realist bir yaklaşım sergilememekte, seçimlerini akla yatkın bir karar muhasebesinden geçirmemektedir. İmkân ya da seçenekler hali hazırda zaten

²⁰⁸ Hans Freyer, *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, (çev. Tahir Çağatay), Ankara: Doğu Batı, 2015, s.190, 191.

²⁰⁹ Hans Freyer, *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, (çev. Tahir Çağatay), Ankara: Doğu Batı, 2015, s.190-195.

²¹⁰ S. Armağan, İ. Armağan, *Toplumbilim*, İzmir: Barış Yayınları. 1998, s. 117.

doğal var olma iradesince belirlendiğinden, birey karar vermek için seçim yapmak durumunda değildir. Gelenek ve alışkanlıklar mahiyeti, iradeyi belirlemekte, birey ise doğrudan (herhangi bir akıl yürütme ihtiyacı duymadan) seçili davranışı duygularıyla gerçekleştirmektedir. Bunun aksine Tönnies, toplumu var eden bireylerin ise seçim yapmak durumunda olduklarını savunmuş ve bunu kelime kökü *seçim yapmak* anlamına gelen *küwenwille* kavramıyla açıklamıştır. *Gesellschaft* (toplum) modelinde birey alternatifler arasında akıl yürütmek suretiyle bireysel faydasını önceleyen kararlar vermektedir.²¹¹

Tönnies için *topluluk-toplum* ayrımı yalnızca bir yaşam şekli olmaktan öte, evrimsel bir gerçeklik durumunu da yansıtmaktadır. Tönnies için topluluk önceki yaşam şeklini toplum ise sonraki yaşam şeklini ifade etmekle birlikte toplulukların nihai hedefinin toplum haline dönüşmek olduğunu kabul etmektedir.²¹² Son olarak Tönnies; *toplumu* makineye benzetmiş, ilkel ancak üstün değer olarak gördüğü *topluluğu* ise organizma ile ilişkilendirmiştir.²¹³

2.2.3. Emile Durkheim ve Ferdinand Tönnies'in Toplumun Organik Teorisi Bağlamında Benzerlikleri ve Farkları

Durkheim'ın düşünce sistemini belki de en fazla etkileyen düşünürlerin başında Tönnies gelmektedir. O'nun *Gemeinschaft* (Topluluk, Cemaat), *Gesellschaft* (Toplum, Cemiyet) ayrımı Durkheim'ın *Mekanik Dayanışma* ve *Organik Dayanışma* kavramlarıyla açıkladığı toplumsal dayanışma modelini geliştirmesinde etkili olmuştur.²¹⁴

Durkheim ve Tönnies'in (Tablo-9)²¹⁵ her ikisi de evrimci düşünceye sahiptir. Geliştirdikleri ilişki tipolojileri grup tipolojisi değil, toplumsal ilişki tipolojisi örnekleridir. Bununla birlikte Durkheim ile Tönnies'i birbirinden ayıran temel

²¹¹ Hans Freyer, *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, (çev. Tahir Çağatay), Ankara: Doğu Batı, 2015, s. 191, 192.

²¹² Hans Freyer, *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, (çev. Tahir Çağatay), Ankara: Doğu Batı, 2015, s. 190.

²¹³ İbrahim Arslanoğlu, *Genel Sosyoloji Ders Notları*, Ankara: Gazi, 2015, s. 35.

²¹⁴ Glenn A. Goodwin, Joseph A. Scimecca, *Klasik Sosyolojik Teori*, (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Say, 2015, s. 152, 153.

²¹⁵ Kinloch tarafından hazırlanan 'Sistemci Organik Teorinin Yapısı' tablosu 'EKLER' bölümünde Tablo-9'da bulunmaktadır.

farklardan biri Durkheim için *toplum* öncelikli iken, muhafazakâr düşünceye sahip Tönnies için *topluluk* üstün değer taşımasıdır.²¹⁶

‘Toplumsal yapı’ kavramı ilk kez Durkheim tarafından Fransa’daki toplumsal değişiklikleri analiz etmek amacıyla kullanılmıştır. Durkheim’ın mekanik dayanışma modeli köy toplumunu nitelerken, organik dayanışma modeli ise kent/sanayi toplumunu nitelemektedir. Bununla birlikte Tönnies’in geliştirdiği *Gemeinschaft* (Topluluk, Cemaat) kavramı aile, köy, orta çağ kentlerini, *Gesellschaft* (Toplum, Cemiyet) ise endüstriyel ve modern kent toplumunun genel özelliklerini yansıtmaktadır.²¹⁷

Durkheim’ın tanımladığı mekanik dayanışmada bireysel farklılıklar yok denecek kadar az düzeydedir ve aralarında kuvvetli bir dayanışma bulunmaktadır. Organik dayanışma modelinde ise bireylerin üstlendiği görevler farklılaştığından bireysel iradeler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de bireyler birbirinden farklılaşırlar. Mekanik dayanışmada bireysel iradenin yerini kolektif irade alırken, organik dayanışmada bireyler karar verme özelliği kazandıklarından kollektif iradenin yerini bireysel irade almaktadır. Organik dayanışmada ise mekanik dayanışmada olduğu gibi bireyler arası bağlar kuvvetli değildir, aralarındaki bağın zayıflaması nedeniyle de daha zayıf bir dayanışma gösterirler. Durkheim toplumda iş bölümünün gelişmesini nüfus yoğunluğuna ve nüfus artışının getirdiği uzmanlaşmaya bağlamıştır. İş bölümünün yoğunluğu, kuvveti, nüfusun maddi (niceliksel) artışıyla ve buna bağlı olarak aralarındaki ilişki/etkileşim düzeyindeki artışla doğru orantılı artmaktadır.²¹⁸

Durkheim ve Tönnies’in her ikisi de normatif yapının ve sosyal olguların toplumdan bağımsız şekilde var olduğunu savunmuşlardır. Yine her iki düşünürde çalışmalarında karşılaştırma ve tarihi yöntemleri kullanmışlardır.²¹⁹

²¹⁶ İbrahim Arslanoğlu, *Genel Sosyoloji Ders Notları*, Ankara: Gazi, 2015, s. 35.

²¹⁷ Abdülkadir Zorlu, Toplumsal Kuramda Topluluk, Geleneksel Toplum ve Gelenek, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, (2005), s. 137-152.

²¹⁸ Sezgin Kızılcıkel, *Sosyoloji Teorileri, 1*, Konya: Mimoza, 1992, s. 223, 224.

²¹⁹ Graham C. Kinloch, *Sosyolojik Teori Gelişmesi ve Belli Başlı Paradigmalar*, (çev. Tülin Günşen İçli, Dursun Ayan), Ankara: Birleşik, 2014, s. 92.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN HALDUN (1332-1406) VE ORGANİZMACI YAKLAŞIM

İbn Haldun'un biyografisi, yaşadığı coğrafya ve hayatı boyunca icra ettiği meslekler düşüncelerinin oluşmasını, fikri bağlamının şekillenmesini sağlamıştır. Bu nedenle İbn Haldun'un insan, devlet ve toplumsal yapıya ilişkin görüşlerini anlamak ve organik yaklaşıma sahip bir düşünür olup olmadığını ortaya koyabilmek için öncelikle hayatı, entelektüel birikimi, eserlerini kısaca tanıtacağız. Akabinde giriş bölümüne '*Mukaddime*' adını verdiği *Kitabü'l İber* adlı evrensel tarihi anlatan eserini yazma gerekçesini ve bu eserinde kullandığı yöntemleri, tarih, insan, devlet ve toplumbilimine yönelik düşüncelerini sadece kendi anlatımı üzerinden değineceğiz. Daha sonra İbn Haldun'un ilk elden ortaya attığı ve bilme kazandırdığı *Bedavet*, *Hadaret*, *İlm-i Umran* ve *Asabiye* kavramları ile devletlerin doğumu ve ölümünü konu edinen devlet tasavvurunu ayrı başlıklar altında açıklayıp İbn Haldun'un düşünce dünyasındaki Organik Yaklaşıma ilişkin tespitlerimizi açıklayacağız.

3.1. HAYATI, ENTELEKTÜEL BİRİKİMİ VE ESERLERİ

Tam adı 'Ebu Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman bin Muhammed İbn Haldun Maliki, Hadrami' olan İbn Haldun 1332 yılında Tunus'ta doğmuş, 1406 yılında Kahire'de vefat etmiştir. İbn Haldun 18 yaşına kadar Tunus'ta kelim, fıkıh gibi dinin çeşitli alanları başta olmak üzere edebiyat, riyaziye, mantık ve felsefe gibi tabii alanlarda eğitim alarak yetişmiştir. Sonraki yıllarda bugünkü Fas, Tunus, Cezayir ve İspanya devletlerinin kaim olduğu Endülüs bölgesinde siyasi ve idari görevler üstlenerek hayatını devam ettirmiştir. Akabinde İbn Selâme Kalesi ve Tunus'ta geçirdiği hayatının sonraki sekiz yıllık döneminde giriş kısmını '*Mukaddime*' olarak sunduğu '*Kitabü'l İber*' adlı yedi ciltlik eserini neşretmiştir. Hayatının geri kalan kısmında müderrislik, kadılık, elçilik ve baş vezirlik gibi pek çok üst düzey görevde

bulunmuş ve 74 yaşında Kahire’de vefat etmiştir.²²⁰ Büyük çoğunluğu Mağrip coğrafyasında olmak üzere üstlendiği tüm üst düzey görevler sebebiyle kabile toplumlarının yaşantılarını, hanedanlıkların üretim, tüketim ve ekonomik yapılarını, devlet ricalinde yaşanan iç çekişmeleri, hanedanlıklar arası güç mücadelelerini ve onların yıkılışlarını, akabinde yerlerine yeni devletlerin kuruluşunu tekrar tekrar yaşayarak müşahade etmiştir.

İbn Haldun, milletler arasında merak uyandıran ve bilinmek istenen en yaygın disiplinlerden birinin tarih disiplini olduğunu, tarihin geçmişte yaşanan siyasi olaylar, kavimler ve hanedanlıklar hakkında anlatılan aktarmalardan ibaret olduğunu ve insanlığa dair bir fikir edinme yöntemi olduğunu söylemiştir. Bu nedenle hanedanların, kralların hatta bilgili ya da bilgisiz sıradan insanların dahi tarihe vakıf olmak istediklerini söylemiştir. Tarihte yaşanan olay ve olguların nedeni, nasıl gerçekleştiği ve temelinde yatan etkenlerin ancak akıl yürütmek suretiyle derinlemesine analiz edilebileceğini, bu sebeple tarih disiplini aslında felsefenin alt bir kolu olarak gördüğünü söylemiştir.²²¹

Geçmişte çok sayıda tarih kitabının kaleme alındığını, ancak bunların çok az kısmı hariç tamamına yakınının gerçek dışı, hayali bilgiye dayandığını, taklit yöntemiyle yazıldığını, yaşanan olay ve olguların gerçekliğini ortaya koymak adına pek bir çaba sarf edilmediğini savunmuştur. Tarih kitaplarında soy bilimi, insan gücü, para, teçhizat veya asker sayısı gibi enformasyon içeren bilgilerin gerçekte bağdaşmadığını, aksine mübalağa, süsleme ve çarpıtma yapılarak gerçeklikten uzaklaştırıldığını, bu yönüyle anlatıların sadece tarihi bilmek için değil, aynı zamanda büyük halk kitlelerini motive etmek ve oyalamak amacıyla da kullanıldığını savunmuştur. Tarih kitaplarında bir şekilde tekerrür eden eksik veya gerçek dışı bu anlatıların kaynağını *başkasının tezgâhında dokuma yapmak* olarak tasvir etmiş ve bu durumu tarihi verilerin denetlenmeden kullanılmasına, başka bir deyişle taklitçiliğe bağlamıştır. İşte tüm bu gerekçelerle bir giriş üç kitaptan oluşan ve ‘Evrensel tarih

²²⁰ Süleyman Uludağ, *İbn Haldun: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, Ankara: Dergâh, 2022, s. 15- 44.

²²¹ İbni Haldun, *Mukaddime, I*, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 61, 62.

İbn Haldun, *Mukaddime, I*, (çev. Zakir Kadiri Uğan), İstanbul: MEB, 1989, s. 4, 5.

üzerine konuşmalar'²²² olarak nitelediği '*Kitabü'l İber*' adlı yapıtını yazmaya karar verdiğini, böylelikle tarih disiplini gerçek dışı anlatılardan kurtarmaya, hanedanlıklar arası anlaşmazlık veya yakınlaşmalara inandırıcı açıklamalar getirmeye, hükümdarlıkların ve milletlerin evrensel tarihine ışık tutmaya ve ayrıca tarih disiplininin saygın bir bilim olduğunu ortaya koymaya çalıştığını söylemiştir. Bununla birlikte İbn Haldun eserini kaleme alırken çalışmalarında yöntem olarak eleştirel düşünüş, yoklama, sına ve mukayese gibi yöntemleri kullandığını açıklamıştır.²²³

İbn Haldun tarihe dair anlatılardan gerçekte olanla, akıl dışılıkları birbirinden ayırt etme yolunu, *el-ictima el-beşerî* olarak kavramsallaştırdığı insan toplumunu ve *umran*²²⁴ olarak kavramsallaştırdığı uygarlığı incelemekte aramış,²²⁵ tarih biliminin konu ve kapsamının da zaten insan topluluğu eliyle meydana getirilen evrensel uygarlığın incelenmesinden ibaret olduğunu söylemiştir. Ayrıca bilim ve sanat dâhil insanların yaşamlarını sürdürme faaliyetlerinin tamamının tarih biliminin kapsamında yer aldığını²²⁶ belirtmiştir.

İbn Haldun'un yukarıda bahsettiğimiz tüm anlatılarından O'nun tarihe yönelik düşüncelerini ortaya koyabilmek için öncelikle geçmişte yazılmış tarih, coğrafya ve diğer külliyyatı okuduğunu, insan, toplum ve yaşam şekillerini tahlil ettiğini görmekteyiz. İbn Haldun, uygarlığın çeşitlerini anlatırken tıpkı Aristoteles'in *İnsan toplumsal bir varlıktır* sözünde olduğu gibi *Toplum halinde yaşayan insan., İnsan toplu halde yaşamak için yaratılmıştır.*²²⁷ veya *İctima-i hayat insanlar için bir zarurettir.*²²⁸ diyerek, insanın toplumsal bir varlık olduğunu açık bir şekilde vurgulamıştır. Biz İbn Haldun'un bu cümlelerinden, onun bir yönüyle toplumsallığın önemine işaret ederken diğer yönüyle de insanı toplumdan ayrı bir yere koymadığını görmekteyiz.

²²² İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 65.

²²³ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 61-93.

²²⁴ İbn Haldun'un ilk elden ortaya attığı kavramlardan biri olan 'Umran'ın kelime anlamı ve İbn Haldun düşüncesinde kavramsal olarak ne ifade ettiği tezin üçüncü bölümünde ayrı bir başlık altında açıklanacaktır.

²²⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 109.

²²⁶ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 105.

²²⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 115.

²²⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Zakir Kadiri Uğan), İstanbul: MEB, 1989, s. 100.

Aşağıda detaylı şekilde açıklayacağımız üzere İbn Haldun düşüncesi için belki de söyleyebileceğimiz ilk şey insanın yaşamsal olarak devamlılığını toplumsal bir varlık olmasına bağlamasıdır.

İbn Haldun insanın toplumsal bir varlık olma özelliğine dair açıklama getirmeden önce insan türünü diğer canlı türlerinden ayırt ederek, dört temel özellikten bahsetmiş böylelikle insan ile diğer canlı türlerini birbirinden ayırmıştır. İnsana özgü bu özellikleri: Bilim ve sanat üretimi, savunma ve yaşamın devamlılığı için düzeni koruyan bir yasağcıya (lider, hükümdar) ihtiyaç duyulması, üçüncüsünün yaşamı kazanmak ve devam ettirebilmek adına gösterilen bireysel çaba ve son olarak da insanın toplumsal bir varlık olması nedeniyle kentlerde veya çadırlarda toplu halde yaşama gereksiniminin kaçınılmazlığı²²⁹ şeklinde sıralamıştır.

3.2. DÜŞÜNCE SİSTEMİ VE BİLİME KAZANDIRDIĞI KAVRAMLARIN ORGANİZMACI YAKLAŞIM BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

İbn Haldun insan, toplum, yaşam şekilleri, çeşitli ırkların özellikleri, hanedanlıklar ve devlet olgusu gibi temelini insanın oluşturduğu siyasal ve toplumsal konuları kendi gözlem ve okumaları üzerinden açıklama getirirken bazı kavramlardan yararlanmıştı.

Biz bu bölümde İbn Haldun'un bilme kazandırdığı kavramlardan *Bedavet*, *Hadaret*, *İlm-i Umran* ve *Asabiyet* kavramlarını ayrı başlıklar halinde, onun kendi anlatımını esas alarak açıklayacağız. Ayrıca bu kavramların yanı sıra devletlerin doğumu ve ölümüne dair görüşlerini yansıtan devlet tasavvurunu ayrı bir başlık altında inceleyip Organik Yaklaşımına dair düşüncelerini gerek yukarıda zikrettiğimiz kavramlar gerekse onun benimsediği devlet tasavvuru üzerinden tahlil ederek kendi tespit ve düşüncelerimizi açıklayacağız.

²²⁹ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 113.

3.2.1. Bedavet ve Hadaret

İbn Haldun, halkları sahip oldukları yaşam şekillerine göre birbirinden ayırarak, *Bedavet*²³⁰ ve *Hadaret (hazeri)*²³¹ olmak üzere iki farklı yaşam şekli tanımlamıştır.²³² Göçebe hayata sahip, çöl ve otlakların yakınlarında veya kumlu bölgelerin kenarlarında kurulan çadırlarda sürdürülen yaşamı bedevi yaşam (bedavet), duvarlarla çevrili sabit yapıların bulunduğu kır, köy veya şehirlerde (Antik Yunanda site, Polis, Arapça karşılığı Medine) sürdürülen yerleşik hayatı ise hadari yaşam (hadaret) olarak tanımlamıştır.

İbn Haldun bedevi yaşamın çöl hayatı süren insanların yaşam şekli olduğunu, yerleşik hayat öncesi döneme isabet ettiğini ve uygarlığın ilk evresinin bedavet olduğunu ifade etmiştir. Bedevi yaşam süren insanların genellikle koyun, sığır, deve gibi hayvanlardan elde ettikleri et ve süt ürünlerinden geçimini sağlayan topluluklar olduğunu, bu nedenle bedevilerin su yataklarının ve otlığın bol olduğu yaylalara mütemadiyen göç ederek, basit barınak, mağara veya çadırlarda yaşadıklarını, niteliksiz, sade kıyafetler giydiklerini ve işlenmemiş yiyeceklerle beslenerek hayatlarını idame ettirdiklerini söylemiştir. Bedevi hayat yaşayan göçebe toplulukların her türlü lüks ve konfordan uzak olduklarını, yalnızca yaşamsal fonksiyonlarını sağlayacak düzeyde temel ihtiyaçlarını karşılayabilen topluluklar²³³ olduğunu vurgulamıştır.

İbn Haldun bedevi hayat süren insanların kendi can ve mal güvenliklerini bizzat kendilerinin sağladığını, güvenli sur veya korunaklı evlere sahip olmadıklarını, kimseye güven duymadıklarını bu nedenle kısa uyku sürelerine sahip, elleri her an tetikte silahlarıyla birlikte yaşayan yürekli, cesur insanlar olduklarını²³⁴ söylemiştir.

İbn Haldun bedevi toplumun tek amacının ilerleyen dönemde yerleşik düzene (hadari) geçmek, kentsel yaşantıya dahil olmak kısacası daha konforlu bir yaşantı

²³⁰ ‘Bedevi’ kelimesi Osmanlıca Türkçe Ansiklopedide ‘göçebe, çölde yaşayan’ olarak açıklanmaktadır. Ferit Develioğlu, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara: 2010, s. 87.

²³¹ ‘Hazeri’ kelimesi Osmanlıca Türk Ansiklopedide ‘köyde, kasabada yaşayanların hayatına ait; şehirli, köylü. Barış ve güvenle ilgili, barış zamanına ait.’ olarak açıklanmaktadır.

Ferit Develioğlu, Osmanlıca-Türk Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi, Ankara: 2010, s. 402.

²³² İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 113.

²³³ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 113, 115.

²³⁴ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 221.

sürdürebilmek olduğunu, oysaki kent sakinlerinin her ne kadar kökenleri bedevi toplum yapısına dayansa da bedevi bir yaşam arzusu taşımadıklarını söylemiştir. Yerleşik hayat süren insanların ancak ve ancak istila, kentlerin yıkılması gibi tamamen zorunluluk durumuyla karşılaştıklarında bedevi yaşama dönebileceklerini, bunun dışında yerleşik hayatı sürdürmek isteyeceklerini²³⁵ savunmuş, yerleşik hayatın ve kentlerin insanın refah ve konfor arzusunun bir sonucu oluştuğunu söylemiştir.²³⁶

İbn Haldun hadari toplum düzenini özlenen, hayali kurulan bir toplum düzeni olarak görmesine rağmen bedevi toplum insanların şecaat ve karakter bakımından daha üstün meziyetlere sahip olduklarını savunmuştur. Bedevi toplulukların sahip olunan yaratılış özelliklerine (fitra) daha yakın olduklarını, kent insanına nazaran kötü alışkanlıklardan daha uzak olduklarını veya varsa sahip oldukları kötü alışkanlıklardan daha kolay vazgeçebildiklerini, daha kolay iyileştirilebilir olduklarını, kısaca ilkel yaşantıya sahip olmalarına rağmen yerleşik insanlara nazaran iyiliğe daha yatkın olduklarını savunmuştur.²³⁷

İnsanların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için öncelikle zorunluluk nedeniyle toplumsallaştıklarını, ilerleyen dönemde bu zorunluluğun yerini daha üst ihtiyaçlara dayalı bir toplumsallaşmanın aldığını söylemiştir. Göçebe (bedevi) ve yerleşik (hadari) yaşam süren toplulukları, ihtiyaçların karşılanması amacıyla oluşan doğal topluluklar olarak gören İbn Haldun, yaşam şekillerini belirleyen temel yasanın da bireysel ve toplumsal ihtiyaçlar olduğunu savunmuştur. İnsanların sebze, meyve gibi tarımsal faaliyetle veya hayvancılıkla geçimlerini sağladıklarını, bu ürünleri elde edebilmek için kimsenin yaşamadığı ıssız, boş alanlara giderek besin, barınak gibi temel ihtiyaçlarını karşıladıklarını söylemiştir. Söz konusu ihtiyaçlar çerçevesinde toplumsal örgenmelerini (organikleşme, organlaşma) gerçekleştirdiklerini, aralarında bu dayanışma ve örgensellik olmaksızın hayatlarını devam ettirebilmelerinin de mümkün olamayacağını savunmuştur. Bedevi toplulukların bu aşamadan sonra ihtiyaçlarını karşıladıkları ölçüde yerleşik hayata ve huzura kavuştuklarını, aralarındaki dayanışma ve örgenme sayesinde ilerleyen dönemde daha büyük refah ve zenginlik elde etmeye başladıklarını anlatmıştır. İnsanların basit ihtiyaçları aşan daha üst gereksinimleri için

²³⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 217.

²³⁶ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 218.

²³⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 219.

iş birliğine gittiklerini, büyük ve lüks evler inşa ettiklerini, ev aletleri, nitelikli kıyafet, yiyecek ve benzeri gereksinimlerini yine iş birliği yaparak sağladıklarını, bedevi yaşama nazaran daha yüksek gelir seviyesine ulaştıklarını kısaca yaşam tarzlarının bedevi yaşama oranla daha nitelikli ve konforlu hale geldiğini²³⁸ savunmuştur.

İbn Haldun, dünyanın mamur, uygar olabilmesi için toplumsal (içtima-i) hayatın teşekkül etmesi gerektiğini, uygarlığın temelinde de bu iş bölümünün yattığını²³⁹ savunmuştur. Beslenme ve diğer temel ihtiyaçlarını karşılamada olduğu gibi savunma ve güvenlik ihtiyaçlarını da bir insanın tek başına karşılamasının mümkün olmadığını savunmuş, insanın bireysel güvenliğini ancak başka bireylerin yardım ve desteğiyle sağlayabileceğini ifade etmiştir. Bu minvalde insan türü ile hayvan türünü kıyaslayan İbn Haldun, at, aslan, fil vb. hayvanların insan gücüyle mukayese edilemeyecek şekilde daha güçlü olduğunu belirtmiştir. İnsan gücünün daha alt seviyede olduğunu ve vahşi yaşama karşı ancak güç birliği yaparak kendilerini savunabileceklerini ifade etmiştir. İnsanın silah olmaksızın çıplak elle vahşi hayvanlara veya diğer istilacı insanlara karşı koyamayacağını belirten İbn Haldun, insanın toplum olarak bir arada yaşama gereksiniminin ve zorunluluğunun tamamını tanrısal kaynaklı bir plana dayandırmıştır. İnsanın evrimsel ilerleyişinin verdiği etkiyle bir arada yaşama ve toplumsallaşma ihtiyacı duyacağını söylemiş, ancak toplumsallaşmayla birlikte insan doğasından kaynaklanan saldırganlık ve adaletsizlik gibi kötü hasletlerin etkisiyle aralarında anlaşmazlık, hizipçilik oluşacağını ve ihtilaflardan doğan çatışmalar meydana geleceğini söylemiştir. Tüm bu sebeplerle İbn Haldun, toplumu oluşturan bireyler arasındaki şiddet eğilimini durdurabilmek, adaletli bir yönetimi tesis edebilmek için yeterli güç ve otoriteye sahip bir liderin (yasakçı) varlığına ihtiyaç duyulacağını söylemiştir.²⁴⁰

İbn Haldun göçebe hayat süren bedavet toplumlarının aksine yerleşik (hadari) yaşam süren insanların temel yaşamsal faaliyetlerinin çok üzerinde konfora sahip olduklarını, lüks düzeyinde gereksinimlerini karşılayabildiklerini söylemiş, kendilerini bu lüks hayatın verdiği haz ve zevk düşkünlüğüne kaptırdıklarını, debdebe içinde yaşadıklarını bu yönüyle yerleşik hayatın her türlü kötülüğün kaynağı olduğunu

²³⁸ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 215-216.

²³⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Zakir Kadiri Uğan), İstanbul: MEB, 1989, s. 101.

²⁴⁰ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 116-117.

savunmuştur. Yerleşik hayattaki insanların haz ve zevk içinde umursamaz bir hayat sürmelerini uygarlığın sonu (nihayat-al umran) ve çöküşün başlangıcı olarak görmüştür. Diğer taraftan İbn Haldun bedevi toplumun yerleşik topluma nazaran iyiliğe daha yatkın ve yakın topluluklar²⁴¹ olarak görmüş, savaşçı yapıya sahip olmaları nedeniyle de daha cesur ve gözü pek olduklarını²⁴² savunmuştur.

İbn Haldun kentlilerin rahatlık ve lükse alışmış huzur içinde kaygısız yaşayan tembel insanlar olarak nitelendirmiştir. Ayrıca kentli toplumların dünyevi arzu ve istek duygusuyla yaşadıkları için her çeşit kusur ve günaha sahip olduklarını söylemiştir. Kentlilerin korunaklı kalelerde, sur içlerinde yaşayıp kendilerini güvende hissettiklerinden gerek yaşamlarını gerekse varlıklarını korumak adına herhangi bir kaygı taşımadıklarını, can ve mallarının güvenliğini yöneticilerine bıraktıklarını, bu nedenle bireysel savunma güdüsü geliştirmeye ihtiyaç duymadıklarını belirtmiştir. Oysaki, Haldun'a göre bedevi toplum düzeninde insanlar kendi güvenliklerini yine bizzat kendileri sağlarken, yerleşik hayata geçince sahip oldukları savaşçı karakterin yerini çıkarları peşinde koşan daha zayıf bir karaktere sahip bireyler almaktadır.²⁴³ İbn Haldun'un hadaret yaşamını uygarlığın sonu (nihayat-al umran) ve çöküşün başlangıcı olarak nitelendirmesi, kendisini değişim teorisyenleri arasında sayılmasının ne denli yerinde olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Bedavet ve Hadaret olarak ikili bir yaşam şekli öngören İbn Haldun; yöneticilerin adil davrandığı ve yasaların da toplumsal adaleti sağlayabildiği ölçüde, insanların kendi özgür iradeleriyle hareket edebileceklerini ve böylelikle özgüvene sahip bireyler olabileceklerini savunmuştur. Bunun aksine yöneticilerin adaletle hükmetmediği, yasaların toplumsal adaleti sağlayamadığı, baskı ve kayırmacılığın kol gezdiği toplumlarda ise insanların cesaretsiz ve özgüvensiz bireyler haline dönüşeceğini belirtmiştir. Bu bağlamda İbn Haldun'a göre kentlerde yaşayan bireylerin gerek eğitim hayatları gerekse bilim ve din gibi anlayış ve yaşayış biçimleri itaate dayanmaktadır. Hadari toplum olarak kentlerde yaşayan bireylerin hükümdara itaat etmeye dayalı yaşantı biçimleri onların özgüvensiz ve cesaretsiz bireyler haline dönüşmesine neden olmaktadır. Oysaki bedevi yaşam dönemlerinde yalnızca

²⁴¹ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 219.

²⁴² İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 221.

²⁴³ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 221.

kendilerine güven duyarak yaşadıkları için herhangi bir erkin boyunduruğu altında girmeden yaşamlarını sürdürmeleri onları cesur ve özgüvenli kılmaktadır.²⁴⁴

İbn Haldun'un bedavetten hadarete geçişle birlikte ortaya çıkan bu karakter değişim durumuyla ilgili olarak Mukaddimeyi Fransızcaya çeviren Vincent Monteil bir açıklama getirmiştir. Monteil, İbn Haldun'un *İnsan kendi alışkanlıklarının çocuğudur (el-insan ibnu eva 'idi-h)* sözünün Marksizmin *insanı koşullandıran içinde yaşadığı ortamdır* sözünün habercisi olduğunu belirtmiştir. İbn Haldun'un 'İnsan kendi alışkanlıklarının çocuğudur' sözüyle insanın yaşadığı ortamın etki ve tesiri altına gireceğini, sahip olduğu karakter ve davranışların yerini zamanla yaşadığı çevrenin/toplumun davranış ve karakter yapısına bürüneceğini²⁴⁵ ifade etmiştir.

Diğer taraftan Mukaddime eserinin Türkçe çevirmenlerinden Süleyman Uludağ, İbn Haldun'un Mukaddime'de ilk elden ortaya attığı temel kavramlardan 'bedavet' kavramının hususi ve genel bağlamda iki farklı anlam taşıdığını savunmuştur. Ona göre hususi anlamda bedavet; göçebe olarak çöl ve saharalarda yaşayan Arap topluluklarını, genel anlamda ise ırkı, dini, kabilesi veya yaşadığı bölge fark etmeksizin topluluk halinde hayatını devam ettiren iptidai kavimleri (ilkel topluluklar) niteleyen bir kavram olarak tanımlamıştır. Uludağ, bedavet kavramının İbn Haldun tarafından çoğunlukla ikinci anlamında yani insan topluluklarının ilk şeklini oluşturan ilkel toplum yapısını ifade etmek amacıyla kullandığını savunmuştur. Benzer şekilde 'Hadaret' kavramını ise medeniyet ve kültür olarak çevirmiş, kültür ve medeniyetin yıkılan devletlerden yeni kurulan devlere intikal ettiğini, ancak medeniyet ve kültürün hadari yerleşik toplumlara mahsus bir kavram olduğunu savunmuş ayrıca '*hadari insan*', '*hadari cemiyet*' kavramlarını da kültürlü, medeni insan ve toplumlar olarak tanımlamıştır. Bedevi toplumları hadari toplumların karşıtı olarak değerlendiren Uludağ, iptidai (ilkel) toplulukların gayr-ı medeni ve yerleşik kültüre sahip olmayan topluluklar olduklarını, ancak yerleşik hayat sürdüren her hadari toplumun medeni veya kültürlü toplum olmadığı gibi göçebe hayatı süren her topluluğun da bedavet (ilkel toplum) olmadığını savunmuştur.²⁴⁶

²⁴⁴ İbni Haldun, *Mukaddime, I*, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 222.

²⁴⁵ İbni Haldun, *Mukaddime, I*, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 221.

²⁴⁶ Süleyman Uludağ, *Mukaddime*, İstanbul: Dergâh, 2022, s. 105, 106.

Bununla birlikte Uludağ, bedavet ve hadaret kavramlarını ekonomik bağlamda da yorumlamış, bedevi toplumlarla hadari toplumların iktisadi etkenlerle birbirinden ayrıldığını, iktisadi faktörler nazarıyla toplumları bedavet ve hadaret toplumları olarak ayrıldığını savunmuştur. Hadari toplumların lüks, konfor bolluk ve üretim bağlamında bedevi toplumlardan daha ileri seviyede olduğunu ve her bedevi toplumun aşamalı olarak gelişimini sağlayıp hadari bir toplum haline gelme arzusu taşıdığını belirtmiştir. Bedevilikten Hadari toplum yapısına geçişin belirli bir süre zarfında gerçekleştiğini, bu sürenin uzun ya da kısa olmasını o bedevi toplumun bedevilik (ilkellik, iptidailik) derecesine, coğrafi yapıya, iktisadi ve toplumsal etkenler gibi bir takım özelliğe bağlı olarak değiştiğini savunmuştur.²⁴⁷

İbn Haldun, bir çeşit iş birliği ve dayanışma modeline dayandırdığı ve *bedavet* ve *hadaret* kavramıyla açıkladığı yaşam şekillerini toplumsallaşma olarak görmüştür. Toplumsallaşmanın oluşmasını sağlayan bazı etkenlerin bulunduğunu, bunlardan ilkinin insan yaşamının devamlılığı açısından zorunlu olan beslenme ihtiyacı olduğunu belirtmiştir. Beslenme olgusunu bireyin tek başına sağlayamayacağını, bu yönüyle insanın aciz ve yetersiz olduğunu belirtmiştir. Toplumsallaşmanın oluşmasını sağlayan ikinci etkenin insanın vahşi hayvanlardan ve diğer istilacı insanlardan korunma ihtiyacına dayandırmıştır. İnsanın ne denli cesur ve kahraman olursa olsun kendi güvenliğini tek başına sağlayamayacağını, ancak bir başkasının yardımı ve dayanışması sayesinde güvenli hayat sürdürebileceğini belirtmiştir. Toplumsallaşmayı sağlayan diğer bir etkeni ise insanın lüks ve konfor içinde yaşama arzusu taşımasına bağlamıştır. İnsanlar yaratılış özelliği, tabiatı ve doğa yasaları gereği lüks ve konfor (yiyeceklerin çeşit ve miktar bakımından fazla olması, güzel kıyafet ve giyeceklerinin bulunması, konforlu evlerde yaşama imkânı vb.) arzusu taşıdıklarını belirtmiştir. Toplumsallaşma olmaksızın insanın beslenme ihtiyacını karşılayamayacağı gibi en temel gereksinimlerinden olan can ve mal güvenliğini de tek başlarına sağlamasının mümkün olmadığını, lüks ve konfora ulaşabilmesinin de toplumsallaşma yoluyla edinilebileceğini savunmuştur. Toplumsallaşmaya dair düşünceleri İbn Haldun'un temel ihtiyaçlara dayalı toplumsallaşma ve iş bölümüne dayalı bir dayanışma modelini benimsediğini ortaya koymaktadır.

²⁴⁷ Süleyman Uludağ, *Mukaddime*, İstanbul: Dergâh, 2022, s. 105.

3.2.2. İlm-i Umran

İbn Haldun, modern anlamdaki toplumu insan toplumu anlamına gelen *el-ictima'el insani* ve *el-ictima'el beşerî* kavramıyla nitelemiş, toplumsal yaşamı *ta'annus*, toplumsal sınıfları *meratip*, uygarlığı ise evrensel uygarlık anlamına gelen *umran al-alam* kavramı üzerinden açıklamıştır. Arapça *'mr* kökünden gelen ve *'amara* (عَمَرَ) 'can verdi, şenlendirdi' fiilinin *fu'lân* vezninde mastarı olan *umran* (عمران) imaret, bayındırlık, imar, mamur gibi kelimelere karşılık gelmektedir.²⁴⁸

Vincent Monteil, Mukaddimenin Fransızcaya yaptığı çevirisinde İbn Haldun'un bilime kazandırdığı *umran* kavramının Yunancada şehir, ülke anlamına gelen *polis*, *site*, Arapçada *medine* kelimesine karşılık geldiğini, İbn Haldun'un *umran* kavramını hemen hemen tam olarak *uygarlık* kavramının karşılığı olarak kullandığını, modern Arapçada ise *hadara*, *tamaddun* ve *madaniyya* kelimelerinin kullanımının yeğlendiğini²⁴⁹ ifade etmiştir. Süleyman Uludağ ise yaptığı Mukaddime çevirisinde İbn Haldun'un *umran* kavramını; alemdeki *mamurluk* (dünyadaki gelişmişlik), medeni faaliyetler ve *içtima-i hayat* (toplumsal hayat) kavramlarının karşılığı olarak kullanıldığını, *umran*'ın araştırılmasını konu edinen bilime de *umran ilmi* (ilmu'l umran) adını verdiğini söylemiştir.²⁵⁰

İbn Haldun tarihin konusunu, insan toplumunun ve evrensel uygarlığın kendi deyiimiyle *umran*'ın incelenmesi olarak tanımlamıştır. Toplum ve evrensel uygarlığın incelenmesini üç aşamalı olarak sunmuş, ilk aşamada *umran*'ın doğasının neyle ilgili olduğunu, neleri içerdiğini, vahşi (yabani) yaşam, toplumsal yaşam, kabile dayanışması veya kendi deyiimiyle asabiyeye bağlı özelliklerin neler olduğunu ve insan grupları arasındaki tahakküm edici egemenliğin özel koşullarının incelenmesi olarak belirtmiştir. Egemenliğin özel koşullarının incelenmesine bağlı olarak ikinci aşamada iktidar, hanedanlıklar ve toplumsal sınıfların doğuşunun araştırılmasını, son olarak üçüncü aşamada ise gelir getirici işler, insanların yaşamlarını kazanma biçimleri, bilim ve sanat konularının araştırılması olarak²⁵¹ belirtmiştir.

²⁴⁸ <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/umran> (erişim tarihi 06.03.2024).

²⁴⁹ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 115.

²⁵⁰ Süleyman Uludağ, *Mukaddime*, İstanbul: Dergâh, 2022, s. 113.

²⁵¹ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 105.

İbn Haldun *umran* kavramını yaşadığı çağın mevcut koşullarını El-İdrisi'nin hazırlamış olduğu dünya haritasında numaralandırdığı bölgeler üzerinden detaylı bir anlatımla açıklamıştır. İbn Haldun Mukaddime eserinde Umran kavramını basit bir açıklama yapmakla yetinmemiş, İbn Rüşd, El-İdrisi, Ebu Cafer el-Hazni²⁵² gibi ünlü coğrafyacıların neşrettikleri yayınlardaki coğrafi bilgileri de alıntılarla suretiyle, dağlar, nehirler, denizler, okyanuslar, çöller, verimli verimsiz arazi yapıları gibi diğer pek çok coğrafi özellikleri detaylı bir şekilde anlatmış ve bu coğrafyalarda bulunan göçebe ve yerleşik hayatları, beslenme şekillerini, ırkları, hanedanlıkları ve devletleri örnekler vererek açıklamıştır. Yazar böylelikle dünyanın yapısı, yönetim şekilleri ve nüfus hakkında geniş açıklamalarda bulunarak, yaşadığı dönemin dünyasında umranın hangi coğrafyalara denk geldiğini ve bu coğrafyalara ilişkin sosyal, kültürel ve ekonomik koşulları hakkında bilgiler vermiştir. Biz bu çalışmamızda İbn Haldun'un bu uzun coğrafya anlatısını tamamen ele almamakla birlikte bedavet, hadaret ve asabiye kavramlarıyla doğrudan ilgili olan yönlerini ele alacağız.

İbn Haldun suyun üzerinde yüzen bir üzüm tanesi olarak tasvir ettiği dünyanın küre şeklinde olduğunu, yarısının suyla, diğer yarısının ise toprak olduğunu belirtmiştir. Toprakla kaplı alanın büyük bir kısmının çöl, geri kalan kısmının şenlenmiş, iskân görmüş, mamur yani kısaca umrana ayrılmış alan olduğunu²⁵³ söylemiştir. İbn Haldun, El-İdrisi'nin hazırladığı dünya haritasını²⁵⁴ temel alarak yer kürenin yedi coğrafi bölgesini iklim, bitki örtüsü ve coğrafi özellikleriyle uygarlaşma seviyelerini mukayese etmiştir. Kuzeyin (VII. Bölge) aşırı soğuk, güneyin (I. Bölge) ise aşırı sıcak olması nedeniyle bu bölgelerin iskana müsait olmadığını, meskûn alanların genellikle yerkürenin merkezinde yer alan IV. bölgede yoğunlaştığını söylemiştir. Yer kürenin suyla kaplı alanında meskûn yaşamın olmadığını, karasal alanın tamamında da uygarlık bulunmadığını zira güney kutbunun aşırı sıcak ve çölle kaplı olması nedeniyle insan yaşamına elverişsiz olduğunu ve meskûn alanın sınırlı olduğunu, hakeza kuzey kutbunda da aşırı soğuk iklim ve buz nedeniyle²⁵⁵ insan yaşamına uygun olmadığını söylemiştir.

²⁵² İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 133.

²⁵³ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 118-124.

²⁵⁴ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 129.

²⁵⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 165.

Yeryüzünün sularla kaplı olmayan kısmının sadece orta ve ılıman iklime sahip bölgelerinin şenlenmiş, mamur alanlar olduğunu, kuzey kutup bölgesinin ise buzla çevrili olduğunu ve diğer toprak alanlarına nazaran bu bölgelerin umran ve nüfus bakımından daha az mamur olduğunu savunmuştur. Kuzey kutbunda insan yaşamının yoğunlaşmamış olmasını, aşırı soğuk ve buzun insanın çoğalmasını, üremesini engellemesine bağlamıştır. Dünyanın güney bölümünde bulunan aşırı sıcak (çöl) bölgelerde de kuzey kutbunda olduğu gibi daha nüfusun daha seyrek olduğunu, keza çöl gibi aşırı sıcak bölgelerde suyun buharlaşması nedeniyle havayı kuruttuğunu ve üremeyi engellediğini söylemiştir. İbn Haldun ayrıca kutup bölgelerinden merkeze doğru gidildikçe ılıman iklim yapısının hâkim olduğunu ve dünyanın merkezine yaklaştıkça nüfus yoğunluğunun arttığını söylemiştir. Kısaca; dünyayı güney kutbundan başlamak üzere peşi sıra gelen yedi iklim bölgesine ayrıldığını söyleyen İbn Haldun, dünyanın merkezini işaret eden (orta eksen) dördüncü iklim bölgesinin ılıman iklim bölgesine denk geldiğini ve insan yaşamına en uygun bölgenin bu bölge ve çevresi olduğunu belirtmiştir.²⁵⁶

İbn Haldun yerkürenin sularla kaplı olmayan ve insan yaşamına uygun kara parçasını sahip oldukları iklimler (buzul, soğuk, aşırı sıcak, ılıman vb.) bağlamında tahlil ettikten sonra, dünya üzerinde en ılımlı, kültürlü, yerleşik hayatın dünyanın merkezine yakın (Irak, Suriye ve çevresi) bölgelerde yoğunlaştığını söylemiştir. Bu bölgelerde yaşayan insanların besin, giysi ve teknik bakımdan daha ileri seviyede olduklarını, taş malzemeden yapı, estetik ve teknik bakımdan iyi inşa edilmiş güzel evlerde yaşadıklarını söylemiştir. Ayrıca yine bu bölgelerde yaşayan insanların evlerinde altın, gümüş, demir, bakır, kurşun gibi madenden yapılmış eşyaların bulunduğunu, alışverişlerde de gümüş ve altın kullandıklarını söylemiştir.²⁵⁷

İlman iklime sahip bütün bölgelerde besin bolluğunun olmadığını, toprak verimliliği yüksek olan ve umranın (uygarlık) geliştiği bölgelerde buğday, tahıl ve meyvenin bol olduğunu, arazi yapısı taş ve çorak olan bölgelerde insan yaşamının zor olduğunu söylemiştir. İbn Haldun kendi yaşadığı Mağrip bölgesinin de içinde olduğu bölgelerde ve çöl coğrafyasında besin çeşitliliğinin yetersiz olduğunu bu nedenle

²⁵⁶ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 127, 128.

²⁵⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 165.

çoğunlukla et ve süt ürünleriyle beslenilebildiğini söylemiştir. Ancak zorlu iklim şartlarında yaşayan bedeviler her ne kadar kıt besin kaynaklarına sahip olsalar da şehirlerde bolluk içinde tahılla beslenen insanlara nazaran daha sağlıklı ve yapılı bedene sahip olduklarını, tenlerinin daha açık renkte olduğunu, daha uzun süre yaşadıklarını, karakterlerinin daha düzgün, algıya, bilime daha açık insanlar olduklarını savunmuştur. Bolluk ve lüks içinde yaşayan hadari toplum insanlarına karşın, ilkel şartlarda ancak asgari ihtiyaçlarını karşılayabilen bedevi toplum insanların bu denli olumlu özelliğe sahip olmalarının nedenini, bol besin alan bedenlerin yağlanmasına, şişmanlığa ve yüksek nemden kaynaklanan zararlı buharın beyne ulaşır akıl ve düşünme yetisine zarar vermesine bağlamıştır.²⁵⁸

İbn Haldun insanın doğasına yönelik yaptığı değerlendirmede *insan toplu halde (ictima') yaşamak için yaratılmıştır* diyerek filozofların *insan doğasıyla siyasaldır* söylemine atıfta bulunmuş, insanın doğası gereği toplumsal nitelikte örgenleşmekten (organlaşmak, organikleşmek) vazgeçemeyeceğini, filozofların bu toplumsal organlaşmaya '*site*' (madina) adını verdiklerini söylemiştir. İbn Haldun'un '*insan toplu halde (ictima') yaşamak için yaratılmıştır.*' diyerek toplumsal organlaşmanın insan doğasından kaynaklandığını savunmuş, site yaşamının bu organlaşmaya verilen ad olduğunu söyleyerek, yerleşik şehir hayatını kısaca örgenleşme (organlaşma) olarak değerlendirmiştir.²⁵⁹

İbn Haldun umran'ın da toplumsal bir organlaşma düşüncesi taşıdığını, bunun sebebinin de insanın beslenme gereksiniminden kaynaklandığını savunmuştur. Tanrının insana verdiği beslenme isteği (fıtra) ve ihtiyacı olan besini elde etme şeklinin uygarlığın gerçekleşmesine, organlaşmaya neden olduğunu savunmuştur.²⁶⁰ Diğer taraftan İbn Haldun beslenme olgusunun toplumsallaşma olarak gördüğü umran üzerindeki rolünü temel besin kaynağı olan buğdayın üretiminden tüketim aşamasına kadar geçen serüveni anlatarak açıklamıştır. Buğday tanesi her ne kadar çiğ olarak tüketilebilir bir besin olsa da öğütme, yoğurma ve pişirme gibi aşamalardan geçerek işlenmesi gerektiğini, tohumun tarlaya ekilmesi, hasat zamanı biçilmesi, kabuğunun soyulması için dövülmesi gerektiğini, bu üç aşamanın gerçekleşmesi için demirci,

²⁵⁸ Süleyman Uludağ, *İbn Haldun: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, Ankara: Dergâh, 2022, s. 269-271.

²⁵⁹ İbni Haldun, *Mukaddime, I*, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 115-117.

²⁶⁰ İbni Haldun, *Mukaddime, I*, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 115.

marangoz ve çömlekçilik mesleklerine ihtiyaç duyulduğunu, ayrıca bu aşamalara kadar kullanılacak alet ve edevatın üretilmesi için de birçok mesleğin yardımlaşmasına (taavun²⁶¹) ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Bir insanın bunca aşamaları tek başına gerçekleştirebilmesinin mümkün olmadığını, bir topluluğun (içtima) ancak yardımlaşma yoluyla ihtiyaçlarını karşılayabileceğini ifade etmiştir. İbn Haldun verdiği bu örnekle umranın insanın beslenme gereksinimiyle ortaya çıktığını, doğası gereği bir insanın ihtiyaçlarını tek başına karşılayamaması nedeniyle değişik meslekler üzerinden elbirliğine, dayanışmaya ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir.

İbn Haldun filozofların '*insan doğasıyla siyasaldır*' sözünü temel alarak insanın toplumsal örgenleşmekten vazgeçemeyeceğini, umranın temelinde insanın beslenme gereksiniminin yattığını, zira insanın beslenme olmaksızın yaşamını idame ettirebilmesinin mümkün olmadığını, insanın beslenme ihtiyacını asgari düzeyde karşılayabilmesi için dahi başka insanlara ihtiyaç duyduğunu, örneğin buğdayın tarlaya ekilmesinden, buğday başağının biçilip hasat edilmesine, akabinde değirmende öğütülüp un haline gelinceye ve nihayetinde elde edilen unun pişirilip ekmeğe dönüştürülünceye değin geçen tüm aşamaları bir insanın tek başına gerçekleştirebilmesinin mümkün olmadığını söylemiştir.

İbn Haldun'un beslenme olgusunun el birliği veya iş bölümüne dayalı dayanışmayı meydana getirmesinde olduğu gibi avcılıkta kullanılan en basit alet edevatın üretilmesinde de başka insanlara ihtiyaç duyduğunu belirterek iş bölümü temelinde organizmacı bir düşünceyi savunduğunu anlamaktayız.

3.2.3. Asabiye

Asabiye kelimesi Arapça 'aseb, asb, usb' kelime kökünden türeyen, 'canlı organizmanın siniri, bir topluluğun ileri gelen kişileri' anlamına gelmektedir²⁶². İbn Haldun'un Mukaddime yapıtında ilk elden kullandığı ve detaylı olarak açıklama getirdiği '*asabiye*' kavramı gerek Mukaddime'nin çevirisini yapan gerekse diğer pek çok düşünür tarafından farklı anlamlarda çevrilerek kavramsal olarak kullanılmıştır.

²⁶¹ Taavun Arapça'da 'yardımlaşma' anlamına gelen bir kelimedir. Mukaddime'nin Türkçe çevirilerinde 'taavun' kelimesine karşılık olarak 'elbirliği' kelimesinin tercih edildiği görülmektedir.

²⁶² Süleyman Uludağ, *İbn Haldun: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, Ankara: Dergâh, 2022, s. 94.

Örneğin Vincent Monteil ‘kabile dayanışması, aşiret dayanışması, birlik anlayışı, birlik ruhu, kabilecilik, kan akrabalığı, kan bağı’ kelimelerine karşılık olarak çevirdiği asabiye, Rosenthal ‘grup duygusu/hissi’ (group feeling)²⁶³ olarak tanımlamıştır. Diğer taraftan Kongar ise asabiye kavramını ‘birlik ruhuna dayalı kuvvet’ olarak tanımlayarak, asabiye kavramının ‘birlik’ ve bu birlikten doğan ‘kuvvet’ olmak üzere en az iki ayrı kavramı kapsadığını ifade etmiştir.²⁶⁴

İbn Haldun asabiye’nin soy bağından geldiğini ve soy bağına dayalı kabile dayanışmasının doğal bir dayanışma şekli olduğunu söylemiştir. Toplum içindeki bireylerden birinin zor duruma düşmesi durumunda diğerlerinin onu koruma, zorluklar karşısında dayanışma gösterme davranışının soy bağından gelen içsel bir davranış şekli olduğunu söyleyen İbn Haldun, bu dayanışmanın sadece yakın akrabayı değil, birlikte yaşanan kişileri, hizmetlileri, uzak akraba, eş-dost ve hatta köleleri dahi kapsadığını²⁶⁵ belirtmiştir.

Kan bağı’nın dayanışma, yöneticilik ve liderlik için belirleyici unsur olduğunu söyleyen İbn Haldun yaşadığı dönem koşullarında insanların, kavimlerin veya toplulukların akrabalık kurmak suretiyle birbirlerine karıştıklarını bu nedenle saf kan, ırkın çok az toplumda görülebildiğini savunmuştur. Bu yönüyle ırkların saflık derecesinin kalmadığını, örneğin göçebe yaşantıya sahip bedevi Arap toplumları gibi çok az sayıda kavmin saf ırk olarak kaldığını, çöl haricinde kırlarda, kentlerde yaşayan Arap toplumlarında dahi saflıktan söz edilemeyeceğini savunmuştur.²⁶⁶

Diğer taraftan bedevi toplumların çölde yaşadıklarını ve geçimlerini çöl bitkileriyle beslenen develerden sağladıklarını, bu yüzden gayet ilkel şartlarda yoksulluk içinde olduklarını söylemiş, bedevilerin hayatta kalabilmeleri için kuvvetli dayanışma bağına sahip olmalarının elzem olduğunu ifade etmiştir. Gerek çöl coğrafyasının zorlu iklim koşulları gerekse diğer bedevi toplulukların baskısı nedeniyle her türlü düşmanlık ve tehlikeye açık bir şekilde savunma güdüsü baskısı altında yaşamaları nedeniyle saf ırk olarak kalabildiklerini savunmuştur.²⁶⁷

²⁶³ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 225.

²⁶⁴ Emre Kongar, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Remzi, 2017, s. 66.

²⁶⁵ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 225.

²⁶⁶ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 227, 228.

²⁶⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 227.

Kabile dayanışmasını sağlayan bağın ırk üstünlüğüyle kurulduğunu, bir kavme sonradan dahil olan bir kişinin üstünlüğünden bahsedilemeyeceğini, onun ancak koruma altına alınmış bir kişi veya kansız olarak değerlendirileceğini, topluma intisap etmesinin üzerinden uzun zaman geçse dahi o kişinin liderlik veya yöneticilik iddiasında bulunamayacağını savunmuştur. Toplum liderliğinin kan bağına dayalı kalıtımla edinildiğini, diğer soylarla karışma olması durumunda kanın saflığını yitireceğini ve soy bağına dayalı kabile dayanışmasının etkisinin azalacağını söylemiş, toplum içinde ilişkileri ve yakınlıkları sürdürebilmek için soyağacı ve kan kalıtımının takip edilmesi gerektiğini²⁶⁸ belirtmiştir.

İbn Haldun soyluluk ve asaletin de ancak kabile ruhu ve kabile dayanışmasına sahip olanlara ait bir haslet olduğunu, hizmetli ya da köleler için asaletten bahsedilemeyeceğini, onların ancak emri altında bulunduğu kişilerin asaletini taşıyabileceklerini savunmuştur. Bunun yanı sıra kabile ruhu ve dayanışmasına sahip olmayan, kentlerde yerleşik hayat süren insanlar için gerçek anlamda bir asaletten, soy-sülale kavramından bahsedilemeyeceğini²⁶⁹ savunmuştur. Bitki, hayvan ve insan dâhil yaratılan tüm canlıların hatta doğanın dahi belirli bir doğuş ve batışının olduğunu, kişinin hangi aileye doğacağını önceden planlamasının mümkün olmadığını söylemiştir. Bununla birlikte saygınlık olgusunun sadece insanları etkileyen rastlantısal bir durum olduğunu, insanın doğup ölmesinin bir zorunluluk dâhilinde gerçekleşmesi nedeniyle saygınlığın ilanihaye devam edemeyeceğini, bir ailenin saygınlığının ise ancak dört kuşak sonra nihayete ereceğini²⁷⁰ söylemiştir.

Yaban hayatı süren bedevi toplumlarda yaşayan insanların, yaşam koşullarındaki zorluk sebebiyle yerleşik hayat sürenlere nazaran daha yürekli olduklarını ve bu cesaretleri sayesinde egemenlik kurmaya veya hali hazırda mevcut bulunan bir egemenliği, zenginliği ele geçirmeye muktedir olduklarını söylemiştir. Egemenliğini elde eden bedevi toplumlarının konfor ve lüks yaşamın cazibesine kapılacaklarını, geçmiş yaşantıları sayesinde edindikleri yabani karakterlerini ve tüm bedevi alışkanlıklarını zamanla yitireceklerini söylemiştir. İnsanın bu evrimleşme süreciyle yabani hayvanların evcilleşmeleri arasında benzerlik kuran İbn Haldun

²⁶⁸ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 228, 229.

²⁶⁹ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 231-234.

²⁷⁰ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 235-237.

toplumların sahip oldukları dayanışma, girişimcilik ve cesaretleri sayesinde birbirlerine karşı üstünlük kurduklarını söylemiştir. İnsanın sahip olduğu ya da edindiği alışkanlıkların onların doğa ve karakterini belirlediğini, sayı, kuvvet ve kabile bağlılığı eşit olan topluluklarda ise kabile geçmişi daha eski olan topluluğun asabiye bağının daha kuvvetli olduğunu bu nedenle de diğer kabilelere karşı galip gelebildiklerini²⁷¹ savunmuştur.

Kabile dayanışmasına sahip bedevi/göçebe toplulukların savaş kabiliyetleri daha yüksek olduğundan diğer toplulukları ele geçirmeye veya hüküm altına almaya daha yatkın olduklarını, bu yüzden hüküm sürdükleri alanların daha geniş çevrelere yayıldığını²⁷² savunmuştur. Egemenliğini elde eden bir kabilenin sahip olduğu veya ele geçirdiği servet ve refahı koruyabilme yolunun da yine kabile dayanışmasına bağlı olduğunu savunmuştur. Zorlu çöl yaşamının yerini lüks ve konforun almasıyla birlikte kabile dayanışmasının zayıflayacağını, asabiyenin zayıflamasıyla birlikte ilerleyen dönemde iktidarın, hükümdarın ve devletin yıkılmaktan kurtulamayacağını söylemiştir. Diğer taraftan göçebe hayata sahip toplulukların yerleşik hayatla birlikte hükümdarın kanun ve yasaklarına bağlılık duyması, krallarına boyun eğmesi gerektiğinden, bedavetten gelen savaşçı duygularının yok olmasına, yumuşak huylu olmalarına neden olduğunu belirtmiştir. Kabilenin kendini savunabilmesi, diğer kabilelerin istila ve baskınlarına karşı koyabilmesi, hak ve varlıklarını koruyabilmesinin ancak kabile dayanışmasıyla mümkün olduğunu söyleyen İbn Haldun, kendini savunamayan veya içindeki dayanışma duygusunu yitiren kabilelerin vergi vermek zorunda kalacağını, boyun eğerek vergi vermek zorunda kalmanın ise bir kabile için çok aciz bir durum olduğunu belirtmiştir.²⁷³

İbn Haldun'un benimsediği asabiye kavramının temel amacı aşiret, kabile veya toplum üzerinde üstünlük sağlamak, gücü, iktidarı elde etmek, hâkimiyet kurmak, hükmetmek, mülke (devlete) sahip olmak veya en nihayetinde müstakil bir devlet kurmaktır. Bu hükmetme ve üstünlük kurma sadece toplum içerisinde değil diğer topluluklar, kabileler veya devletler üzerinde hâkimiyet kurma isteğini de

²⁷¹ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 238.

²⁷² İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 246.

²⁷³ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 240, 241.

barındırmaktadır.²⁷⁴ Kısaca İbn Haldun gözünde erk olmanın, iktidar olabilmenin yegâne yolu güçlü bir asabiye bağına sahip olmaktan geçmektedir.

İbn Haldun'un asabiye anlatısından '*nesep asabiyeti*' ve '*sebeb asabiyeti*' olmak üzere iki farklı çeşit asabiye öngördüğü anlaşılmaktadır. Nesep asabiyetini kabile, aşiret veya toplumun soy, nesep, akrabalık gibi kan bağına dayalı asabiyet olarak tanımlayabilmek mümkündür. Sebeb asabiyeti ise hilf (söz vermek, yardım etmek), istinaa (önde olmak), müktesep (intisap edilmiş, kazanılmış) kısaca yardımlaşma, dayanışma, sözleşme veya sonradan kazanılarak elde edilmiş asabiye olarak tanımlanabilir. Nesep asabiyetinde kan bağı önem arz ederken, sebeb asabiyetinde kan veya ırkın bir önemi bulunmamakta, asabiye oluşturmak için ortak amaç, gaye yeterli sebep olarak görülmektedir. Bu yüzden sebep asabiyetinde bir kişi kendi ırkı veya kanından olmayan başka bir aşiretin asabiyetine tabi olabilmektedir. Diğer taraftan sebep asabiyeti kişinin rızasına dayanırken, soy bağı, akrabalık gibi kişinin seçim yapamayacağı soy bağına dayalı nesep asabiyetinde rıza şartı aranmamaktadır. Ancak ister nesep yoluyla kan bağına dayansın isterse bir sebep uğruna (devletleşme, var olan bir devleti ele geçirme vb.) dayanışma amacıyla sözleşmeye dayansın toplumsal bağlamda asabiye'nin her iki türü de aynı amacı gütmekte ve aynı derecede etkili olmaktadır.²⁷⁵ Her iki asabiye türünde de amaç kültür ve medeni toplum haline gelebilmenin bir erke sahip olabilmenin, devletleşmenin (mülke ulaşma) veya var olan bir devleti elde edebilme gücüne sahip olmanın ereğidir.

Ayrıca tek erkli hükümdarlıklar olan monarşik yapıların kabile birliğinin bir ereği olduğunu savunan İbn Haldun, monarşinin kurulması ve devamının sağlanabilmesinin tek yolunun kabile dayanışması (asabiye) ruhuna sahip olmaktan geçtiğini²⁷⁶ söylemiştir. Kısaca İbn Haldun devlet kurabilmenin ancak asabiye olarak adlandırdığı kabile dayanışması sayesinde mümkün olabileceğini savunmuştur.

²⁷⁴ Süleyman Uludağ, *İbn Haldun: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, Ankara: Dergâh, 2022, s. 101.

²⁷⁵ Süleyman Uludağ, *İbn Haldun: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, Ankara: Dergâh, 2022, s. 99.

²⁷⁶ İbni Haldun, *Mukaddime, I*, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 257.

3.2.4. Devletlerin Doğumu ve Ölümü

İbn Haldun devlet ve hükümet olmadan toplumsal bir hayat sürdürebilmenin ve dünyayı mamur edebilmelerinin mümkün olamayacağını, bu nedenle insanların devletsiz yaşamayacağını belirtmiştir.²⁷⁷ Bir önceki başlıkta detaylarıyla değindiğimiz üzere, İbn Haldun hâkimiyet alanının korunması ve genişlemesini sağlayan saldırı ve savunma gücünü *asabiye* olarak kavramsallaştırdığını, asabiye'nin de yalnızca birbirleri için savaşma ve ölme iradesine sahip, aralarında kan bağına dayalı nesep veya benzeri bir müşterek bağ ile bağlı olanlar arasında oluşan kabile birliği ve kabile dayanışması²⁷⁸ olarak tanımladığını söylemiştik. İbn Haldun düşüncesinde asabiye canlı bir organizma gibi toplumsal örgenleşmesini tamamlayan ve aralarında dayanışma ve birlik ruhunu oluşturmuş olan soyun, klanın diğerlerine baskın gelmesiyle oluşmaktadır. Asabiye gücü baskın gelen soy, klan diğer soy ve klanları birleştirerek aidiyet bilinci oluşturmakta, böylelikle kabileyi oluşturan tüm soylar arasında kuvvetli asabiye bağı meydana getirmektedir.²⁷⁹

İbn Haldun, insanlığın toplumsal örgenleşmesini (organlaşmasını) tamamlayıp umran haline (mamur) geldikten sonra, insanın hayvansal doğasından kaynaklı saldırgan ve adaletsiz olma eğilimine yatkın olması nedeniyle haksızlık ve saldırgan (zulm ve udvan)²⁸⁰ tutum sergileyeceğini söylemiştir. İnsanın var oluşuna dayanan bu saldırgan eğiliminin önüne geçmek için denetim ve denge sistemine sahip ılımlaştırıcı bir yasakçının (otorite ve erk sahibi) varlığının şart olduğunu savunmuştur. Otorite sahibi bir erkin, liderin olmaması durumunda beslenme ve vahşi yaşama karşı kendilerini savunmak için kullandıkları araçları kendi aralarındaki çatışmalarda kullanmalarının kaçınılmaz olduğunu söylemiştir. İbn Haldun yetke ve otoriteyle donatılmış bir kimsenin gerek kendi yeteneğiyle gerekse *asabiyet*²⁸¹ (kabile dayanışmasına) bağına dayanarak kendini kabul ettireceğini, *devlet ve hükümdarın*

²⁷⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Zakir Kadiri Uğan), İstanbul: MEB, 1989, s. 382, 383.

²⁷⁸ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Zakir Kadiri Uğan), İstanbul: MEB, 1989, s. 323.

²⁷⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 272.

²⁸⁰ Süleyman Uludağ, *Mukaddime*, İstanbul: Dergâh, 2022, s. 215.

²⁸¹ *Mukaddime*'nin Zakir Kadiri Uğan tarafından yapılan çevirisinde asabiyet kavramına karşılık olarak 'uruğ' ve 'etbai' kavramları kullanılmıştır. Osmanlıca sözlükte 'uruğ' 'etbai' ise 'tabi olanlar', tebaa olarak açıklanmıştır. İbn Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Zakir Kadiri Uğan), İstanbul: MEB, 1989, s. 105.

anlamının işte bu erk olduğunu belirtmiştir.²⁸² Devletlerin kurulabilmesi için rakip ya da tehdit unsuru olan kavim/boy/klan gibi gruplara karşı fiziksel bakımdan güçlü olmak gerektiğini ve diğerlerine karşı kurulacak üstünlüğün ancak savaşarak kazanılacak zafer sonucunda edinilebileceğini²⁸³ savunmuştur.

Niccolo Machiavelli'nin Prens adlı eserinde devletlerin kurulma ve yıkılmalarına ilişkin önermelerde bulunduğu gibi İbn Haldun da kendi gözlem ve deneyimlerine dayanarak devletlerin kurulması, güçlenmesi ve çöküş süreciyle beraber yıkılmalarını analiz etmiştir. İbn Haldun devletlerin kurulma ve varlıklarını idame ettirmelerini güç ve mücadele prensibine bağlamıştır. İnsanın gereksinim duyduğu yeme, içme, barınma gibi en temel ihtiyaçlarını dahi bireysel olarak tek başına karşılayamayacağını, aralarında kuracakları yardımlaşma ve dayanışma sayesinde ihtiyaçlarını karşılayabileceklerini belirtmiştir. Bu sebeple insanın ancak bir araya gelerek yaşam sürmesiyle hayatını idame ettirebileceğini söylemiş ayrıca devlet olgusunun varlığını insanlığın doğal gelişme ve ilerleme süreci olarak görmüştür.²⁸⁴

İbn Haldun'un organik yaklaşımı benimsediğinin en açık anlatılarından bir diğerinin ise devletlerin tıpkı canlı organizmalar gibi doğup, gelişip, yaşlanıp, öldüğüne yönelik yaptığı analogi olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte İbn Haldun devletleri insanlara benzeterek tıpkı insanların belirli bir karakter ve yaşantıya sahip oldukları gibi devletlerin de belirli bir mizaç ve yaşantıya sahip oldukları analogisinde bulunmuştur.²⁸⁵ İbn Haldun hanedanların/devletlerin zaman içinde genellikle beş farklı evreden oluşan değişim süreci yaşadığını ve bu değişimin devlet/hanedan ile sınırlı olmayıp aynı zamanda o devleti oluşturan bireylerin/toplumun da farklı karakterlere evrilerek değiştiğini savunmuştur. İbn Haldun devletlerin yaşadığı bu değişim evrelerini şu başlıklar altında sıralamıştır.

- 1- Başarı evresi.
- 2- Hükümdarın yönetimi tek başına kendi üstüne aldığı evre.
- 3- Sükûnet ve dirlik evresi.

²⁸² İbni Haldun, *Mukaddime, I*, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 116, 117.

²⁸³ İbni Haldun, *Devlet*, (çev. O. Arpaçukuru), İstanbul: İlke, 2016, s. 7.

²⁸⁴ İbni Haldun, *Mukaddime, II*, (çev. T. Dursun), İstanbul: Kaynak, 2017, s. 40-49.

²⁸⁵ İbni Haldun, *Mukaddime, I*, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 277.

4- Barışın sağlandığı ve doyuma ulaşıldığı evre.

5- Devletin dağılma evresi.²⁸⁶

Devletlerin yaşadığı beş aşamadan oluşan bu değişim sürecinin ilk evresi başarı evresidir. Başarı evresinde hükümdarın devlet yönetimini elde ettiğini, hükümdara yönelik direnişin kırıldığını, hâkimiyetin tam anlamıyla tecelli ettiğini söylemiş, bu yönüyle devletlerin ömrüne ilişkin ilk evreyi başarıya ulaşılan evre olarak adlandırmıştır. Bu ilk evrede hükümdar kabile birliği ve dayanışmasının (asabiye) bir gereği olarak kendisi için herhangi bir talep, çıkar gütmemekte, yalnızca ülke çıkarını gözeterek vergi sistemini kurup, ülke güvenliğini sağlayarak sergilediği yönetim tarzıyla tebaası olan halka örnek olmaktadır. Değişim sürecinin ikinci evresinde ise artık hükümdar ülke yönetimini tek başına yönetme güdüsüyle hareket etmekte, halkını sıkı bir denetim ve gözetim altında tutarak, yönetime katılmalarının ya da ortak olmalarının önüne geçerek iktidar gücüne tek başına sahip olmayı arzulamaktadır. Hükümdar bu dönemde geçmişte birlikte mücadele ettiği kabile üyelerini dışlayarak iktidara ortak olmalarını engellemektedir. Hükümdar bağımsızlığa ulaşmak için birlikte savaş verdiği bu kabile üyelerinin yerine yabancı yandaşlar ve hizmetliler edinerek kendi iktidar çevresini oluşturmakta, ülke kaynaklarından ailesi hariç herkesi mahrum etmekte, böylelikle ülkenin bütün kazanımlarını ve zaferini kendi ailesine mal etmektedir. Bir sonraki aşama olan sükûnet ve dirlik döneminde ise her türlü kaynak, güç ve kazanımların kendisinde toplanması nedeniyle hükümdar ve yandaşları zenginlik ve refah içinde yaşamaya başlamaktadır. Sükûnet ve dirlik aşamasında yandaşlarını maddi ödüllerle ödüllendirmekte, devlet görevlerinde makamlar vermekte, halkına cömert davranmakta, komşu devletlere hediyeler göndermekte, düşmanlarına ise korku salmaktadır. Ancak bu aşama hükümdarın ülke yönetimini tek elde topladığı, mutlak iktidarının son aşamasıdır. Devletlerin dördüncü evresinde ise hükümdar gelenekten kopuşun kendi sonunu hazırlayacağı kaygısını taşıyarak, kendinden önceki hükümdarların geleneklerini devam ettirmeye, onların yaptığını yapmaya, yapmadıklarını da yapmamaya çalışmaktadır. Bir taraftan edindiği zenginlik ve refahın doyumunu yaşarken bir taraftan da geçmişiyile ve komşu devletlerle barış içinde yaşama kaygısı gütmektedir. Devletlerin ömrünün beşinci ve son aşamasında

²⁸⁶ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 283-285.

ise dağılmanın gerçekleştiğini savunan İbn Haldun dağılma döneminde geçmişin birikimini, refah ve zenginliği savurgan bir şekilde harcayan hükümdarın israf ve debdebe içinde hayat sürmekte olduğunu, devlet kademelerine liyakatsiz ve güven duyulmayan yöneticileri atayarak yetenekli askerleri ve yöneticilerini kaybettiğini nihayetinde hastalanan devletin yıkılmaktan kaçamayacağını savunmuştur.²⁸⁷

İbn Haldun devlet ve onu yöneten sultanı umumi bir pazar yerine benzetmiş, bilim, sanat ve diğer bilgelik alanlarının o pazar yerine toplanacağını, ayrıca öykücü olarak nitelediği bilim ve gerçeklikten yoksun olanların da yine o pazar yerine üşüşeceğini söylemiştir. Ayrıca devletin ve hükümdarın kayırmacılık, tarafgirlik, zaaf ve yozlaşmaya müsaade etmediği, adaleti tesis ettiği müddetçe o pazar yerindeki alışverişin saf altın ve katıksız gümüşle yapılacağını savunmuştur. İbn Haldun bu benzetimiyle insanların zorbalığın ve adaletsizliğin bulunmadığı iktidarların yönetimi altında yaşamak isteyeceklerini kayırmacılık, tarafgirlik gibi yozlaşmayı ifade eden olumsuzlukların yaşanmaması ve adaletin sağlanmasının yegâne devlet ve hükümdara bağlı olduğunu aksi takdirde tıpkı altın ve gümüşün saflığını yitirdiği gibi iktidarın ve devletin de yıkılma tehlikesinden kaçamayacağını²⁸⁸ vurgulamıştır.

Bedevi toplum yapısından modern uygar toplum yapısına geçişin, göçebe yaşamdan kentsel yaşama geçişle mümkün olduğunu, bu geçiş döneminde yöneticilerin rahatlık ve bolluk içinde rehavete kapılacağını, asabiye olarak adlandırdığı aralarındaki kuvvetli dayanışma bağının yerini düşük düzeyli iletişim ve rekabetin alacağını savunmuştur. Bedevi toplum yaşantısına sahipken aralarında gösterdikleri asabiyenin yani kuvvetli toplumsal dayanışma ve birlik ruhunun zaman içerisinde zayıflayacağını, dayanışmanın zayıflamasına sebep olan unsurların da kazancın artması, gelir seviyesinin yükselmesi, ürün çeşitliliği, rekabetin ortaya çıkması gibi pek çok sebebe bağlı olduğunu söylemiştir. Aralarındaki toplumsal dayanışma ve birlik ruhu zayıflayan toplumların çevresine karşı zaafa düşeceklerini, daima saldırı ve istilaya açık hale geleceklerini, devletlerini kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacaklarını savunmuş, bu durumda devletlerin yıkılmasının kaçınılmaz olduğunu, yıkılan devletlerin yerini başka devletlere bırakacağını savunmuştur.²⁸⁹

²⁸⁷ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 284, 285.

²⁸⁸ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 86.

²⁸⁹ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 238-241.

İbn Haldun yalnızca toplum veya devlet kavramını değil, toplumu, kabileyi var eden insan olgusu üzerinde de düşünce ve gözlemlerini anlatmıştır. İnsanın doğuştan gelen doğası ve mantıklı düşünebilme yetisi gereği, iyi olmaya yatkın olduğunu, *kötü*'nün ise insanın hayvani, ilkel durumundan kaynaklı olduğunu söylemiştir. İnsanın iyi olma durumunun/hasletlerinin siyasi otoriteye tekabül ettiğini bu nedenle krallık iktidarının, devletleşmenin insan doğasına uygun olduğunu ifade etmiştir. İnsan doğasının monarşik ve politik iktidarla (devlet) uzlaşısı içerisinde olduğunu belirterek devleti var eden insan ile onun refaha ulaşmasını sağlayan devlet arasındaki uyuma dikkat çekmiştir. Bununla birlikte devlet erkini elde etmeyi sağlayan asabiye'nin oluşumunda ün, şan ve şöhretin de yine ancak kabile birliğiyle sağlandığını savunmuştur. Ancak burada bireysel yeteneğin önemine de dikkat çeken İbn Haldun lider, reis, hükümdar gibi erk olabilmek için kişisel yeteneğin de bulunması gerektiğini savunmuştur. Kişisel yeteneği olmayan hükümdarın bir uzvu eksik insan gibi olacağını, yönettiği kabile bireyleri üzerinde saygı görmesinin kişisel yeteneklerine bağlı olduğunu²⁹⁰ söylemiştir.

İbn Haldun'un bu anlatısından bedavetten hadarete geçişin ilkel yapıdan modern yaşama geçişi sembolize ettiğini, bu geçiş süreciyle gereksinimlerini asgari düzeyde karşılayan göçebe toplumun daha müreffeh bir yaşantıya sahip olmalarını sağladığını, bu durumun devlet (mülk) eliyle yapısal bir güç halini aldığını anlamaktayız. Ayrıca; İbn Haldun'un sadece devlet ya da toplumu değil aynı zamanda bireysel liderlik vasfı, empati yapabilme yeteneği gibi yetkinliğe sahip hükümdarı canlı organizmanın uzvuyla ilişkilendirdiğini, kapsamlı bir organik yaklaşıma, bakış açısına sahip olduğunu anlamaktayız.²⁹¹

Diğer taraftan İbn Haldun devletlerin yayıldığı coğrafyanın genişliği ve gücünü o devleti oluşturan hanedanlığın sayıca çokluğuna bağlamıştır. İktidarı elinde bulunduran asabiye sahiplerinin sayısı ne denli fazla ise devletin o nispette güçlü ve geniş hükümdarlık alanına sahip olacağını savunmuştur. Devletin de canlı bir organizmadaki gibi kendine has içsel özelliğe, bünyeye, mizaca sahip olduğunu ve o mizacı belirleyen unsurun da yine asabiye bağıyla oluştuğunu savunmuştur.²⁹²

²⁹⁰ İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 244, 245.

²⁹¹ Süleyman Uludağ, *Mukaddime*, İstanbul: Dergâh, 2022, s. 101.

²⁹² Süleyman Uludağ, *Mukaddime*, İstanbul: Dergâh, 2022, s. 384, 385.

Tıpkı organizmada görülen hastalanma gibi devletlerde de asabiye bağındaki zayıflama sebebiyle yaşlanma ve hastalanmanın gerçekleşeceğini, belirli bir coğrafyaya yayılmış devletlerde meydana gelecek bu zayıflama nedeniyle devletin sınırlarında zamanla küçülme başlayacağını, küçülmenin ise öncelikle devletin en ücra köşelerinde (uç bölgelerinde, sınır vilayetlerinde) toprak kaybıyla gerçekleşeceğini, akabinde bütün bünyeyi sararak devletin yıkılacağını savunmuştur.²⁹³ İbn Haldun devletlerin ve onu kuran asabiye sahibi hanedanlıkların ömürlerinin genellikle üç nesille sınırlı olduğunu, hemen hemen her devletin üç nesil sonra yıkıldığını savunmuştur. İbn Haldun'a göre ilk nesil aralarındaki kuvvetli asabiye bağıyla savaşıarak devleti kuran veya var olan devleti ele geçiren nesildir. Bu nesil zorlu coğrafya ve iklim şartlarıyla mücadele edip, kendi güvenliklerini yine kendileri karşılayan mert, cihangir ve yabani karaktere sahip savaşçı bedevi insanlar olduklarından aralarında kuvvetli dayanışma ve güç birliği bulunmaktadır. Aynı zamanda devletin ilk dönemlerinde yaşayan asabiye sahipleri bu kuvvetli dayanışma ve birlik ruhunu devam ettirirler. İkinci nesil ise artık bedavetten, hadarete, ilkel toplum yapısından köy, şehir gibi hadari umrana (yerleşik modern yaşantıya) evrilirler. İkinci nesil bedevi toplum yapısını korudukları dönemde yaşadıkları kıtlık, darlık, sınırlı ihtiyaçların karşılanması gibi imkânsızlık durumlarından kurtulmuşlar, refah ve bolluğa ulaşmışlardır. İkinci neslin hüküm sürdüğü dönem temel ihtiyaçlardan ziyade daha medeni ihtiyaçların karşılanabildiği, daha modern yapılarda evlerde yaşayabildikleri, daha nitelikli kıyafet, işlenmiş gıdalar, envai çeşit yiyeceklerle kavuştukları dönemdir. İkinci nesilde insanlar devletleşmeden önce edindikleri ve ilk nesilde korudukları karakter yapılarını yavaş yavaş unuttukları, keskin asabiye bağlarını zamanla yitirmeye başladıkları dönemdir. Üçüncü nesil ise son derece refaha alıştıkları, yaşantılarında zorluk zahmet görmedikleri, kılık kıyafet bakımından şık giyime ve gösterişli evlere sahip oldukları nesildir. Üçüncü nesil bedavetten gelen tüm sert, savaşçı karakterlerini yitirdikleri, kahramanlıkla övündükleri savaşları tamamen unuttukları, bedevi hayatta yaşadıkları coğrafi, iklim şartlarını hatırlamadıkları nesildir. Bu nesilde artık kendilerini koruyamayacak, savunamayacak derecede modern yaşantıya kapılmışlar, tam anlamıyla asabiye bağını yitirmişlerdir. Bu üçüncü

²⁹³ Süleyman Uludağ, *Mukaddime*, İstanbul: Dergâh, 2022, s. 385.

neslin ortaya çıkmasıyla hükümdar devleti ve hanedanı koruyabilmek için kendisine savaşçı bir topluluk arayışına girer, ancak bu durum geçici bir çözümdür. Tıpkı insanın doğup büyüyüp ihtiyaşladıktan sonra nihai olarak öldüğü gibi devletin ihtiyaşlık ve kş bu dönemde gerçekleşmektedir.²⁹⁴

²⁹⁴ Süleyman Uludağ, *Mukaddime*, İstanbul: Dergâh, 2022, s. 392-394.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMUN ORGANİK TEORİSİ BAĞLAMINDA İBN HALDUN VE KLASİK SOSYOLOGLAR

Toplumun Organik Teorisi öncelikle toplumu başlı başına bir sistem olarak gören, toplumla canlı organizma arasında benzerlik kuran ve bu benzerliği tabiat yasaları yardımıyla açıklamaya çalışan toplumsal bir teori tipidir. Tarih boyunca pek çok düşünür tarafından organik yaklaşıma dair görüş ve söylemler beyan edilmiş olsa da Toplumun Organik Teorisi 18. yüzyılın sonlarında başlayıp 19. yüzyılda kuramsallaşma sürecini tamamlamış ve klasik sosyoloji teorileri arasındaki yerini almıştır. Aydınlanma düşüncesinde eğitim alan üst sınıfa ait düşünürler siyasal istikrarsızlık, toplumsal parçalanma ve sanayi devrimi gibi yaşadıkları çağın temel sorunlarını Toplumun Organik Teorisi yardımıyla açıklamaya çalışmışlardır. Aynı zamanda klasik dönem sosyologları olan bu düşünürlerin toplumsal meselelere karşı gösterdikleri kuramsal tepkinin temelinde *toplumsal düzen* (social order) olgusu yatmaktadır.

Tezin ilk bölümünde Toplumun Organik Teorisinin hipotezleri, metotları ve tiplerini, ikinci bölümde Graham Charles Kinloch'un yaptığı tasnife bağlı kalarak tezinin *Tabiatçı Tipinin* temsilcisi Auguste Comte ile Herbert Spencer, *Sosyal Tipinin* temsilcisi Emile Durkheim ile Ferdinand Tönnies'in organik teoriye olan katkılarına kendi kavram ve anlatıları üzerinden açıklama getirmiş, çalışmanın üçüncü bölümünde ise 14. yüzyıl İslam düşünürü olan İbn Haldun'un 'Kitabü'l İber' yapıtına takdim amacıyla kaleme aldığı ünlü *Mukaddime* eserindeki anlatısına bağlı kalarak, O'nun bilim dünyasına kattığı 'Bedavet', 'Hadaret', 'İlm-i Umran' ve 'Asabiye' kavramları ile devletlerin doğum ve ölümünü konu edinen devlet tasavvuru üzerinden benimsediği organik yaklaşımı anlatmıştık. Tezin bu dördüncü ve son bölümünde; sosyoloji disiplininin kurucuları olan Comte, Spencer, Durkheim ve Tönnies'in Toplumun Organik Teorisine ilişkin görüşleriyle İbn Haldun'un organizmacı yaklaşımı arasındaki örtüşen ve farklılaşan düşüncelere değinecek, akabinde İbn

Haldun'un benimsediği organik yaklaşımın Toplumun Organik Teorisinde isabet ettiği noktaları tartışacağız.

Toplumun Organik Teorisi genel olarak toplum ile canlı organizma arasında kurulacak analojiye (benzeşime) dayalı bazı savların varlığını kabul etmektedir. Toplumun Organik Teorisi toplumun tıpkı canlı bir organizma gibi büyüdüğü ve bu büyümeye dayalı organizmanın/toplumun yapısında farklılaşma yaşandığını kabul etmektedir. Canlı bir organizmayı meydana getiren organların birbirleriyle ve organizmanın bütünüyle bağımlı ve ilişkili olduğu gibi topluma içkin (kültürel, siyasi, endüstriyel vb.) işlevlerin, yapıların da karşılıklı bağımlı ve ilişkili olduğu savını benimsemektedir. Ayrıca teoriye göre canlı organizma nasıl ki organların bir araya gelmesinden teşekkül ediyorsa, toplum da toplumsal olguların (bireyler, kurumlar, iş bölümü vb.) bütünsellik göstermesiyle teşekkül etmektedir. Bununla birlikte toplumsal olgular varlıklarını sürdüğü müddetçe toplum da varlığını sürdüreceğini esas almaktadır.²⁹⁵

İbn Haldun ile Comte, Spencer, Durkheim ve Tönnies arasında çok büyük biyografik ve entelektüel farkların bulunduğu gerçeği aşıkardır. İbn Haldun 14. yüzyıl İslam düşünürü iken, söz konusu kuramcılar 19. yüzyıl Avrupa'sında yaşamış ve modern toplum kuramının temellerini atmışlardır. İbn Haldun bugünkü Fas, Tunus, Cezayir ve İspanya devletlerinin kaim olduğu Endülüs bölgesinde yaşamış ve bu bölgenin kültürel özelliklerini gözlemleyerek çıkarımlarda bulunmuştur. Yanı sıra, 14. yüzyıl İslam dünyası bilimsel olarak birçok gelişmenin yaşandığı bir coğrafya ve dönemi içerse de 19. yüzyıl bilimsel bilgi birikimine ve sınıflandırma düzeyine sahip değildi. Bu çalışmanın sınırlılıkları içinde, İbn Haldun'dan, 19. Yüzyıl kuramcılarına kesintisiz ve ilişkisel bir söylemsel yolculuk yapmak mümkün olmadığından, yukarıda da belirtildiği gibi örtüşen ve farklılaşan noktalar üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda da anlatımsal bir ayrım sağlayabilmek için İbn Haldun'un organizmacı bakış açısını Toplumun Organik Teorisi olarak değil *Organik Yaklaşım* olarak adlandırmakta yarar görülmüştür. Zira anakronist bir yaklaşım sergileyerek gerek İbn Haldun'un biyografik özellikleri ve bilimselliği gerekse ortaya koyduğu düşünce ve olgular

²⁹⁵ Muhittin Sağır, *Sosyolojik Açıdan Devlet Teorileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 50-51.

yaşadığı çağın koşullarından ayrılarak 19. yüzyıl birikimiyle bir değerlendirmeye tabi tutulması tarafımızca uygun bir yaklaşım olarak görülmemiştir.

Comte çalışmalarında organik analogiyi benimsediğini açıkça ifade etmiştir. Comte toplumu öncelikle bir sistem olarak görmüş ve sanayileşmeyle birlikte evrimleşerek değişime uğrayan canlı bir organizmaya benzetmiştir. Comte'un toplumu sistem olarak ele alması ve canlı organizmaya benzerlik kurması soyut sosyolojiye nesnellik ve pozitivist bakış açısı katmıştır. Comte'un çalışmalarındaki en temel hedef, sosyolojiyi pozitif bir bilim ve ayrı bir disiplin olarak geliştirmektir. Comte'un çalışmalarından sonraki dönemde ise her ne kadar düşünceleri Comte ile tam örtüşmese de özellikle J. S. Mill ve Spencer'in yürüttüğü çalışmalarla sosyoloji pozitif bir bilim olarak ele alınmaya başlanmıştır. Felsefeye özgü kavramlar olan özgür irade, bireysel güdü ve niyet kavramını sosyolojiden ayıklayarak sosyolojiyi özgül bir bilim olarak sunmuşlardır. Bundan böyle canlı organizmanın evrimleşmesi ile sanayi devriminin getirdiği etkiye dayalı olarak toplumda gerçekleşen değişim arasında biyoloji bilimi temelinde organik analogi kurulmuştur. Bu analoginin açıklanmasında ampirik yöntem, sosyal hipotezlerin belirli bir sistematığa oturtulması ve deneysel çalışmalarda tıpkı pozitif bilimlerde olduğu gibi istatistiksel yöntem kullanılmaya başlanmıştır.²⁹⁶

İbn Haldun da Comte ve diğer düşünürlerde olduğu gibi toplumu bir organizma gibi analiz etmiştir. O'nun düşüncesinde içtima-i hayat, toplum bulunmaktadır. O, toplumun da tıpkı tabiat yasaları gibi belirli kurallar bütününe sahip olduğunu, topluma içkin yasaların var olduğunu işaret etmektedir. İbn Haldun insanların birbirlerinden farklı olmalarının nedenlerini araştırmış, yaşadıkları iklim, coğrafya veya bedevi, hadari gibi yaşam şekilleri nedeniyle hem biyolojik hem de karakter bakımından insanların birbirlerinden farklılaştıklarını savunmuştur. Toplumsal hayatı determinizm bakış açısıyla gözlemleyen İbn Haldun, kabile yaşantısına sahip bedevi toplum insanların daha cesur, yürekli, ahlaklı, cihangir olduklarını, ancak bunun tam aksine medeni toplum (hadari umran) insanların daha müreffeh ve bolluk içinde yaşamalarına rağmen biyolojik olarak daha güçsüz, aciz, daha kötücül, yozlaşmış

²⁹⁶ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (çev. Osman Akınhay), İstanbul: Agora, 2014, s. 29-61.

olduklarını savunmuştur. Bütün bu anlatımlar, İbn Haldun'un tabiat kanunlarını toplumlar (içtima-i hayat) için de geçerli olduğunu kabul ettiğini göstermektedir.

İbn Haldun öngördüğü toplum yasalarını daha ileri bir noktaya taşıyarak yeni bir bilim olarak sunduğu Umran İlmini bu sebeple keşfedip geliştirdiğini söylemiştir. Hadari Umran kavramıyla devletlerin mizaç ve ömürlerini tartışmış, tabiat yasalarından ve biyolojiden yararlanmış, insan ömrüyle, devlet ve iktidarın ömrünü özdeşleştirmiş ve bu kurumların gelişimi üzerinde analoji yoluyla çıkarımlarda bulunmuştur.

Comte, sosyolojiyi pozitif bilimler ve tabiat yasaları üzerinden açıklamış ve diğer bilimlerle olan ilişkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Başlangıçta adına 'Toplumsal Fizik' verdiği sosyolojinin pozitif bir bilim olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Onun nazarında sosyolojinin nesnesi toplumdur. Comte'a göre evrimin her bir aşaması kendinden önce gelen aşamanın zorunlu sonucunda ortaya çıkmaktadır. Evrimin nihai en alt aşaması tektanrıcılık aşamasıdır. Akabinde soyut kavramların hâkim olduğu metafizik aşama gelmektedir. Evrimin son aşamasında ise artık deney, gözlem gibi bilimsel yöntemlerle olgular arası ilişkiler keşfedilerek temel yasalar ortaya çıkmaktadır. Comte bilimler hiyerarşisi (sırasıyla astronomi, fizik, kimya, biyoloji) oluşturarak, bilim sınıflandırmasında hiyerarşik olarak sosyolojiden hemen önce biyoloji geldiğini savunmuştur. Belirli bir sisteme sahip toplumun bütününe konu eden sosyoloji ile organik bütünün incelenmesini konu eden biyolojiyi ilişkilendirmiştir. Biyolojik canlı organizmanın bütünsel özellik göstermesi nedeniyle her bir organ veya parçaya indirgenemeyecek niteliğe sahip olmasını sosyolojiye uyarlamış, tıpkı canlı organizmanın parça bütün ilişkisinde olduğu gibi toplumsal bütünün toplumsal olgu ve yapılara indirgenerek anlaşılamayacağını savunmuştur. Bu gerekçeyle Comte her bir parçanın toplumun bütünüyle olan uyumunu, bütüncül bir bakış açısıyla yorumlamıştır. Comte'un benimsediği bu yaklaşım, çalışmalarının temelini oluşturan toplumsal düzen özleminin ve muhafazakâr eğiliminin bir yorumu niteliğindedir.²⁹⁷

²⁹⁷ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (çev. Osman Akınhay), İstanbul: Agora, 2014, s. 29-61.

İbn Haldun Auguste Comte'la pek çok yönden benzerlik taşıyan bir düşünürdür. İbn Haldun Comte'un ortaya koyduğu sosyoloji ve onun nesnesi olarak gördüğü toplumu, içtima-i hayat (toplumsal hayat) olarak adlandırmış ve toplumsal hayatın mevcudiyetini zorunlu görmüştür. İbn Haldun orijinal toplum tasavvurunu yine kendi geliştirdiği asabiye, bedavet, hadaret ve yeni bir bilim keşfettiği iddiasıyla anlattığı ilm-i umran (umran ilmi) kavramlarıyla açıklamış ve yorumlamıştır. Bu yönüyle bilimsel yöntem bakımından farklılıklar olsa da her ikisi de toplum ve toplumsal olana açıklama getirmişlerdir. Comte 19. yüzyıl bilimselliğinde tabiat bilimlerinden olan biyoloji bilimini kullanarak Toplumun Organik Teorisine katkı sunarken, İbn Haldun da toplum ve devlet görüşlerini canlı bir organizmaya benzerlik kurmak suretiyle organik analogi yöntemiyle açıklamıştır. Bu yönüyle her ikisinin de biyoloji biliminden yararlandığını söyleyebiliriz.

Comte toplumun durağan ve devingen yapılarını ifade eden toplumsal statik ve toplumsal dinamik kavramlarını açıklamak için gözlem, deney ve karşılaştırma yöntemini kullanmıştır. İbn Haldun ise ilkel ve uygar toplum modelleri olarak sunduğu yeni bir bilim olarak *ilm-i umran* ile *bedavet* ve *hadaret* kavramlarını eleştirel düşünüş, yoklama, sınama ve mukayese gibi yöntemler ile tarihselci bakış açısı ve organik yaklaşım metoduyla açıklamıştır.

Comte canlı organizmanın hücrelerini toplumu var eden aile kavramına benzetmiş, organları oluşturan lifleri de toplumsal sınıf ve kast olgusuna ve canlı organizmanın teşekkül etmesini sağlayan organları ise kent ve topluluklara benzeterek analogik bir yaklaşım sergilemiştir. Aynı şekilde İbn Haldun da döngüsel ve dinamik bir toplum yapısından bahsetmektedir. Dinamikten kasıt ilkel bedevi toplumların içinde bulunduğu basit yapı değil, medeni toplum (hadari umran) aşamasına geçiş mücadelesi, döngüsüdür. Umran ıkellikten modernliğe geçişi sembolize etmektedir. Göçebe yapının yerini çeşitli mesleklerde uzmanlaşmanın ve iş bölümünün olduğu yerleşik toplum yapısı almaktadır. Klan, kabile ve göçebe topluluklar arasındaki sürekli devam eden güç mücadeleleri bedavetten hadarete geçişle sonuçlanmaktadır.

Bu yönüyle toplum sürekli bir değişim geçirmekte, var olan devletler ve yerleşik kentler yıkılarak yerini yeni iktidar ve devletlere bırakmaktadır.²⁹⁸

İbn Haldun devletleşmek veya var olan bir devletin, iktidarın herhangi bir yolla elde edilebilmesi için gerekli olan erke ulaşmanın yolunun asabiyeden geçtiğini belirtmiştir. Güçlü birliktelik ruhuna sahip asabiye sayesinde basit topluluklar yüksek kurumsallık düzeyine ulaşabilmekte, devlet halini alabilmektedir. Zira İbn Haldun bedevi toplumların veya aşiretlerin nihai olarak ulaşmak istedikleri amacın devletleşme veya var olan devletlerin iktidarlarını ele geçirme olduğunu savunmuştur. İbn Haldun'a göre devletleşme veya iktidar olma isteği yapay, geçici, alelade bir istek değil insanın var oluşsal bir gayesidir.

Comte'un organik analogisinin temelinde Fransız toplumunun yaşadığı kaos ve çalkantıya çözüm bulmak, toplumsal düzeni tekrar inşa etmek vardır. Benzer şekilde İbn Haldun da yaşadığı Kuzey Afrika coğrafyasında sürekli devam eden kabile, iktidar ve devlet mücadelelerini bedavet, hadaret, asabiye ve ilm-i umran gibi kavramlar üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Ancak Comte mevcut durumun yanı sıra olması gereken ideal yapıyı da öngörürken, İbn Haldun olması gereken ideal devlet, toplum yapısıyla ilgilenmemiş, toplum ve devletleri olduğu gibi mevcut hallerini yansıtmakla yetinmiştir.²⁹⁹

Çalışmamızda organik teorilerini incelediğimiz düşünürlerden ikincisi olan H. Spencer da çalışmalarında organik analogiyi benimsediğini açıkça ifade etmiştir. Avrupa'da felsefi, sosyolojik ve bilimsel yapısının oluşmasını sağlayan *rönesans* ve *reform* hareketleriyle birlikte, hemen akabinde gelişen *aydınlanma* sürecinin getirdiği insan aklını ön planda tutan düşüncenin etkileri, Spencer felsefesinin oluşmasında belirleyici olmuştur. Comte pozitivistini benimseyen Spencer'in, matematik, biyoloji mühendislik gibi doğa bilimlerine olan ilgisi ve elde ettiği birikim, onun pozitivist düşünürler arasında sayılmasını sağlamıştır. Spencer'ın pozitivist düşünceye olan inancı, hayatının geri kalanında açıklamaya adanmış kendi sentetik felsefesinin de alt yapısını oluşturmuştur.

²⁹⁸ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (çev. Osman Akinhay), İstanbul: Agora, 2014, s. 41-50.

²⁹⁹ Yves Lacoste, *İbni Haldun Tarih Biliminin Doğuşu*, (çev. Mehmet Sert), İstanbul: Ayrıntı, 2012, s. 95.

Spencer'ın çalışmalarının temelini *sanayi devrimiyle* beraber gelen toplumsal kargaşadan Britanya'yı kurtarmak ve toplumsal düzeni tekrar inşa etmek olmuştur. Benzer şekilde İbn Haldun da yaşadığı Kuzey Afrika coğrafyasında sürekli devam eden kabile, iktidar ve devlet mücadelelerini bedavet, hadaret, asabiye ve ilm-i umran gibi kavramlar üzerinden açıklamaya çalışmıştır.

Spencer'ın kaos ve kargaşanın sonlanması ve sosyal düzenin tekrar inşa edilmesinin yolunu ise liberal düşüncenin sloganı olan *Laissez-Faire* (bırakınız yapsınlar-bırakınız geçsinler) doktrininde aramıştır. İbn Haldun ise Spencer'dan farklı olarak olması gereken ideal devlet, toplum yapısıyla ilgilenmemiş, toplum ve devletleri olduğu gibi mevcut hallerini yansıtmakla yetinmiştir.

Spencer toplumsal evrimin geliştiği yönü, askerî toplum yapısından endüstriyel toplum yapısına doğru geçiş olarak tanımlamış ve düşüncelerini toplum için birey değil, birey için toplum odaklı yaklaşımla açıklamıştır. Spencer bireyin toplum için var olduğu prensibini taşıyan askerî toplum anlayışından, bireylerin faydasını artırmaya odaklı endüstriyel toplum anlayışına doğru pozitif ilerlemeci bir geçişle, sosyal düzenin tekrar sağlanabileceğini savunmuştur. İbn Haldun ise devletlerin ömürlerini üç kuşakla sınırlamış, asabiye bağının yok olması gibi sebeplerle devletlerin hastalanıp yıkılmalarının kaçınılmaz olduğunu savunmuştur.

Spencer tipolojisi diğer organik düşünürlerden farklı olarak inceleme konusunu yakın dönemle sınırlandırmıştır. Spencer; çalışmamızda esas aldığımız diğer düşünürlerin (Comte, Durkheim, Tönnies ve İbn Haldun) yaptığı gibi tarih öncesi ya da ilkel dönemlere kadar giderek toplumsal değerlendirmede bulunmamış, kent devletleri ve imparatorluklar ile sanayi devrimi sonrası devlet ve toplum yapılarını karşılaştırmıştır. Comte, Durkheim, Tönnies ve İbn Haldun düşüncelerinde tam olarak örtüşmeler de benzer şekilde kabile, köy yaşantısından kent yaşamına doğru evrilen toplum yapılarını incelemişlerdir.

Comte, Durkheim, Tönnies ve İbn Haldun inceledikleri ilkel ya da az gelişmiş topluluklarda bir yönüyle benzer şekilde homojen bir yapıya, bu sebeple benzerliğe dayalı bir dayanışma modeline işaret etmişlerdir. Spencer ise savaşçı toplumlardan sanayi toplumlarına geçişi esas alması nedeniyle, militarist yapıdan özgür iradenin hâkim olduğu, barışçı bir toplum yapısına doğru geçişi temsil eden bir karşılaştırmada

bulunmuştur. Spencer düşüncesinde demokratik toplum, iş bölümü, serbest ticaret gibi toplumsal kurumlar üzerinden gelişen sanayi toplumlarına işaret etmiştir.

Spencer sosyolojiyi toplumların evrimlerinin araştırılması olarak görmüş; sosyal sistem tasavvurunu tamamen evrimsel yasalar üzerine inşa etmiştir. Tabii yasalara uygun olmayan bir sosyal düzen anlayışı devam ettiği sürece, sosyolojinin bir bilim olamayacağını savunmuştur. Toplum ve canlı organizmanın bedeni arasında kurduğu biyolojik analogi, düşünce sisteminin odağında yer almıştır. Spencer evrimi, nispeten belirsiz ve tutarsız değişiklikten, farklılaşmış ancak daha kesin ve tutarlı bir yapıya doğru gelişen bir süreç olarak değerlendirmiştir. Aynı şekilde bu sürecin sonunda farklılaşmanın ve iç bütünlüğün olduğu toplumsallığa evrileceğini savunmuştur.³⁰⁰ İbn Haldun ise bedavet ve hadaret olarak tanımladığı yaşam şekilleri arasında gerçekleşen ve ilkel toplumdaki uygar (umran) topluma doğru mütemediyen devam eden bir geçiş döngüsünü savunmuştur. Ona göre canlıların (insanların) doğup, büyümesi ve gelişimini tamamladıktan sonra hastalanarak ölmesi gibi devletler de benzer bir döngü yaşamaktadır. Bu yönüyle Spencer ve İbn Haldun düşüncesi birbirinden ayrılmaktadır. Zira Spencer'ın organik teorisinde doğrusal bir gelişim öngörüsü yatmakta iken İbn Haldun'un sahip olduğu organik yaklaşımda döngüsel bir gelişme süreci yaşanmaktadır.

Spencer için ekonomi, sanayileşme, endüstrileşme temel belirleyici unsurken, İbn Haldun için ekonomik gelişmeler toplumsal gelişimi etkilemekle birlikte bedavet döneminde toplumda var olan kuvvetli asabiye bağının zamanla etkisini yitirip yok olması toplumsal gelişimi etkileyen temel unsur olarak görmüştür.

Spencer evrimi *kuvvetin sürekliliği*, *maddenin yok olmaması* ve *hareketin sürekliliği* olmak üzere üç temel aksiyom üzerine oturtmuştur. *Kuvvetin sürekliliği* kavramını her şeyin insan bilgisini aştığı ereğine dayandıran Spencer, nihai ereğin ampirik olarak bilinemez ve ancak bir inanç gibi kabul edilebilir olduğunu söylemiştir. Ona göre bu erek ebedi ve her yerdedir. *Maddenin yok olmaması* ise maddenin zaman içinde yok olmayıp dönüştüğü düşüncesidir. *Hareketin sürekliliği* ise enerjinin biçim

³⁰⁰ Alan Swingewood, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (çev. Osman Akınhay), İstanbul: Agora, 2014, s. 53-61.

Glenn A. Goodwin, Joseph A. Scimecca, *Klasik Sosyolojik Teori*, (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Say, 2015, s. 48-60.

değiştirerek dönüşüm yaşasa da varlığını sürdüreceği düşüncesidir. Spencer bu üç evrimsel nosyonu fizik kanunlarına dayalı olarak geliştirmiştir. Madde ve hareket, evrim ve çözülme süreçlerinde evrende asla yok olmamakta; yeniden dağıtılmaktadır. Bu durum gücün ve hareketin dönüşüme uğrayacağı ama asla yok olmayacağı anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Spencer *toplumsal evrimin* insan pratiğinden bağımsız gerçekleştiğini ve insanlığın her geçen gün toplumsallaşmakta olduğunu söylemiştir.

İbn Haldun ise *nevilerin tekamülü* (evolution, irtika, türlerin mükemmelleşmesi/olgunlaşması) kavramını kullanarak biyolojik canlı türlerinin birbirlerinden türeyerek inkişaf ettiklerini (ortaya çıktıklarını) açıklamıştır. İbn Haldun'un bu düşüncesi ile Charles Darwin'in *evrim teorisi* arasında benzerlik söz konusu edilmiştir. İbn Haldun yeryüzünde var olan toprak, su, hava ve ateşten oluşan dört unsurun (anasir-i erbaa) birbirlerine dönüşebildiğini, toprağın suya, suyun havaya, havanın da ateşe dönüşebildiğini, bununla birlikte suyun ateş, ateşinde su olabildiğini savunmuştur. Ayrıca bitkiler aleminin ilk halinin tohumuz olduğunu, nihai halinin ise hurma ve asmaya evrildiğini savunmuştur. Benzer şekilde hayvanlar alemine ve insanların oluşumuna da değinen İbn Haldun, hayvanlar aleminin ilk aşamasının salyangoz ve sedef olduğunu, en ilkel halinden geçirdiği değişimler sonucunda fikir ve akıl sahibi insana evrildiğinden bahsetmiştir.³⁰¹

İbn Haldun dünya ve onun üzerinde yaşayan tüm milletlerin zamana dayalı bir değişime tabi olduğunu ve sürekli gerçekleşen bu değişimin belli bir bölgeyle sınırlı olmayıp, tüm kişileri, toplumları, kentleri, ülkeleri, hanedanlıkları ve devletleri kapsadığını, kısaca hiçbir şeyin değişimden ari tutulamayacağını savunmuştur. 'İnsanlar krallarının dinindendir' atasözünden yola çıkarak toplumların görgü ve kurallarının kendi iktidarlarının görgü kurallarını taşıdığını, mevcut iktidarların yıkılıp yerine yenileri geldikçe eski iktidarların kurallarıyla yeni iktidarların benimsediği kuralların birbirine karıştığını, iktidar değişimleri devam ettikçe de ilerleyen dönemde toplumun gelenek, görenek ve kurallarının tamamen değişeceğini ve ortaya bambaşka

³⁰¹ Süleyman Uludağ, *Mukaddime*, İstanbul: Dergâh, 2022, s. 69.

bir toplum çıkacağını vurgulamış,³⁰² böylelikle savunduğu tarihsel ve toplumsal değişim perspektifini ortaya koymuştur.

İbn Haldun'un sahip olduğu değişim perspektifi diğer düşünür ve kuramcılara da ilham kaynağı olmuş, örneğin Ahmet Taner Kışlalı '*Siyaset Bilimi*' kitabında, Pareto'nun sosyal evrimin belli bir aşaması geçildikten sonra alt sınıfa müntesip bireylerin üst sınıfta bulunan kişileri rol model olarak belirledikleri ve onlara benzemeye çalıştığı savını anlatan 'Elitlerin dolaşımı' kuramını İbn Haldun'dan esinlenerek ortaya attığını³⁰³ söylemiştir.

Çalışmamızda organik teorilerini incelediğimiz düşünürlerden Emile Durkheim da çalışmalarında organik analogiyi benimsediğini açıkça ifade etmiştir. Durkheim dayanışma kavramını iş bölümünün niteliğine göre değerlendirmiştir. Basit ilkel toplumlarda var olan iş bölümünün gayet sınırlı düzeyde olması ve insanların yaptıkları işlerin ya birbiriyle aynı ya da oldukça benzer olduğunu savunmuştur. Durkheim bu tip dayanışma modelini mekanik dayanışma olarak ele almıştır. *Mekanik Dayanışmacı* modelde avcı toplayıcılıkta olduğu gibi niteliksel anlamda karmaşık iş akışı bulunmamakta, toplumu var eden bireylerin üstlendiği roller birbiriyle benzer nitelik taşımaktadır. Diğer taraftan sanayileşme ve modernitenin getirdiği nitelik ve çeşitlilik toplumu oluşturan bireylerin üstlendiği rol ve sorumluluklarda da farklılaşmaya götürmüştür. Bireyler artık daha karmaşık ve birbirinden farklı görevler üstlenmekte iş bölümü daha karmaşık ve nitelikli hal almaktadır. Durkheim bu tip dayanışmayı ise *Organik Dayanışma* olarak adlandırmıştır.

İbn Haldun'un da düşüncelerini açıklarken Durkheim gibi ikili bir kavram kullanarak ayrıma gittiğini görmekteyiz. İbn Haldun öncelikle umran adını verdiği medeniyet kavramını toplumların yaşayış şekillerindeki farklılığa göre bedavet ve hadaret olmak üzere ikiye ayırmıştır. Umran'ın bedavetten hadarete doğru bir gelişim olduğunu savunmuş, bedevi toplum insanların nihai hedefinin de devletleşmek, mülke sahip olmak, yerleşik köy, kırsal ya da şehir hayatına dahil olmak olarak belirlemiştir. Durkheim'ın mekanik dayanışmasında olduğu gibi bedavet toplumları ilkel şartlarda yaşayan, en temel gereksinimlerini dahi zor elde edebilen, amansız iklim

³⁰² İbni Haldun, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014, s. 93-94.

³⁰³ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Ankara: İmge Kitabevi, 2010, s. 330.

ve çöl coğrafyasında ayakta, hayatta kalmaya çalışan, kendi güvenliklerini kendileri sağlayan, sınırlı iş bۆlümüne sahip topluluklar olarak gۆrmüştür. Bedavette kıtlık, yiyecek ve içeceklerin sınırlı olması nedeniyle nitelikli iş ve roller bulunmamaktadır. Bedavetten hadarete geçişle birlikte kullanılan ve tüketlen yiyecek, giyecek ve diğer ihtiyaçlar bir üst seviyede karşılanabilmektedir. Bu eşya ve yiyeceklerin üretim ve tüketim süreci yoğun bir iş bۆlümünü zorunlu kılmaktadır. Ancak asabiye adını verdiği birlik ruhu ve dayanışma hadari toplumlarına, yerleşik toplumlarına nazaran daha güçlü dayanışma sergilemektedirler. Bu yönüyle dayanışma ve iş bۆlümü bağlamında İbn Haldun'un savunduğu organik yaklaşıml Durkheim'ın Mekanik Dayanışma modeliyle benzerlik taşımaktadır.

Durkheim ekonomi, biyoloji dâhil hayatın bütün aşamalarında varlığı görölen bu toplumsal iş bۆlümü olgusunu, *Bütün ihtiyaçlarını kendi kendisine karşılayabilen bir insanın mı, yoksa toplumsal bütününl bir parçası olan insanın mı yeğlenmesi gerekir?* sorusundan yola çıkarak, toplumsal iş bۆlümü kavramını bir ahlak yasasına bağlayarak açıklamaya çalışmıştır. Bunun için öncelikli olarak toplumsal iş bۆlümünün toplum için ihtiva ettiği işlevin ne olduğunu yine biyolojiden verdiği örneklerle açıklamış, canlı organizmadaki sindirim ve solunum sistemlerinin organizmada gördüğü işlevlerle toplumsal iş bۆlümü arasında benzerlik kurmuş, toplumsal iş bۆlümü ile organizmadaki solunum sisteminin işlevini ilişkilendirmiştir. Durkheim, tıpkı canlıların hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli olan gazların vücuda alınmasını gerçekleştiren solunum sisteminde olduğu gibi toplumsal iş bۆlümü işlevinin de toplumların düşünce ve maddi anlamda gelişmeleri, uygarlaşmaları için zorunlu bir işlev yürüttüğünü söylemiştir. Uygarlık kavramının ekonomik etkinliklerle doğru orantılı bir şekilde gelişip ilerlediğini, ancak suç ve intihar vakalarında artışa sebebiyet vermesi nedeniyle her türlü ahlaki değerdan yoksun olduğunu savunmuştur.

Durkheim, toplumu oluşturan bireyler arasındaki dayanışma ne denli kuvvetli ise gerek kendi aralarında gerekse toplumsal olarak o denli karmaşık ve güçlü ilişki içine gireceklerini, birbirleriyle daha az karşılaşan bireyler arasındaki dayanışmanın daha alt düzeyde olacağını söylemiştir. Toplumsal dayanışmanın elle tutulur somut bir durum olmamasına rağmen, bireylerin toplumda daha sıkı bir etkileşime girmelerini sağladığınl, dayanışmanın toplumsal bir olgu olmakla birlikte, bireysel organizmaya

bağlı olduğunu ve toplumsal etkileri üzerinden değerlendirilip anlaşılabilirliğini söylemiştir.

Durkheim şayet biyologlar yaptıkları çalışmalarda yalnızca gelişmiş canlı türlerini esas alıp, tek hücreli canlı türlerini kapsam dışında tutan bir yöntem belirleselerdi, yaşamın örgütlenme olmaksızın oluştuğu gibi gerçeğe bağdaşmayan bir sonuç elde edeceklerini söylemiştir. Verdiği bu örnekten yola çıkarak, birbirinden farklı ağırlıkta yaptırım öngören suç tiplerinin bütün toplumların vicdanlarında aynı etki ve tepkiye neden olduğunu, bu nedenle suçun özünü anlamak için bütün toplumlarda tanımlanan suçların ortak özelliklerinin tespit edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Durkheim tek hücreli ve gelişmiş yetişkin canlılara yaptığı bu göndermede, yetişkin canlıları meydana getiren organların birden fazla hücrenin birleşimiyle oluşması nedeniyle, ister tek hücreli canlı olsun, isterse çok hücreli yetişkin canlı türü olsun her iki türün de ortak noktasının hücre olduğunu, buna benzer şekilde suçlarında hangi toplumda olursa olsun veya ihlal edilmesi durumunda hangi ağırlıkta yaptırım öngörülürse öngörsünler toplum vicdanını aynı ölçüde yaraladığına işaret etmiştir. Burada suça yönelik öngörülen yaptırımın mahiyeti değil, korunması gereken ortak payda olan kamusal/toplumsal vicdanın zarar görmüş olmasını esas alarak değerlendirme yapmıştır.

Diğer taraftan suçun cezasız kalması durumunda toplumsal güvenin tehlikeye gireceğini, bu nedenle suçluların cezasız bırakılmaması gerektiğini, ancak bunun yanı sıra suça verilecek ceza ile toplumun gireceği tehlike arasında bir orantının da kurulması gerektiğini söylemiştir. Organizmadaki bir hücrenin eksilmesinin doğuracağı sınırlı etkide olduğu gibi toplumda yaşayan tek bir kişinin öldürülmesi nedeniyle faile en ağır ceza verilirken, toplumun genelini etkileyen ekonomik buhran, borsa darbesi, iflas gibi durumlara hiçbir ceza verilmemesinin kabul edilemez bir orantısızlık olduğunu savunmuştur.

Durkheim, devleti yöneten hükümetin canlı bir organizmanın beynine benzetildiğini oysaki beyin kadar midenin de organizma için hayati derecede öneme sahip olduğunu savunmuştur. Toplumsal bilincin toplumu oluşturan bireylerin ortalamasının ortak duygu ve düşüncelerini yansıttığını ister içsel ister dışsal kaynaklı olsun topluma yönelen tüm düşmanlara karşı koruma ve savunma görevine dönük davranış kurallarını yaptırıma bağlama gücünün sadece hükümete ait olduğunu ve

bunun hükümetin en temel görevi olarak gördüğünü söylemiştir. Bilincin her güçlü durumunun bir yaşam kaynağı olduğunu belirtmiş, canlı bir organizmaya ait bir uzvun zarar görüp işlevini eksik ya da hiç görememesi gibi aynı şekilde toplumsal bilincin zarar görmesi durumunda da benzer huzursuzluğun ortaya çıkmasına sebebiyet verdiğini savunmuştur. Toplumsal bilincin korunmasını sağlamak adına ona tehdit oluşturacak her durum ve davranışa karşı mücadele etmenin kaçınılmaz olduğunu söylemiştir.

Organizmadaki bütün işlevlerin organik olması gibi toplumun bütün işlevlerinin de toplumsal nitelikte oluşunu belirten Durkheim, onarıcı yaptırımlı hukukun düzenlediği ilişkilerin ve temsil ettiği dayanışmanın toplumsal iş bölümünün sonucu olduğunu savunmuştur. Durkheim bütün toplumsal işlevleri genel nitelikli olduğunu ancak toplumda uzmanlaşma meydana gelmesiyle uzmanlaşan işlevlerin bilincinde olanların sayısının azalacağını, her ne kadar toplumsal nitelikte olsa da toplumun ancak dar bir kümesinin farkına vardığı bir alana dönüşeceğini belirtmiştir. Bununla birlikte uzmanlaşan işlevlerin güçlü toplumsal bilinçten ayrılması nedeniyle, uzmanlaşan işlevleri düzenleyen hukuk kurallarına aykırılık durumunda müeyyidelerin toplumun geneli tarafından değil, bir kesimi tarafından, yerel kamuoyunun talebiyle uygulanacağını savunmuştur. Ayrıca Durkheim hukuku, canlı organizmanın değişik işlevlerini düzenleyen sinir sistemine benzetmiş, sinir sisteminin organizmadaki fizyolojik odaklanma durumunu yansıtan rolünde olduğu gibi toplumun ulaştığı iş bölümü seviyesinin de onarıcı yaptırımlı iş birliği hukukunun ulaştığı seviyeye bakarak anlaşılabileceğini söylemiştir.

İbn Haldun ve Durkheim *Toplumda insanları bir arada tutan bağ nedir?* sorusu üzerinden yaşadıkları çağın ve coğrafyanın temel sorunlarına çözüm bulmaya çalışmışlardır. Ancak çözüm olarak ortaya koydukları teorik yaklaşım birbiriyle tezatlık içermektedir. Durkheim homojen olmayan, parçalı toplumlarda bireylerin benzerliğine dayanan mekanik dayanışmayı toplumsal uyumun kaynağı olarak görmüştür. Mekanik dayanışmanın, parçalı olmayan toplumlarda görülen ve karşılıklı benzerliğe değil, karşılıklı hayati bağımlılık ve tamamlayıcılığa dayanan organik dayanışmadan daha aşağı bir seviyede ve daha az etkili olduğunu savunmuştur. Gellner'e göre Durkheim'ın açıkladığı mekanik dayanışma ile uyum veya dayanışmanın organik eksikliği arasındaki tezatlık İbn Haldun düşüncesinin merkezini

oluşturmaktadır. Şöyle ki; İbn Haldun hadari toplum düzenini özlenen, hayali kurulan bir toplum düzeni olarak görmesine rağmen bedevi toplum insanların şecaat ve karakter bakımından daha üstün meziyetlere sahip olduklarını savunmuştur. Bedevi toplulukların sahip olunan yaratılış özelliklerine (fitra) daha yakın olduklarını, kent insanına nazaran kötü alışkanlıklardan daha uzak olduklarını veya varsa sahip oldukları kötü alışkanlıklardan daha kolay vazgeçebildiklerini, daha kolay iyileştirilebilir olduklarını, kısaca ilkel yaşantıya sahip olmalarına rağmen yerleşik hayat süren insanlara nazaran iyiliğe daha yatkın olduklarını savunmuştur.³⁰⁴

İbn Haldun'un yaşadığı Kuzey Afrika coğrafyasının sahip olduğu etnografik yapı kabile toplumu üzerine kuruludur. Kabile toplumunda grupla özdeşleşme, içselleştirme ve uyum söz konusudur. Kent toplumlarının (hadari) organik yapısı iş bölümü açısından son derece gelişmiş olmasına rağmen kabile toplumlarındaki kadar bir uyum söz konusu değildir. Durkheim'ın aksine İbn Haldun bu denli iş bölümüne rağmen kent toplumlarında ahlaki ve toplumsal bir uyum öngörmemiş, tam aksine kentsel yaşamın doğası gereği toplumsal dayanışma ve bütünleşmeye karşı olduğunu, asabiyyeye dayalı ilişkinin gerçek uyumun ve dayanışmanın temelini oluşturduğunu ve kent yaşantısında bundan söz edilemeyeceğini savunmuştur.

Ernest Gellner, Durkheim'ın toplumsal uyumun mekanik ve organik dayanışma ile iki şekilde sağlanabileceğini savunmasına karşın, İbn Haldun'un bunlardan yalnızca mekanik dayanışmayı benimsediğini ve toplumsal uyumun sağlanması için organik dayanışmanın bir diğer yol olduğu düşüncesine sahip olmadığını belirtmektedir. Bunun yanı sıra İbn Haldun'un uygarlığın kurulması ve devamlılığı için toplumsal çeşitlilik ve iş bölümünün gerekli olduğunu bildiğini ancak buna rağmen bunu, toplumsal dayanışma için gerekli bir etken olarak görmediğini belirtmektedir. Siyasi ve 'uyumcu' bir yaklaşım sergileyerek uzmanlaşmayı, toplumsal uyumu oluşturan etmenlerin dışında tutmuştur.³⁰⁵

Çalışmamızda organik teorilerini incelediğimiz düşünürlerden sonuncusu olan Ferdinand Tönnies de çalışmalarında organik analogiyi benimsediğini açıkça ifade

³⁰⁴ Ernest Gellner, 'Cohesion and Identity: The Maghreb from Ibn Khaldun to Emile Durkheim.' *Government and Opposition*, vol. 10, no. 2, 1975, pp. 203–218.

³⁰⁵ Ernest Gellner, 'Cohesion and Identity: The Maghreb from Ibn Khaldun to Emile Durkheim.' *Government and Opposition*, vol. 10, no. 2, 1975, pp. 203–218.

etmiştir. Yaşadığı dönemin Almanya'sında var olan ekonomik ve siyasi çalkantıları gözlemleyerek, insan iradesinin bir ürünü olarak gördüğü toplumu anlamaya çalışmıştır. Tönnies'in bilime yaptığı en önemli katkı aynı zamanda eserine adını verdiği *Gemeinschaft* (Topluluk, Cemaat), *Gesellschaft* (Toplum, Cemiyet) kavramlarıdır. Bu kavramlarla sosyal ilişkilerin oluşma şekillerindeki farklılıkları ön plana çıkarmış, geleneksel toplumlarla, modern sanayi toplumlarını birbirinden ayırmayı hedeflemiştir. Lukacs'a göre kültürel analize netlik kazandıran en önemli teorilerden biri Tönnies'in ortaya koyduğu Topluluk-Toplum analizidir. Benzer şekilde İbn Haldun da yaşadığı Kuzey Afrika coğrafyasında sürekli devam eden kabile, iktidar ve devlet mücadelelerini bedavet, hadaret, asabiye ve ilm-i umran gibi kavramlar üzerinden açıklamaya çalışmıştır.

Tönnies kolektif irade eylemlerinin toplumu oluşturan bireylerin gösterdiği eylemler bütününe etkileşimiyle oluştuğunu, bu nedenle bireysel iradenin belirleyici faktör olduğunu savunmuştur. Bireysel iradelerin etkileşiminin de *Topluluk-Toplum* olarak iki farklı şekilde gerçekleştiğini savunmuştur. Tönnies ortaya attığı bu kavramlar sayesinde, öngördüğü sosyal dayanışma ve sosyal denetim şekillerini açıklamıştır. Tönnies, *Gemeinschaft* (Topluluk) kavramını ortak kimliğe sahip olanların geliştirdiği bir sosyal yapı olarak tanımlamıştır. Topluluğu sonradan edinilen bir ilişki çeşidi olarak görmemiş, kişisel bağları kuvvetli, akrabalık, arkadaşlık gibi nesiller boyu devam eden ve mütemadiyen bir arada yaşama duygusu taşıyan bireylerin oluşturduğu bir ilişki çeşidi olarak sunmuştur. Aile başta olmak üzere küçük köy veya kentlerde yaşayanları konu edinen *Gemeinschaft* (topluluk) kavramı, çevresel faktör olarak aynı çevrede doğup, büyüüp yaşamaya devam eden ilkel ve mikro düzey bir ilişki ağını temsil etmektedir. Bununla birlikte Tönnies, modern kentlerin oluşumu ve sanayileşmenin etkisiyle *Gemeinschaft* (topluluk) olgusunun yok olmakta olduğunu da kabul etmektedir.

Benzer şekilde İbn Haldun da ikili bir kavramdan yararlanarak insan, toplum ve devlete dair görüşlerini açıklamıştır. İbn Haldun halkları sahip oldukları yaşam şekillerine göre birbirinden ayırarak, '*Bedavet*' ve '*Hadaret*' olmak üzere iki farklı yaşam şekli tanımlamıştır. Göçebe hayata sahip, çöl ve otlakların yakınlarında veya kumlu bölgelerin kenarlarında kurulan çadırlarda sürdürülen yaşamı bedevi yaşam (bedavet), duvarlarla çevrili sabit yapıların bulunduğu kır, köy veya şehirlerde (Antik

Yunanda site, Polis, Arapça karşılığı Medine) sürdürülen yerleşik hayatı ise hadari yaşam (hadaret) olarak tanımlamıştır. Ancak Tönnies'in *Gemeinschaft* (topluluk) kavramı ile İbn Haldun'un *bedavet* kavramları benzerlik barındırmakla birlikte tam olarak örtüşmemektedir. Tönnies'in *Gemeinschaft* (topluluk) kavramı aile başta olmak üzere küçük köy veya kentlerde yaşayanları nitelerken, İbn Haldun'un *bedavet* kavramı ise göçebe, bedevi, çöl hayatı süren insanlara işaret etmektedir.

Tönnies ayrıca *Wesenwille* (mahiyet iradesi/doğal var olma iradesi) ve *Kürwille* (özgür irade) olmak üzere iki farklı kavram ortaya atmıştır. Tönnies *Gemeinschaft* (Topluluk) kavramıyla açıkladığı yaşam şekline sahip bireylerin sahip oldukları iradenin mahiyet, başka bir deyişle doğal var olma iradesi olduğunu belirtmiştir. Doğal var olma iradesinde birey realist bir yaklaşım sergilememekte, seçimlerini akla yatkın bir karar muhasebesinden geçirmemektedir. İmkân ya da seçenekler hali hazırda zaten doğal var olma iradesince belirlendiğinden, birey karar vermek için seçim yapmak durumunda değildir. Gelenek ve alışkanlıklar mahiyeti, iradeyi belirlemekte, birey ise doğrudan (herhangi bir akıl yürütme ihtiyacı duymadan) seçili davranışı duygularıyla gerçekleştirmektedir. Bunun tam aksine İbn Haldun *bedavet* toplumlarının hadari hayat süren insanlara oranla daha özgür, cesur herhangi bir devletin egemenliği altına girmemiş topluluklar olarak anlatmıştır. *Bedavet*in karşısında yer alan *Hadari* toplum insanları ise bir iktidar, hükümdar boyunduruğu altına girip, kendi savunmalarını dahi hükümdarlarına bırakıp, vergi vermişlerdir. İbn Haldun boyunduruk altına girerek vergi vermeyi küçültücü bir durum olarak anlatmıştır.

Tönnies için topluluk-toplum ayrımı yalnızca bir yaşam şekli olmaktan öte, evrimsel bir gerçeklik durumunu yansıtmaktadır. Tönnies için topluluk önceki yaşam şeklini toplum ise sonraki yaşam şeklini ifade etmekle birlikte toplulukların nihai hedefinin toplum haline dönüşmek olduğunu kabul etmektedir. Son olarak Tönnies; Toplum makineye benzetmiş, ilkel ancak üstün değer olarak gördüğü topluluğu ise Organizma ile ilişkilendirmiştir.

Tönnies'in *Gemeinschaft* (topluluk) kavramı ile İbn Haldun'un *bedavet* kavramları benzerlik taşımaktadır. Hem *bedavet* hem de *Gemeinschaft* (topluluk) üyeleri 'ben' değil, biz duygusuyla hareket eder ve bireysel herhangi bir çıkarın öncelenmediği bir hayat sürer. Her iki kavram bağlamında, bireyler mensup oldukları toplulukların çıkar ve menfaati dışında bireysel bir çıkar, gaye gütmemektedirler.

Ayrıca Gemeinschaft (topluluk) üyeleri için sosyal irade geleneklerden oluşmakta, töre, gelenek, görenek ve ahlakın egemenliği, inanç ve dinin de belirleyici rol oynamaktadır. Bedevi topluluklarda da benzer bir şekilde ortak şemsiye, asabiye duygusuna/dayanışmasına sahip olmak, asgari ihtiyaçları ve ortak güvenlikleri beraber sağlamak gerekliliğidir.

Çalışmamızda ele aldığımız Comte, Spencer, Durkheim ve Tönnies'in Toplumun Organik Teorisi bağlamında geliştirdikleri kuramlar ile İbn Haldun'un organik yaklaşımı ve bilim dünyasına kazandırdığı kavramlar arasında örtüşen ve farklılaşan yönler bulunmaktadır.

İbn Haldun'un aksine diğer düşünürlerin tamamı sürekli gelişimsel, doğrusal bir ilerleme modeli sunmuşlardır. Örneğin, Auguste Comte teolojik, metafizik ve pozitif halden oluşan üç hal yasası ile toplumsal statik ve toplumsal dinamik kavramları üzerinden açıkladığı düşünceleri mütemediyen gerçekleşen bir ilerleme sürecini ihtiva etmektedir. Hakeza Herbert Spencer'da gerek sosyal evrim gerekse militarist toplum, sanayi toplumu ayrımıyla toplumların militarist yapıdan endüstri toplumuna doğru devam eden, doğrusal bir ilerleme süreci içerisinde olduğunu savunmuştur. Emile Durkheim da iş bölümü olgusu üzerinden açıklama getirdiği mekanik dayanışma ve organik dayanışma kuramlarında toplumların sürekli ilerleme ve gelişim sergiledikleri savını benimsemiştir. Durkheim toplumsal iş bölümü olgusunun basit ilkel toplumlarda var olan benzerliğe dayalı iş bölümünden, sanayileşme ve moderniteyle birlikte gelen (nitelik ve çeşitliliğin artışıyla bireylerin üstlendikleri rol ve sorumluluklarda meydana gelen) farklılaşmaya dayalı iş bölümüne doğru evrilme yaşandığını savunmuştur. Benzer şekilde Ferdinand Tönnies de *Gemeinschaft* (Topluluk, Cemaat), *Gesellschaft* (Toplum, Cemiyet) kavramları üzerinden geliştirdiği kuramıyla, sosyal ilişkilerin oluşma şekillerindeki farklılıkları ön plana çıkarmıştır. Tönnies toplum değil, birer topluluk olarak gördüğü geleneksel (aile, köy, eski çağ 'polis' ve orta çağ büyük şehirlerinden oluşan) toplum yapısının yerini zamanla modern sanayi toplumlarına bıraktığını ve ilerleyen dönemde topluluk olgusunun yok olacağını kabul etmiştir. İbn Haldun ise bedavet ve hadaret olarak tanımladığı yaşam şekilleri arasında gerçekleşen ve ilkel toplumdan uygar (umran) topluma doğru mütemediyen devam eden bir geçiş döngüsünü savunmuştur. Ona göre canlıların (insanların) doğup, büyümesi ve gelişimini tamamladıktan sonra hastalanarak ölmesi

gibi devletler de benzer bir döngü yaşamaktadır. İbn Haldun'un sahip olduğu organik yaklaşımda döngüsel bir değişim, gelişme (cyclical approach) süreci yaşanmaktadır.³⁰⁶

İbn Haldun öncelikle başlı başına bir değişim teorisyenidir. Dünya ve onun üzerinde yaşayan tüm milletlerin zamana dayalı bir değişime tabi olduğunu ve sürekli gerçekleşen bu değişimin belli bir bölgeyle sınırlı olmayıp, tüm kişileri, toplumları, kentleri, ülkeleri, hanedanlıkları ve devletleri kapsadığını, kısaca hiçbir şeyin değişimden arı tutulamayacağını savunmuştur.

Aynı zamanda döngüsel bir tarihselci yaklaşıma sahip olan İbn Haldun, Mukaddime eserinde bedavet, hadaret, asabiye ve ilm-i umran kavramları ile devletlerin canlı organizmalar gibi doğup, büyüüp, belirli bir süre geçtikten sonra hastalanarak öldüğünü, akabinde yerine yeni devletlerin kurulduğunu kabul eden devlet nazariyesini organik yaklaşımla açıklık getirmiştir.³⁰⁷

Son olarak; İbn Haldun'un benimsediği organik yaklaşımın, Toplumun Organik Teorisinin Natüralistik (Mekanikçi) Tipinin temsilcilerinden Auguste Comte'un *Üç Hal Yasası ve Toplumsal Dinamik Kuramıyla* ve Herbert Spencer'in *Sosyal Evrim ve Askeri Toplum-Endüstriyel Toplum Kuramıyla* örtüşen ve farklılaşan yönleri bulunmakla birlikte, Teorinin Sistemci (Sosyal Psikolojik) Tipinin temsilcileri olan Emile Durkheim'in *Mekanik Dayanışma Kuramı* ile Ferdinand Tönnies'in geliştirdiği *Gemeinschaft (Topluluk)* Kuramına daha yakın bir düşünceye sahip olduğunu görmekteyiz. Bu iki sistemci tip arasında ise Durkheim'in ilkel ya da az gelişmiş topluluklarda görülen benzer şekilde homojen bir yapıya, bu sebeple benzerliğe dayalı bir dayanışma modeline işaret eden *Mekanik Dayanışma Kuramıyla* daha fazla benzerlik taşıdığı kanaatine varmış bulunmaktayız.

³⁰⁶ Ejder Okumuş, İbn Haldun ve Osmanlı'da Çöküş Tartışmaları, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 6, (1999), s. 184, 185.

Richard A. Appelbaum, *Toplumsal Değişim Kuramları*, (çev. Türker Alkan), Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 1970, s. 77.

³⁰⁷ Ejder Okumuş, İbn Haldun ve Osmanlı'da Çöküş Tartışmaları, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 6, (1999), s. 184, 185.

SONUÇ

Toplumun Organik Teorisi öncelikle toplumu başlı başına bir sistem olarak gören, toplumla canlı organizma arasında benzerlik kuran ve bu benzerliği tabiat yasaları yardımıyla açıklamaya çalışan toplumsal bir teori tipidir. Tarih boyunca pek çok düşünür tarafından organik yaklaşıma dair görüş ve söylemler beyan edilmiş olsa da Toplumun Organik Teorisi 18. yüzyılın sonlarında başlayıp 19. yüzyılda kuramsallaşma sürecini tamamlamış ve klasik sosyoloji teorileri arasındaki yerini almıştır. Aydınlanma düşüncesinde eğitim alan üst sınıfa ait düşünürler siyasal istikrarsızlık, toplumsal parçalanma ve sanayi devrimi gibi yaşadıkları çağın temel sorunlarını Toplumun Organik Teorisi yardımıyla açıklamaya çalışmışlardır. Aynı zamanda klasik dönem sosyologları olan bu düşünürlerin toplumsal meselelere karşı gösterdikleri kuramsal tepkinin temelinde *toplumsal düzen* (social order) olgusu yatmaktadır.

Toplumun Organik Teorisi genel olarak toplum ile canlı organizma arasında kurulacak analogiye (benzeşime) dayalı bazı savların varlığını kabul etmektedir. Toplumun Organik Teorisi toplumun tıpkı canlı bir organizma gibi büyüdüğü ve bu büyümeye dayalı organizmanın/toplumun yapısında farklılaşma yaşandığını kabul etmektedir. Canlı bir organizmayı meydana getiren organların birbirleriyle ve organizmanın bütünüyle bağımlı ve ilişkili olduğu gibi topluma içkin (kültürel, siyasi, endüstriyel vb.) işlevlerin, yapıların da karşılıklı bağımlı ve ilişkili olduğu savını benimsemektedir. Ayrıca teoriye göre canlı organizma nasıl ki organların bir araya gelmesinden teşekkül ediyorsa, toplum da toplumsal olguların (bireyler, kurumlar, iş bölümü vb.) bütünsellik göstermesinden teşekkül etmektedir. Bununla birlikte toplumsal olguların varlıklarını sürdürdüğü müddetçe toplumun da varlığını sürdüreceğini esas almaktadır.

Dört bölümden oluşan bu çalışmamızın ilk bölümünde Toplumun Organik Teorisinin hipotezleri, metotları ve tipleri açıklanmış, ikinci bölümde Graham Charles Kinloch'un yaptığı tasnife bağlı kalarak teorinin *Tabiatçı Tipinin* temsilcisi Auguste

Comte ile Herbert Spencer, *Sosyal Tipinin* temsilcisi Emile Durkheim ile Ferdinand Tönnies'in organik teoriye olan katkıları kendi kavram ve anlatıları üzerinden açıklama getirilmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde de 14. yüzyıl İslam düşünürü olan İbn Haldun'un 'Kitabü'l İber' yapıtına takdim amacıyla kaleme aldığı ünlü Mukaddime eserindeki anlatısına bağlı kalarak, O'nun bilim dünyasına kattığı 'Bedavet', 'Hadaret', 'İlm-i Umran' ve 'Asabiye' kavramları ile devletlerin doğum ve ölümünü konu edinen devlet tasavvuru üzerinden benimsediği organik yaklaşım anlatılmıştır. Tezin dördüncü ve son bölümünde ise; sosyoloji disiplininin kurucuları olan Comte, Spencer, Durkheim ve Tönnies'in Toplumun Organik Teorisine ilişkin görüşleriyle İbn Haldun'un organizmacı yaklaşımı arasındaki örtüşen ve farklılaşan düşüncelere değinilmiş, akabinde İbn Haldun'un benimsediği organik yaklaşımın Toplumun Organik Teorisi ile isabet ettiği noktalar detaylarıyla tartışılmıştır.

Sonuç olarak; İbn Haldun'un içtima-i hayat olarak kavramsallaştırdığı topluma dair düşünceleri ile aynı zamanda sosyolojinin kurucuları olan Comte, Spencer, Durkheim ve Tönnies'in toplum ve toplumsal olana ilişkin görüşleri pek çok yönden benzerlik ve farklılıklar taşımaktadır.

Söz konusu düşünürler ile İbn Haldun'un anlatıları açık bir şekilde toplum ve toplumsal olana dair organik bir analogik yaklaşım sergilemektedir. Ancak her bir düşünürün toplum ve devlete dair ortaya koydukları organik yaklaşım benzerlikler taşımakla birlikte gerek seçtikleri olgular ve kavramlar bakımından gerekse topluma getirdikleri açıklama yöntemi bakımından farklılıklar içermektedir.

İbn Haldun dahil çalışma konusu yaptığımız düşünürlerin tamamı yaşadıkları çağın ve coğrafyanın içinde bulunduğu toplumsal açmaz ve kaoslara değinmiştir. Ancak İbn Haldun hariç diğer düşünürlerin tamamı (Comte, Spencer, Durkheim, Tönnies) ideal toplum veya toplumsal düzeni tekrar inşa etmek üzere önermelerde bulunmuşlardır. Bu düşünürlerin toplumsal meselelere karşı gösterdikleri kuramsal tepkinin temelinde *toplumsal düzen* (social order) olgusu yatmakta iken, İbn Haldun'un çalışmalarının temelinde yaşadığı Mağrip bölgesinin kendi dönemine ait aktüel sorunlarının giderilebilmesi için herhangi bir çözüm üretme kaygısı bulunmamaktadır. İbn Haldun sadece bedavet ve hadaret olarak tarif ettiği yaşam şekillerinin olumlu ve olumsuz yönlerini detaylarıyla açıklamakla yetinmiştir.

İbn Haldun dahil söz konusu düşünürlerin tamamı sahip oldukları düşüncelere ikili kavramlar üzerinden açıklama getirmiştir. Comte *Sosyal Statik* ve *Sosyal Dinamik* kavramıyla, Spencer *Askeri Toplum* ve *Endüstriyel Toplum* kavramıyla, Durkheim *Mekanik Dayanışma* ve *Organik Dayanışma* kavramıyla ve son olarak Tönnies ise *Gemeinschaft* (Topluluk, Cemaat) ve *Gesellschaft* (Toplum, Cemiyet) kavramıyla toplumsal kuramlarını açıklamıştır. Benzer şekilde İbn Haldun da bedavet ve hadaret kavramlarıyla içtima-i hayata dair düşüncelerini açıklamıştır.

İbn Haldun da Comte ve diğer düşünürlerde olduğu gibi toplumu bir organizma gibi analiz etmiştir. O'nun düşünce temellerinin birini içtima-i hayat, toplum oluşturmaktadır. O, toplumun da tıpkı tabiat yasaları gibi belirli kurallar bütününe sahip olduğunu, topluma içkin yasaların var olduğunu işaret etmektedir. İbn Haldun insanların birbirlerinden farklı olmalarının nedenlerini araştırmış, yaşadıkları iklim, coğrafya veya bedevi, hadari gibi yaşam şekilleri nedeniyle insanların hem biyolojik hem de karakter bakımından birbirlerinden farklılaştıklarını savunmuştur. Toplumsal hayatı determinizm bakış açısıyla gözlemleyen İbn Haldun, kabile yaşantısına sahip bedevi toplum insanların daha cesur, yürekli, ahlaklı, cihangir olduklarını, ancak bunun tam aksine medeni toplum (hadari umran) insanların daha müreffeh ve bolluk içinde yaşamalarına rağmen biyolojik olarak daha güçsüz, aciz, daha kötücül, yozlaşmış olduklarını savunmuştur. Bütün bu anlatımlar, İbn Haldun'un tabiat kanunlarının toplumlar (içtima-i hayat) için de geçerli olduğunu kabul ettiğini göstermektedir.

İbn Haldun öngördüğü toplum yasalarını daha ileri bir noktaya taşıyarak yeni bir bilim olarak sunduğu Umran İlmini bu sebeple keşfedip geliştirdiğini söylemiştir. Hadari Umran kavramıyla devletlerin mizaç ve ömürlerini tartışmış, tabiat yasalarından ve biyolojiden yararlanmış, insan ömrüyle, devlet ve iktidarın ömrünü özdeşleştirmiş ve bu kurumların gelişimleri üzerinde analogi yardımıyla çıkarımlarda bulunmuştur.

İbn Haldun Auguste Comte'la pek çok yönden benzerlik taşıyan bir düşünürdür. İbn Haldun Comte'un ortaya koyduğu sosyoloji ve onun nesnesi olarak gördüğü toplumu, içtima-i hayat (toplumsal hayat) olarak adlandırmış ve toplumsal hayatın mevcudiyetini zorunlu görmüştür. İbn Haldun orijinal toplum tasavvurunu yine kendi geliştirdiği asabiye, bedavet, hadaret ve yeni bir bilim keşfettiği iddiasıyla anlattığı

ilm-i umran (umran ilmi) kavramlarıyla açıklamış ve yorumlamıştır. Bu yönüyle bilimsel yöntem bakımından farklılıklar olsa da gerek İbn Haldun gerekse Comte'un her ikisi de toplum ve toplumsal olana açıklama getirmişlerdir.

Comte canlı organizmanın hücrelerini toplumu var eden aile kavramına benzetmiş, organları oluşturan lifleri toplumsal sınıf ve kast olgusuna, canlı organizmanın teşekkül etmesini sağlayan organları ise kent ve topluluklara benzeterek analogik bir yaklaşım sergilemiştir. Aynı şekilde İbn Haldun da döngüsel ve dinamik bir toplum yapısından bahsetmektedir. Dinamikten kasıt ilkel bedevi toplumların içinde bulunduğu basit yapı değil, medeni toplum aşamasına geldiklerindeki hadari umran durumlarıdır. Umran ilkelikten modernliğe geçişi sembolize etmektedir. Göçebe yapının yerini çeşitli mesleklerde uzmanlaşmanın ve iş bölümünün olduğu yerleşik toplum yapısı almaktadır. Klan, kabile ve göçebe toplulukları arasındaki sürekli devam eden güç mücadeleleri bedavetten hadarete geçişle sonuçlanmaktadır. Bu yönüyle toplum sürekli bir değişim geçirmekte, var olan devletler ve yerleşik kentler yıkılarak yerini yeni iktidar ve devletlere bırakmaktadır.

Spencer sosyolojiyi toplumların evrimlerinin araştırılması olarak görmüş; sosyal sistem tasavvurunu tamamen evrimsel yasalar üzerine inşa etmiştir. Tabii yasalara uygun olmayan bir sosyal düzen anlayışı devam ettiği sürece, sosyolojinin bir bilim olamayacağını savunmuştur. Toplum ve canlı organizmanın bedeni arasında kurduğu biyolojik analogi, düşünce sisteminin odağında yer almıştır. Spencer evrimi, nispeten belirsiz ve tutarsız değişiklikten, farklılaşmış ancak daha kesin ve tutarlı bir yapıya doğru gelişen bir süreç olarak değerlendirmiştir. Aynı şekilde bu sürecin sonunda farklılaşmanın ve iç bütünlüğün olduğu toplumsallığa evrileceğini savunmuştur. İbn Haldun ise bedavet ve hadaret olarak tanımladığı yaşam şekilleri arasında gerçekleşen ve ilkel toplumdan uygar (umran) topluma doğru mütemadiyen devam eden bir geçiş döngüsünü savunmuştur. Ona göre canlıların (insanların) doğup, büyümesi ve gelişimini tamamladıktan sonra hastalanarak ölmesi gibi devletler de benzer bir döngü yaşamaktadır. Bu yönüyle Spencer ve İbn Haldun düşüncesi birbirinden ayrılmaktadır. Zira Spencer'ın organik teorisinde doğrusal bir gelişim öngörüsü yatmakta iken İbn Haldun'un sahip olduğu organik yaklaşımda döngüsel bir gelişme süreci yaşanmaktadır.

Spencer için ekonomi, sanayileşme, endüstrileşme temel belirleyici unsurken, İbn Haldun için ekonomik gelişmeler toplumsal gelişimi etkilemekle birlikte bedavet döneminde toplumda var olan kuvvetli asabiye bağının zamanla etkisini yitirip yok olması toplumsal gelişimi etkileyen temel unsur olarak görmüştür.

İbn Haldun'un aksine diğer düşünürlerin tamamı sürekli gelişimsel, doğrusal bir ilerleme modeli sunmuşlardır. Örneğin, Auguste Comte teolojik, metafizik ve pozitif halden oluşan üç hal yasası ile toplumsal statik ve toplumsal dinamik kavramları üzerinden açıkladığı düşünceleri mütemadiyen gerçekleşen bir ilerleme sürecini ihtiva etmektedir. Hakeza Herbert Spencer'da gerek sosyal evrim gerekse militarist toplum, sanayi toplumu ayrımıyla toplumların militarist yapıya sahip toplumdan endüstri toplumuna doğru devam eden, doğrusal bir ilerleme süreci içerisinde olduğunu savunmuştur. Emile Durkheim da iş bölümü olgusu üzerinden açıklama getirdiği mekanik dayanışma ve organik dayanışma kuramında toplumların sürekli ilerleme ve gelişim sergiledikleri savını benimsemiştir. Durkheim toplumsal iş bölümü olgusunun basit ilkel toplumlarda var olan benzerliğe dayalı iş bölümünden, sanayileşme ve moderniteyle birlikte gelen (nitelik ve çeşitliliğin artışıyla birlikte bireylerin üstlendikleri rol ve sorumluluklarda meydana gelen) farklılaşmaya dayalı iş bölümüne doğru evrilme yaşandığını savunmuştur. Benzer şekilde Ferdinand Tönnies de *Gemeinschaft* (Topluluk, Cemaat), *Gesellschaft* (Toplum, Cemiyet) kavramları üzerinden geliştirdiği kuramıyla, sosyal ilişkilerin oluşma şekillerindeki farklılıkları ön plana çıkarmıştır. Tönnies toplum değil, birer topluluk olarak gördüğü geleneksel (aile, köy, eski çağ 'polis' ve orta çağ büyük şehirlerinden oluşan) yapının yerini zamanla modern sanayi toplumlarına bıraktığını savunmuş ve ilerleyen dönemde topluluk olgusunun tamamen yok olacağını kabul etmiştir. İbn Haldun ise bedavet ve hadaret olarak tanımladığı yaşam şekilleri arasında gerçekleşen ve ilkel toplumdan uygar (umran) topluma doğru mütemadiyen devam eden bir geçiş döngüsünü savunmuştur. Ona göre canlıların (insanların) doğup, büyümesi ve gelişimini tamamladıktan sonra hastalanarak ölmesi gibi devletler de benzer bir döngü yaşamaktadır. İbn Haldun'un sahip olduğu organik yaklaşımda döngüsel bir gelişme (cyclical approach) süreci yaşanmaktadır.

Sonuç olarak; İbn Haldun'un benimsediği organik yaklaşımın, Toplumun Organik Teorisinin Natüralistik (Mekanikçi) Tipinin temsilcilerinden Auguste Comte'un *Üç Hal Yasası ve Toplumsal Dinamik Kuramıyla* ve Herbert Spencer'in *Sosyal Evrim ve Askeri Toplum-Endüstriyel Toplum Kuramıyla* örtüşen ve farklılaşan yönleri bulunmakla birlikte, Teorinin Sistemci (Sosyal Psikolojik) Tipinin temsilcileri olan Emile Durkheim'in *Mekanik Dayanışma Kuramı* ile Ferdinand Tönnies'in geliştirdiği *Gemeinschaft (Topluluk)* Kuramına daha yakın bir düşünceye sahip olduğunu görmekteyiz. Bu iki sistemci tip arasında ise Durkheim'in ilkel ya da az gelişmiş topluluklarda görülen benzer şekilde homojen bir yapıya, bu sebeple benzerliğe dayalı bir dayanışma modeline işaret eden *Mekanik Dayanışma Kuramıyla* daha fazla benzerlik taşıdığı kanaatine varmış bulunmaktayız.

KAYNAKÇA

- Abrams, Philip, *Historical Sociology*, New York: Cornell University, 1982.
- Adams, Bert N. and R. A. Sydie, *Sociological Theory*, California: Pine Forge Press, 2001.
- Akbolat, Yıldız, *Sosyoloji Tarihi*, 1, Kayseri: Fenomen Yayıncılık, 2015.
- Akbolat, Yıldız, *Sosyoloji Tarihi*, 2, Kayseri: Fenomen Yayıncılık, 2015.
- Alkan, Ersoy Özmen, *Sosyolojide Temel Metodolojik İkilikler ve Bunları Aşma Girişimleri*, *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, (Summer 2015), s. 1-24.
- Appelbaum, Richard A., *Toplumsal Değişim Kuramları*, (çev. T. Alkan), Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1970.
- Armağan, S., İ. Armağan, *Toplumbilim*, İzmir: Barış Yayınları. 1998.
- Aron, Raymond, *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*, (çev. Korkmaz Alemdar), İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2017.
- Arslan, Ahmet, İbn Haldun, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 2014.
- Arslanoğlu, İbrahim, *Genel Sosyoloji Ders Notları*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2015.
- Arslanoğlu, İbrahim, *Sosyal Bilimlerde Metot ve Araştırma Teknikleri*, Ankara: Gazi, 2016.
- Atayman, Veysel, *Aydınlanma*, İstanbul: Donkişot Yayınları, 2005.
- Aydın, Kemal, Uğur Baran Hanağası, *Sosyoloji ve Siyasal Araştırmalarda Karşılaştırmalı Yöntem*, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 33, (2017), s. 57-86.
- Ayhan, Bünyamin, *İletişimsel Bağlamda Nitel Araştırma: Desenler ve Veri Analizi*, Konya: Palet, 2023, s. 87-89.
- Bahar, Halil İbrahim, *Sosyoloji*, İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2015.

Ballıkaya, Cihan, ‘Pozitivizm Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi ve Sosyolojik Düşünceye Etkileri’, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 33 (2015), 87-106.

Barnes, H.E., Sociology Before Comte: A Summary of Doctrines and an Introduction to the Literature, *American Journal of Sociology*, V. 23, No. 2, (1917), pp. 174-247.

Barnes, H. E., Representative Biological Theories of Society, *The Sociological Review*, V. 18, No. 3, (1926), pp. 231-243.

Bilton, Tony, *Sosyoloji*, (çev. Bülent Özçelik), Ankara: Siyasal Kitabevi, 2009.

Birkök, Mehmet Cüneyt, *Sosyolojik Düşünme ve Metodolojisi*, İstanbul: Elektronik Sürüm 1.6, 1998.

Bouthol, Gaston, *Sosyoloji Tarihi*, (çev. Cemal Süreya), İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2016.

Bruhl, L. Levy, *Auguste Comte Felsefesi ve Sosyolojisi*, (çev. Z. F. Fındıkoğlu), İstanbul: İ. Ü. İ. F. Yayınları, 1970.

Cevizci, Ahmet, *Aydınlanma Felsefesi*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2002.

Comte, Auguste, *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*, (çev. Erkan Ataçay), Ankara: BilgeSu Yayınları, 2015.

Comte, Auguste, *Pozitif Felsefeye Giriş*, (çev. Süleyman Sarı), Ankara: Yeryüzü Yayınevi, 2003.

Coser, Lewis A., *Masters of Sociological Thought Ideas in Historical and Social Context*, Fort Worth: Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, 1971.

Çetinkaya, Bayram Ali, *Doğu’dan Batı’ya Düşüncenin Serüveni*, 4, İstanbul: İnsan, 2015.

Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türk Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara: 2010.

Doğan, Sait, ‘Sosyal Değişme ve Din’, *Sosyoloji Konferansları* 27, (2017), s. 41-48.

Durdu, Zafer, *Sosyolojide Temel Kavramlar ve Kurucu Fikirler*, Ankara: Detay Yayıncılık, 2018.

Durkheim, Emile, *Toplumsal İşbölümü*, (çev. Özer Ozankaya), İzmir: Cem Yayınevi, 2018.

Elgür, Ersin Vedat, *Kendi Geçerliliğini Kanıtlayan Bir Tarih: Diyalektiğin Diyalektik Gelişimi ve Onto-Politika*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2013.

Ergun, Doğan, *100 Soruda Sosyoloji Elkitabı*, Ankara: İmge Kitabevi, 2015.

Erol, Metin, Sosyal Entropi'nin Verimlilik Üzerindeki Etkileri, *C. Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, (2001), s. 127-143.

Freeman, Derek, 'Current Anthropology', *The University of Chicago Press on behalf of Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research*, Cilt 15, Sayı 3, (1974), s. 211-237.

Freyer, Hans, *Sosyoloji Kuramları Tarihi*, (çev. Tahir Çağatay), Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2015.

Gellner, Ernest, 'Cohesion and Identity: The Maghreb from Ibn Khaldun to Emile Durkheim.' *Government and Opposition*, vol. 10, no. 2, 1975, pp. 203-218.

Giddens, Anthony, *Sosyoloji Kısa Fakat Eleştirel Bir Bakış*, (çev. Ülgen Yıldız Battal), Ankara: Siyasal Kitabevi, 2016.

Giddens, Anthony, *Sosyoloji*, (çev. H. Özel vd.), Ankara: Ayraç, 2000.

Goodwin, Glenn A., Joseph A. Scimecca, *Klasik Sosyolojik Teori*, (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Say Yayınları, 2015.

Görk, Reyhan Varlı, Bir Yöntem, Yöntembilim ve/veya Bir Sosyoloji Alanı Olarak Görsel Sosyoloji, *Yedi Sanat Tasarım ve Bilim Dergisi*, Sayı 15, (2016), s. 25-40.

Gurbetoğlu, Ali, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, İstanbul: (2014), s. 1-48.

Gurbetoğlu, Ali, "Bilimsel araştırma yöntemleri." (erişim adresi: <http://agurbetoglu.com/files/2%20ARA%C5%9ETIRMA%20> (2018).

Haldun, İbni, *Mukaddime: Evrensel Tarih Üzerine Konuşmalar*, I, (çev. Sevim Belli). Onur Yayınları, Ankara, 2014.

Haldun, İbni, *Mukaddime*, I, (çev. Sevim Belli), Ankara: Onur, 2014.

- Haldun, İbn, *Mukaddime, I*, (çev. Zakir Kadiri Uğan). Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1989.
- Haldun, İbni, *Mukaddime, II*, (çev. T. Dursun), İstanbul: Kaynak, 2017.
- Haldun, İbni, *Devlet*, (çev. O. Arpaçukuru), İstanbul: İlke, 2016.
- Hossain, Dewan Mahboob, Mustari, Sohela, 'A Critical Analysis of Herbert Spencer's Theory of Evolution', *Postmodern Openings*, Cilt 3, Sayı 2, (2012), s. 55-66.
- Kışlalı, Ahmet Taner, *Siyaset Bilimi*, Ankara: İmge Kitabevi, 2010.
- Kızılçelik, Sezgin, *Sosyoloji Tarihi*, 3, Ankara: Anı Yayıncılık, 2016.
- Kızılçelik, Sezgin, *Sosyoloji Teorileri*, 1, Konya: Mimoza Yayınları, 1992.
- Kızılçelik, Sezgin, *Sosyoloji Teorileri*, 2, Konya: Emre Yayıncılık, 1994.
- Kinloch, Graham C., *Sosyolojik Teori Gelişmesi ve Belli Başlı Paradigmalar*, (çev. Tülin Günşen İçli, Dursun Ayan), Ankara: Birleşik Yayınevi, 2014.
- Kongar, Emre, *Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2017.
- Koştas, Münir, Auguste Comte'un Din Sosyolojisi, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, Cilt XXIV, (1987), s. 67-73.
- Kösemihal, Nurettin Şazi, *Sosyoloji Tarihi*, Ankara: Remzi Kitabevi, 1969.
- Kuyucuoğlu, İsa, Sosyolojinin Kuruluşunu etkileyen Düşünce Akımları ve Klasik Sosyolojide Yöntem Tartışmaları, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 8, Sayı 36, (2015), s. 674-687.
- Yves Lacoste, *İbni Haldun Tarih Biliminin Doğuşu*, (çev. Mehmet Sert), İstanbul: Ayrıntı, 2012, s. 95.
- Larson, Calvin J., *Sociological Theory From the Enlightenment to Present*, New York: General Hall, Inc. Publisher, 1986.
- Lloyd, Alfred H., The Organic Theory of Society, *The American Journals of Society*, V. 6, No. 5, (1901), s. 577-601.
- Lloyd, Alfred H., *Philosophy of History An Introduction to The Philosophical Study of Politics*, Ann Arbor: George Wahr Publisher, 1899.

- Martin, J.L., Lee, M., 2015. Social Structure. In: James D. Wright (editor-in-chief), *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd edition, Vol 22. Oxford: Elsevier. pp. 713–718.
- McGee, R. J., Warms, R. L., *Anthropological Theory: An Introductory History*, Boston: McGraw-Hill, 2008.
- Mirzade, Ferhat A., Ekonomik Modernleşme Sürecini Etkileyen Faktörler, *Kafkas üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, (2015), s. 97-108.
- Neuman, W. Lawrence, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, 2, (çev. Sedef Özge), Ankara: Yayınodası Yayınları, 2014.
- Okumuş, Ejder, İbn Haldun ve Osmanlı'da Çöküş Tartışmaları, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Sayı 6, (1999), s. 184, 185.
- Öztürk, Nurettin, Organizmacı Görüş Açısından: Namık Kemal'in Hasta Adam Makalesi ve Tanzimat, *Bilge Dergisi*, Cilt 11, Sayı 40, (2004), s. 42-49.
- Pickering, Mary, *Auguste Comte An Intellectual Biography, I*, Cambridge University Press, 1993, p. 605.
- Poloma, Margaret M., *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, (çev. Hayriye Erbaş), Ankara: Palme Yayıncılık, 2017.
- Ritzer, George, *Klasik Sosyoloji Kuramları*, (çev. Himmet Hülür), Ankara: De Ki Basım Yayım, 2014.
- Ritzer, George ve Jeffrey Stepnisky, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları ve Klasik Kökleri*, (çev. Irmak Ertuna Howison), Ankara: De Ki Basım Yayım, 2015.
- Ritzer, George, *Sociological Theory*, New York: Alfred A. Knopf, 1993.
- Sağırılı, Muhittin, Sosyolojik Açından Devlet Teorileri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.
- Sağlam, Dünder, 'Devletçilik İlkesinin Gelişmesi ve Günümüzdeki Sonuçları', *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, (1981), s. 71-97.
- Sanay, Eyyüp, *Sosyoloji*, Ankara: Nobel Yayınları, 2014.
- Spencer, Herbert, *Devlete Karşı İnsan*, (çev. Yavuz Selim Altındal), İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- Spencer, Herbert, *First Principles*, New York: A. L. Burt, 1867.

Spencer, Herbert. *Over-Legislation / by Herbert Spencer*. London: J. Chapman, 1854.

Spencer, Herbert, *Social Statics or The Conditions Essential to Human Happiness Specified and The First of Them Developed*, London: John Chapman, 1851.

Swingewood, Alan, *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (çev. Osman Akınhay), İstanbul: Agora Kitaplığı, 2014.

Szacki, Jerzy, *History of Sociological Thought*, Connecticut: Greenwood Press, 1979.

Tolan, Barlas, *Sosyoloji*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2005.

Topdemir, Hüseyin Gazi, 'Felsefe Nedir? Bilgi Nedir?', *Türk Kütüphaneciliği*, Cilt 23, Sayı 1, (2009), s. 119-133.

Turner, Bryan S., *Klasik Sosyoloji*, (çev. İdil Çetin), İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Turner, J. H., L. Beeghley, C. H. Powers, *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*, (çev. Ümit Tatlıcan) İstanbul: Sentez, 2015.

Uludağ, Süleyman, *İbn Haldun: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, Ankara: Dergâh, 2022.

Uludağ, Süleyman, *Mukaddime*, İstanbul: Dergâh, 2022.

Ümütlü, Ayşe Yaşar, The Man Versus the State (Devlete Karşı Birey) Eserinin Kritiği, *Kent Akademisi*, Cilt 9, Sayı 3, (2016), s. 102- 113.

Ünal, Ahmet Zeki, Klasik Fransız Sosyoloji Geleneğinde Toplumsal Düzenin Yeniden İnşası Sorunu ve "İkame Din", *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 18, (2016), s. 28-34.

Yaşa, A. Gökhan, 'Herbert Spencer Sosyolojisinde Sosyal Evrimcilik ve Liberalizm Etkileri', *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt 10, Sayı 19, (2018), s. 593-605.

Yıldız, M. Cengiz, Cahit Aydemir, Sosyal Bilimlerde/Sosyolojide Sosyal Kuram-Sosyal Pratik İlişkisi ve Uygulamalı Araştırma Bulgularının

Yorumlanmasına İlişkin Bazı Problemler, *Dicle Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt 6, Sayı 10, (2016), s. 1-15.

Yükselbaba, Ülker, Emile Durkheim’a Göre Toplum, Düzen ve Hukuk: Hukukun ve Cezanın Evrimi, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt 75, Sayı 1, (2017), s. 191 – 226.

Zorlu, Abdülkadir, Toplumsal Kuramda Topluluk, Geleneksel Toplum ve Gelenek, *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, (2005), s. 137-152.

<https://www.nisanyansozluk.com/kelime/umran> (erişim tarihi 06.03.2024).

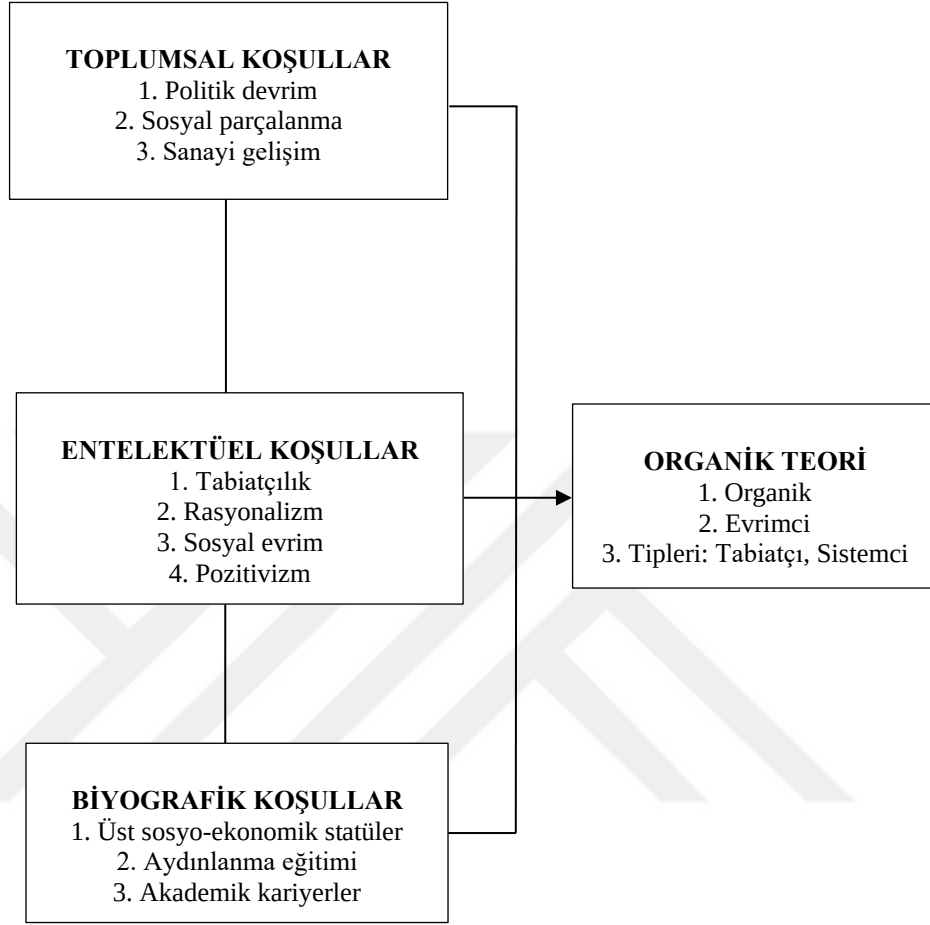
<https://www.bingol.edu.tr/media/193296/sayt-bolum5-Sosyolojik-Yontemde-Klasik-Donem-Tartismalari.pdf> (erişim tarihi 20.06.2024).

<https://home.uchicago.edu/~jlmartin/Papers/Social%20Structures.pdf> (erişim tarihi: 26.06.2024).

EKLER

Tablo 1: ORGANİK TEORİNİN ORTAYA ÇIKIŞINDAKİ ÖNEMLİ FAKTÖRLER

Kaynak: Graham C. Kinloch, *Sosyolojik Teori Gelişmesi ve Belli Başlı Paradigmalar*, (çev. Tülin Günşen İçli, Dursun Ayan), Ankara: Birleşik, 2014, s. 69.

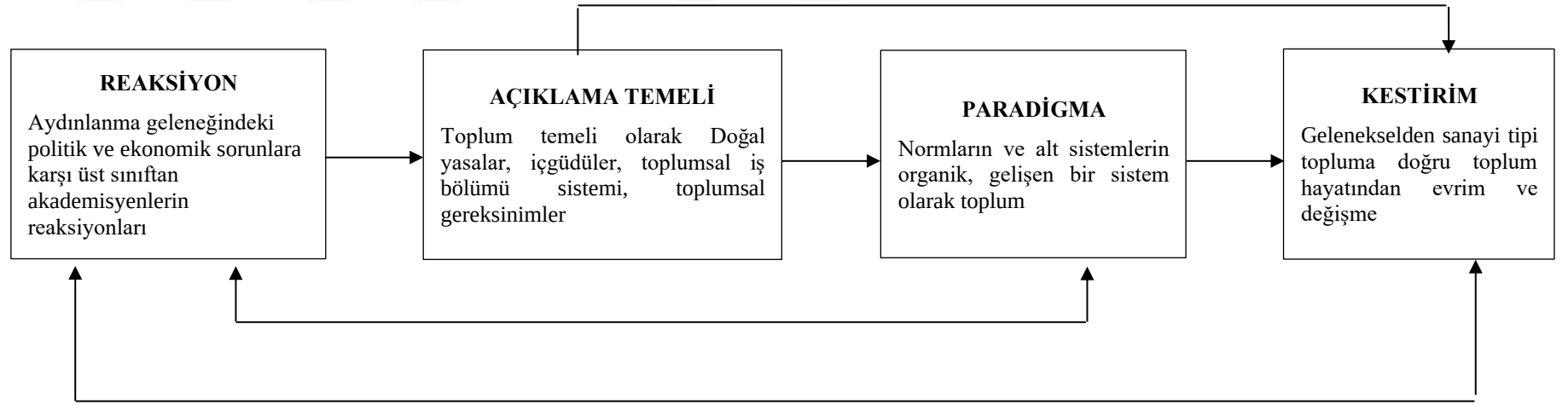
Tablo 2: POZİTİVİST VE YORUMLAYICI PARADİGMANIN TEMEL SAYILTILARI

Sayıltı Çeşitleri	Sayıtlar	Pozitivist/Natüralist Paradigma	Anlamacı/Yorumlamacı Paradigma
Ontolojik Sayıtlar (Sosyal bilim paradigmaları söz konusu olduğunda üç ilave ontolojik soru)	Gerçekliğin doğası nedir?	Objektif, tek, dışarıda; duyular ile algılanabilir	Sübjektif, çok, bireylerin anlam dünyaları ile yaratılmış, yorumlanabilir.
	Olgular arasındaki ilişkiler nasıldır?	Neden-sonuç ilişkisi	Kendi dünyasını yaratan, dışsal kanunlarca sınırlandırılmayan, hür iradeye sahip
	İnsanın doğası nedir?	Rasyonel “dışsal kanun”lara itaat eden ve hür iradeye sahip olmayan	Bireylerin anlam sistemleriyle inşa edilmiş, sübjektif, relatif (görelî)
	Toplumun doğası nedir?	Bireyin üstünde ve dışında var; objektif, genel işleyiş yasalarına sahip	Bireyin anlam sistemi inşa ederek sosyal dünya kurması ve yapıyı etkilemesi
	Birey-toplum/yapı ilişkisinin doğası nedir?	Toplumun/yapının belirleyiciliği (kesin determinizm)	Daha çok, bireyin anlam sistemi inşa ederek sosyal dünyasını kurması ve dolayısıyla yapıyı etkilemesi
Epistemolojik Sayıtlar	Bilginin kaynağı?	Madde	Maddi olmayan/ide
	Ne kadar bilebiliriz?	Evrensel yasaların hepsini bilimsel olarak bilebiliriz.	Bilebilmenin sınırları vardır.
	Bilim Nedir?	Kesin kurallara, prosedürlere dayanır; tümdengelimci; nomotetik /tümelci; duyuların izlenimine dayanır; değerden bağımsız	Sadece kamuoyu düşüncesidir (bilim yoktur); tümevarımcı, ideografik/tikelci; yorumlara dayanır; değerden bağımsız değildir
	Bilgi edinmenin amacı nedir?	Toplumsal yapıyı ve yaşamı kontrol etmek (yapabilmek için)	Sosyal dünyayı anlamak (bilmek için bilmek)
	Bilen- bilinen arasındaki ilişki	Araştırmacı araştırılardan bağımsız	Araştırmacı araştırılanlarla etkileşim halindedir.
Metodolojik Sayıtlar Son iki sayıltıdan birincisine aksiyolojik sayıltı,	Araştırma Süreci Nedir?	Tümdengelimsel süreç; neden ve sonuç değişkenler arasında; önceden belirlenmiş statik araştırma tasarımı; sosyo-kültürel ve/veya tarihi bağlamdan uzak	Tümevarımsal süreç; faktörlerin birbirlerini karşılıklı biçimlendirmesi; kendiliğinden oluşan araştırma tasarımı; sosyo-kültürel ve/veya tarihi bağlam içinde
	Araştırmanın amacı nedir?	Açıklama ve yordama yapmayı sağlayan genellemeler yapmak	Anlamayı sağlamak için örüntüler, teoriler geliştirmek

ikincisine ise retoriksel sayılı da denilmektedir.	Değerlerin bazılarınca	Bilimsel araştırma değerden bağımsız, objektif, önyargısız	Değer yüklü ve önyargılı
	Araştırma raporunun dili	Resmi; belirlenmiş tanımlamalar; kişisel olmayan üslup; nesnel anlatım; kabul edilmiş nicel kelimelerin kullanımı	Resmi olmayan; yavaş yavaş geliştirilen kararlar; kişisel üslup; öznel, doğrudan, edebi anlatım; kabul edilmiş nitel kelimelerin kullanımı

Kaynak: Niyazi Akyüz, Şahin Gürsoy, vd., Sosyolojide Yönteme Giden Yollar Üzerine, *Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt 1-3, Sayı 1-6, (Ocak-Haziran 2006-2009), s. 91.

Tablo 3: ORGANİK SOSYOLOJİK TEORİNİN YAPISI

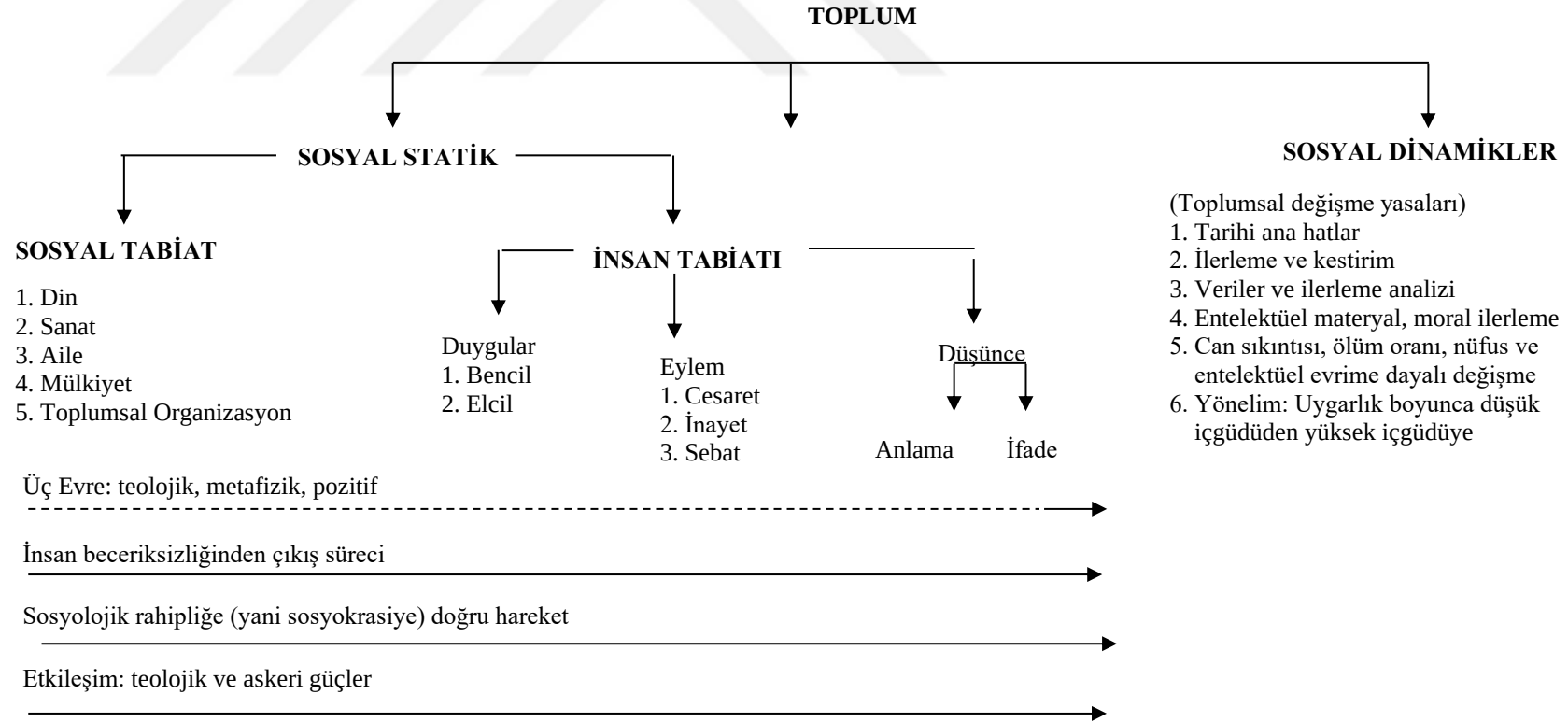
Kaynak: Graham C. Kinloch, *Sosyolojik Teori Gelişmesi ve Belli Başlı Paradigmalar*, (çev. Tülin Günşen İçli, Dursun Ayan), Ankara: Birleşik, 2014, s. 95.

Tablo 4: SOSYOLOJİK TEORİNİN BELLİ BAŞLI TİPLERİ

ANALİZ DÜZEYİ	MAKROSKOPİK		MİKROSKOPİK	
AÇIKLAMA TÜRÜ	TABİATÇI	SİSTEMCİ	TABİATÇI	SİSTEMCİ
ODAK				
Yapı	Organik Teori	Yapısal İşlevselcilik	Sosyal Davranışçılık	Sosyal Psikolojik Teori
Süreç	Çatışma Teorisi	Radikal Sosyoloji	Sosyal Davranışçılık	Sosyal Psikolojik Teori

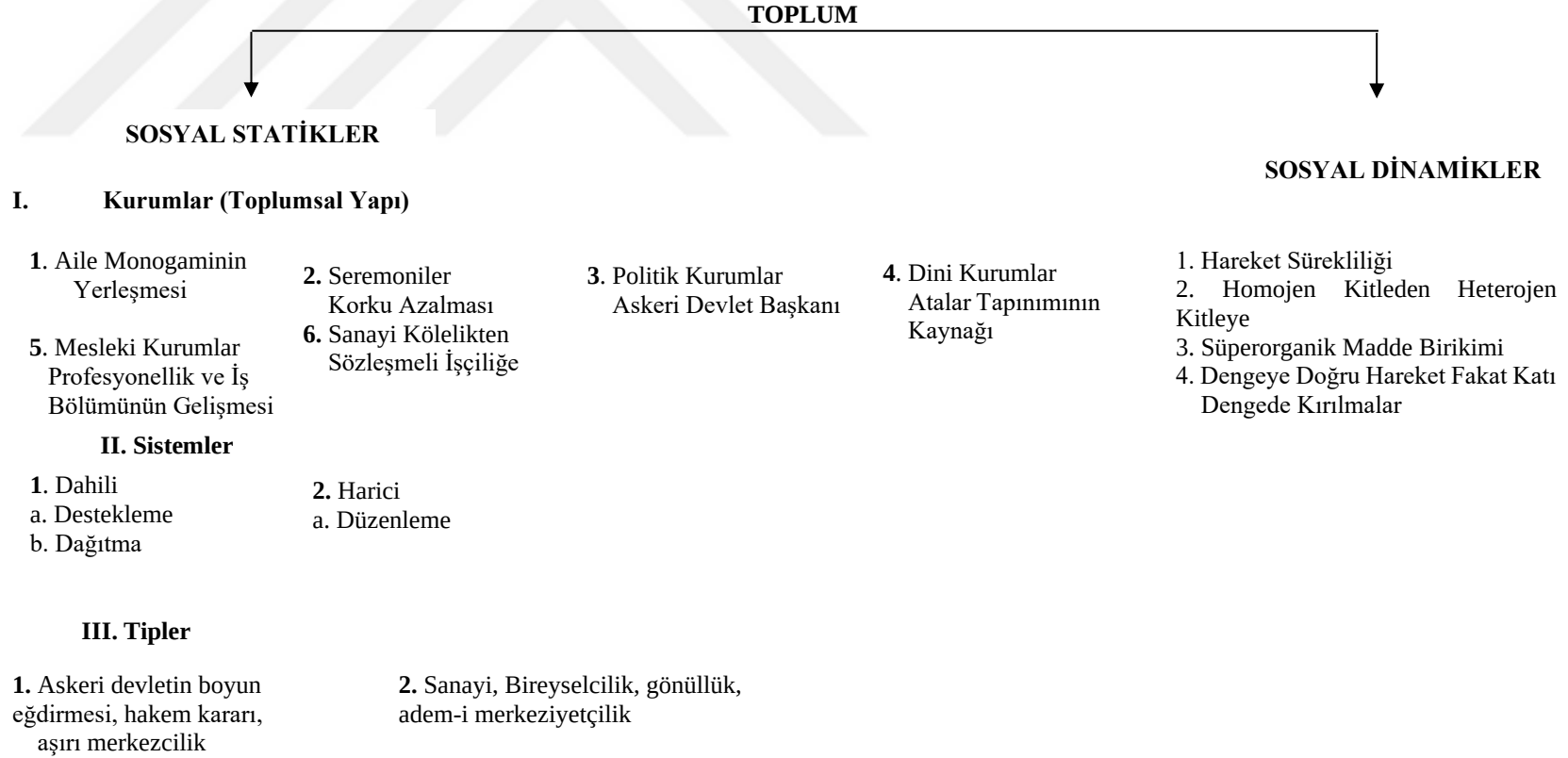
Kaynak: Graham C. Kinloch, *Sosyolojik Teori Gelişmesi ve Belli Başlı Paradigmalar*, (çev. Tülin Günşen İçli, Dursun Ayan), Ankara: Birleşik, 2014, s. 31.

Tablo 5: A. COMTE'UN TİPOLOJİSİ

Kaynak: Graham C. Kinloch, *Sosyolojik Teori Gelişmesi ve Belli Başlı Paradigmalar*, (çev. Tülin Günşen İçli, Dursun Ayan), Ankara: Birleşik, 2014, s. 74.

Tablo 6: H. SPENCER'İN TİPOLOJİSİ

Kaynak: Graham C. Kinloch, *Sosyolojik Teori Gelişmesi ve Belli Başlı Paradigmalar*, (çev. Tülin Günşen İçli, Dursun Ayan), Ankara: Birleşik, 2014, s.79.

Tablo 7: E. DURKHEİM’İN SINIFLAMASI

SOSYAL DAYANIŞMA TÜRLERİ		
ETMENLER	MEKANİK	ORGANİK
1. Davranış	Geleneğin egemenliğindedir. İnançlar, görüşler vb.	Bireysellik artmıştır. İşlerin uzmanlaşması bireyselliğe neden olmuştur.
2. Yasalar, ahlak, toplumsal kontroller	Baskıcı cezalandırma	Tazmin edici hukuk vurgulanır.
3. Politik yapı	Halk toplantıları	Yönetimin insanlarla sözleşme temelli ilişkileri
4. Ekonomi	Paylaşma-komünal mülkiyet	Sözleşmeli ve özel mülkiyet
5. Din	Totemik – aşiret ve yerel yurtseverlik	Tanrının bireyselleşmesi – Tek tanrıcılık ve çok dinlilik
6. İntihar	Özgeci	Bencil ve anomik

İş bölümü, nüfusun ahlaki ve dinamik yoğunluğundaki artış nedeniyle zamanla orantılı olarak artmaktadır.

Eğitim yoluyla gelişen ahlaki birliğin, alışkanlığın, disiplinin, otoriteye saygının önemi.

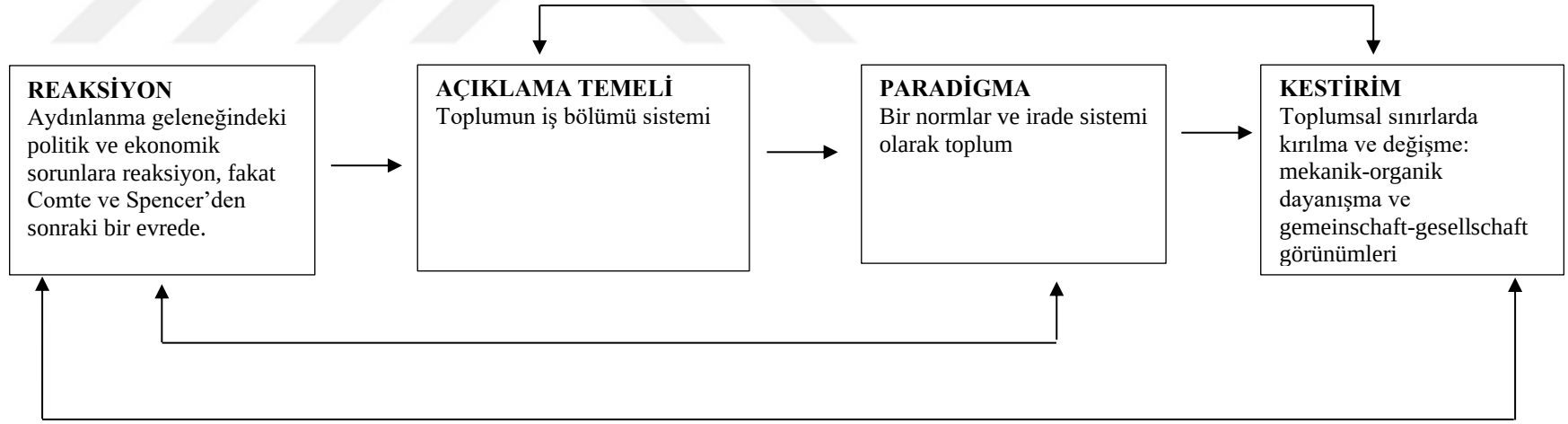
Kaynak: Graham C. Kinloch, *Sosyolojik Teori Gelişmesi ve Belli Başlı Paradigmalar*, (çev. Tülin Günşen İçli, Dursun Ayan), Ankara: Birleşik, 2014, s. 87.

Tablo 8: F. TÖNNİES'İN SINIFLAMASI

SOSYAL İRADE TÜRLERİ		
ETMENLER	GEMEINSCHAFT (CEMAAT)	GESELLSCHAFT (CEMİYET)
Hayat	Komüenal	Kamusal
Toplum	Geleneksel	Endüstriyel
İlişkiler	Aile, yakın, içgüdüsel	Ekonomik, kişisiz, yapay
Güdüler	Karşılıklı destek ve koruma	Ekonomik rekabet
Kurallar	Sevgi, anlama, örgüt	Ekonomik değer, emek, tüketim
Gruplar	Aile yapısına dayalı	Ekonomik sınıflara dayalı
Mülkiyet	Komüenal	Bireysel
Yetki	Babalık	Güç
Bağlar	Ortak kan, yer, zihin	Ekonomik sözleşmeli alışveriş

Kaynak: Graham C. Kinloch, *Sosyolojik Teori Gelişmesi ve Belli Başlı Paradigmalar*, (çev. Tülin Günşen İçli, Dursun Ayan), Ankara: Birleşik, 2014, s. 90.

Tablo 9: SİSTEMCİ ORGANİK TEORİ’NİN YAPISI

Kaynak: Graham C. Kinloch, *Sosyolojik Teori Gelişmesi ve Belli Başlı Paradigmalar*, (çev. Tülin Günşen İçli, Dursun Ayan), Ankara: Birleşik, 2014, s. 93.